

דיני ההדלקה

הלכות ההדלקה

אם צריך כוונה בהדלקה: השו"ע בס"ס הביא שתי דיעות אם מצוות צריכות כוונה, והמג"א בס"ק כתב כי במצוות דרבנן אין צריך כוונה. ומן הדין היה צ"ל כי מצוות הדלקת נר חנוכה אינה צריכה כוונה. ברם הרמב"ם בהל' מגילה פ"ב ה"ה כתב כי אם קרא המגילה בלא כוונה לא יצא. והמגיד משנה באר כי הכל מודים במגילה. נראה שכיון שקריאתה זו הלילה, ואין משמעות לקריאה ולהלל הנאמר בלא משים ולא כוונה, לכן לא יוצא יד"ח בהעדר כוונה. ויש ללמוד מכך לגבי נר חנוכה כי עליו לכוון בהדלקתו ע"מ להלל בהדלקתו, כפי שעולה מבאור הרמב"ם את המושג שקבעו 'בהלל ובהודאה', שההודאה נעשית בהדלקת הנרות. יש לסייע לסברא זו, עפ"י הנאמר במסכת סופרים פ"כ ה"ו כי יאמר נוסח 'הנרות הללו' קודם ההדלקה, ולדברינו הנהיגו זאת בכדי שיתכוון בהדלקתו את הנרות להודות ולשבח.

ואפשר לחלק בין הודאת הנר לקריאת המגילה, שבקריאת המגילה רק בהבנת התרחיש והנס שהתחולל ישנה הודאה והכרה בנס, ברם בהדלקת נרות חנוכה הנר עצמו מפרסם בהיותו זכר לנס, ואין צריכים כוונה נוספת בהדלקתו מלבד קיום מצווה מדרבנן. ואדרבא, אמירת נוסח 'הנרות הללו' מורה כי אין במעשה ההדלקה לבדו כדי להודות על הנס, ורק בראיית אור הנר עולה זכר הנס בעיני המפרסם.

ובמשנת יעבץ בס"י עג באר כי לכך קבעו את ימים אלו ב'הלל ובהודאה' ולא בהדלקת הנר, שכן מגדרי התקנה שההודאה וכוונתו מעכבת, ומנעו אפשרות שידליק בלא כוונה ככל גדרי דרבנן.

איסור להשתמש לאורה: הגמ' בשבת בדף כא: הביאה את נמוקו של רבי ירמיה, בטעם הדין שהתירו פתילות ושמנים בחנוכה אף שנאסרו בשבת: 'קסבר ככתה אין זקוק לה, ואסור להשתמש לאורה'. רש"י שם בד"ה 'ואסור' כתב בטעם הדין שאסור להשתמש לאורה: 'שיהא ניכר שהוא נר מצווה'. הפני יהושע שם בד"ה 'בפרש"י דייק מדברי רש"י אלו, שטעם הדין שאסור להשתמש לאורה אינו משום שהתקצה למצוותו, כפי שבארה הגמ' בסוכה בדף לו: שאסור להריח בהדס משום שהוקצה למצוותו.

אולם הר"ן בשבת בדף ט. מדפי הרי"ף כתב שהטעם שאסור להשתמש לאורה הוא מפני שכן מצאנו במנורה, ולכן אסר כל שימוש, גם לצורך מצווה. ולדבריו י"ל שההשוואה לנר המנורה היא רק בזמן מצוותן, אך אחר זמנה התיר הר"ן את השימוש וההנאה בהן. ואם נבין כפשט הדברים שהשוו את נרות חנוכה למנורת המקדש יש להקשות; א. מה הרבותא שאסרו להרצות מעות

כנגדם אף שתשמיש קל הוא, והא במנורה נאסרה כל תשמיש. ב. הגמ' שם בדף כב. אסרה להרצות מעות כנגד הנר, והקשתה: 'וכי נר קדושה יש בה', ולדברי הר"ן אכן מההשוואה לנר המנורה ייתכן ויש לנהוג בו בקדושה. ג. המהר"ן חיות בשבת בדף כב. הקשה על שיטת הר"ן מדברי רב שאסור להדליק מנר לנר ואילו במנורה כן הדליקו מנר לנר, וכן במנורה כבתה זקוק לה, הרי שלא משווים את דין הנרות לדין המנורה.

הראש יוסף שם יישב כי מעיקרא לא גזרו אלא בתשמיש קבוע ולא בקל. כלומר, שההשוואה למנורת המקדש אינה גמורה, ולא החילו על נר חנוכה את כל דיני נר המנורה אלא לפי הנראה לחכמים. ולפי"ז אכן אין קדושה בנר חנוכה כמנורה. וכן נראה מבאורו של הלבוש בס' תרעג, ב שכיון שנעשה נס המנורה: 'עשאוה כמנורה שאין משתמשין בה כלל, שהרי לפנים היתה עומדת בהיכל מקום שלא ראו בני אדם את אורה'. אמור מעתה, שהדמיון למנורה אינו בא להשוות דין החנוכיה לדיני המנורה, אלא מבחינה מעשית כשם שלא נהנו מהמנורה, שלא ראו את אורה, כן אין להנות מאור נרות חנוכה. וכעת יש להגדיר איזו הנאה נאסרה, ואיזה תשמיש פוגם במעלת הנרות. אולם ברשב"א בשבת שם בד"ה 'אמר ר' ירמיה' מבואר להדיא שהאיסור להשתמש לאורה הוא משום איסור השימוש בנר המנורה, והדרא קושייתן לדוכתן לשיטתו.

שיטה נוספת מצוייה במאירי בשבת שם בד"ה 'זה שבארנו' שאסור להשתמש לאורה ולהנות מאור הנרות בשל קדושתן בהשוואה לנרות ההיכל, שהוקצו למצוותן. והקשה על שיטה זו, שכן נהנו מאור הנרות בשמחת בית השואבה. ותירץ, שאין מעילה במראה ולכן הקלו בשמחת השואבה בכדי להרבות השמחה, כאשר עיקר האורה שימשה להאיר דרכם לשאוב את המים. ויש לעיין לפי דרך זו, אם יש להקל להשתמש לצורך מצווה בנרות, כאשר עיקרן נועד לפרסומי ניסא, כפי שהקלו בשמחת השואבה. או שמטרה נוספת בייעוד הנר, פוגמת בהיכר הפרסומי ניסא של הנר, שכן יסברו שהדליק הנר לשימושו.

השעה"צ שם בס"ק יא והשערי תשובה שם הביאו את דעת הפר"ח בסוף סק"א שיכול לילך לאור נרות חנוכה שלא יכשל, ואינו מחוייב לעצום עיניו. וצ"ל שאין כאן מעשה מכוון של הנאה מהנרות ולא גורע בכך ממעלתן, וכן אינו מסיט את ייעוד הנר מהפרסומי ניסא בהילוכו ולפיכך הותרה הליכה זו.

תשמיש לדבר מצווה: נחלקו הראשונים בדין שימוש בנר חנוכה לדבר מצווה, בעה"מ בדף ט. מדפי הרי"ף התיר שימוש לצורך מצווה, אולם הרשב"א הקשה עליו מכך שנר חנוכה דוחה מצוות נר שבת בדף כג., ומדוע לא ידליק בביתו נר חנוכה וישתמש בו לדבר מצווה. ולמד מכאן לאסור תשמיש מצווה בנר חנוכה, וכן סבר הר"ן בשבת שם. הרי שנחלקו בעה"מ והרשב"א אם ניתן להנות מהאור לצורך מצווה, או שבכך נר מצוותו נפגם ולא מחמת פרסום הנס. וע"כ סבר הרשב"א שיכולת ההנאה והשימוש בנרות תלוי הוא בדין היתר השימוש לדבר

מצווה, ונקטינן לאיסור. ואילו לבעה"מ צ"ל שמלבד שאלת השימוש לאור הנרות ישנו צורך שיהא היכר לנרות, ולכך לא יכול להניחו בביתו על שלחנו בעת סעודת השבת. וכן מפורש בר"ן בדף ט: מדפי הרי"ף שכאשר מניחו על שלחנו צריך נר אחר לעשות היכר. או שהעדיף שידליקו בחוץ.

השו"ע בסי' תרעג, א אסר בסתמא אפי' תשמיש של קדושה, ובייש אומרים' הביא דעת הסוכרים שמותר להשתמש לאורה לדבר מצווה.

בשבולי הלקט ענין חנוכה סי' קפה הביא פי' בעל הדברות, שאסר רק תשמיש חול ולכן אין לבדוק לאורה קערות כוסות וצלוחיות, או כל דבר הצריך עיון: 'ונראה דוקא דרך בזיון הוא שאסור ולא נקט הרציית מעות אלא משום שהיא מלאכת חול, אבל לקרות לאורה מותר דליכא בזוי מצוה'. הרי שאסר רק תשמיש שבו בזיון לנרות 'משתמש' בהם לעניין אחר, אך אם נהנה מאורה, כל שאין בו בזיון אין קפידא בכך. ולפי זה לדעת המתיר לצורך מצווה, מותר להנות לצורך מצווה מהנרות למרות ש'משתמש' בהם. והסברא בדבר, שאסור לגרוע ממעלת המצווה שבנרות, וכל שאינו משנה את ייעוד הנר לצורך חול – מותר, אף שמעלת הפרסומי ניסא פג בכך. וצ"ל שסברי שאת פרסומי הנס מקיים בעת ההדלקה עצמה ולא באשר הנר מאיר, אך אינו רשאי להוריד את הנר מקדושת מצוותו. ולכן אמנם אין מניעה להנות מאורה אף לצורך חול, אך אינו יכול להשתמש בנר ולהפחיתו ממעלתו אלא לצורכי מצווה.

דין השמש: הגמ' בשבת בדף כא: מביאה את דברי רבא: 'צריך נר אחרת להשתמש לאורה'. הריטב"א שם באר כי נועד נר זה שלא יהנה כלל מנרות המצווה. ויש לעיין בדבריו, שכן ממנא נפשך, אם מעוניין להשתמש באור, פשיטא שיש לו להדליק נר נוסף, ואם אינו מעוניין באור הנר מדוע מחוייב בהדלקת נר נוסף. והנה רש"י שם בד"ה 'נר אחרת' באר טעם שונה: 'לעשות היכר לדבר', כשם שבאר שאיסור להשתמש לאורה הוא רק בשל ההיכר. וכן באר בעה"מ בדף ט. מדפי הרי"ף כי אף למ"ד שמוותר להשתמש לאורה יש להדליק שמש, להורות כי הדליקה לשם מצווה. אולם הרשב"א שם כתב אסר שימוש בנר משום ההשוואה לנר המנורה ומשום ביזוי מצווה, אך כשהדליק נר נוסף אינו משתמש ומבזה את אור הנרות.

המאירי שם הביא נפק"מ לטעמים אלו, אם טעם הדלקת נר הנוסף הוא כיון שקיים החשש שיהנה מהנרות, א"כ המדליק בפתח ביתו אינו צריך להדליק נר נוסף, וכן נקט. אולם אם טעם הדלקת הנר הנוסף הוא בשל ההיכר וההבדלה מנרות מצוותו, אז בכל עניין יש לו להדליק נר נוסף.

יש לעיין בנפק"מ נוספת, אם בעינן שידליק את נר השמש קודם הדלקת נרות מצוותו, בכדי שמיד בעת הדלקת נרות המצווה יוכרו כי הדליקן לשם מצווה, או שמא אפשר להמתין עד סוף הדלקת נרות מצוותו, ורק אז ידליק את השמש, בכדי שיוכל להשתמש לאורו. בשו"ע בסי' תרעג,

א מפורש כי מדליקין את השמש באחרונה כדי שאם ישתמש לאורם, יהא זה מהנר האחרון שהודלק.

דין אכסנאי – הוא פטור או חיוב: יש לחקור בגדר דינו של האכסנאי אם חייבוהו בהדלקה למרות שאינו ביתו אלא שהקלו עליו שישתתף בפריטי, או שכיון שאינו בביתו ואינו יכול להדליק ואפ"ה חייבוהו להשתתף בפריטי. הגמ' בשבת בדף כג. אומרת: 'אמר רבי זירא מריש כי הוינא בי רב משתתפנא בפריטי בהדי אושפיזא'. וכן פסק השו"ע בסי' תרעז, א שיש לאכסנאי להשתתף בפריטי. לשון הטור שם היא: 'אכסנאי חייב להדליק בפני עצמו, ואינו יוצא בשל בעל הבית ומיהו בפרוטה שיתן לו וישתתף עמו סג'. וברור שסברו כי על האכסנאי ישנו חיוב גמור בהדלקה, ויוצא יד"ח בהשתתפותו בנר בעה"ב.

המג"א בסק"א והמשנ"ב בסק"ג בארו את דין השתתפותו בפריטי שבכך מקנה לו בעה"ב את השמן, ואכן יכול להקנות לו במתנה את השמן ללא מעות. והביאו דעת האגודה והב"ח שכתבו דצריך הבעה"ב להוסיף מעט שמן בשבילו, מלבד שיעור השמן כחצי שעה בשביל עצמו, וכן נקט האליה רבה סק"ב שיוסיף חצי שעה שמן עבורו. ואילו הפר"ח בסק"א חולק ולא הצריך שיוסיף שמן עבורו. ונראה דפליגי אם צריך שיהא לו רק חלק וקניין בנר מצווה זה שכן חיובו קלוש ואינו מחוייב בנר משלו, או שצריך לייחד נר מצווה באופן אישי שיהא רק שלו, שכן מחוייבותו במצווה מצריכה שיתן שמן נוסף בכדי שיהא הנר רק שלו כשיעור זמן מצוותו.

ובשו"ת הרשב"א ח"א בס"י תקמב מבואר שצריך להשתתף, או שיקנה לו בעל הבית חלק בשמן ופתילות. הרי שישנה אפשרות להשתתף בלבד, בלא שקונה חלק בנר. וכן עולה מלשון המאירי שם שהאכסנאי צריך: 'שישתף עצמו עם בני הבית, וייסע לו בפריטי לשמן', אך לא כתב שבפריטי אלו רוכש האכסנאי חלק בשמן. ויתכן והבינו כי חיובו של האכסנאי קלוש, ומעיקרא לא חיובוהו רבנן בהדלקת נר חנוכה, אלא רק להיות שותף ולכלול עצמו בנר בעה"ב.

התרומת הדשן בסי' קא והרמ"א בסי' תרעז, ב כתבו שאכסנאי יכול להדר ולהדליק לבדו, הרי שמוטל עליו חיוב גמור. בבית הלוי על התורה בענייני חנוכה עמ' ל: הקשה מדוע ר' זירא לא היה מהמהדרין להדליק בעצמו, ולשיטות הסבורות שחיובו של האכסנאי קלוש אתי שפיר שאינו בר הדלקה בפני עצמו. וראה במשנ"ב שם ס"ק טז אם מועיל שיכוון שלא לצאת בהדלקת ביתו. ובתרומת הדשן הנ"ל כתב שיש שחששו שהוא גורם לברכה שאינה צריכה. והמשנ"ב מסיק שישמע מאחר הברכה וידליק בעצמו, שכן חיוב גמור רמי עליה.

ובכך יש לבאר את הדין שאמרינן לאכסנאי לברך על נר שרואה, לעומת מי שהדליקו עליו בגו ביתו שאינו מברך על ראייתו, שכן כשהדליקו עליו נר ביתו הוי כהדליק בעצמו, ואילו האכסנאי רק השתתף בהדלקה ולא נחשב שהדליק, שכן חיובו קלוש.

אשתו כגופו: התרומת הדשן בסי' קא כתב יכול להדליק נר חנוכה אף שאשתו מדליקה עבורו משום ש'ש הידור בנר לאיש ונר לאשתו בשני מקומות'. ומדין מהדרין יכול אף לברך על הדלקה זו. וכן פסק השו"ע בסי' תרעז, ג: "א שאע"פ שמדליקין עליו בתוך ביתו, אם הוא במקום שאין בו ישראל מדליק בברכות'. והרמ"א נקט בטעם הדין משום שחייב לראות הנרות. והמג"א בסק"ט כתב שיכול לברך רק אם התכוון שלא לצאת בהדלקת אשתו. וצ"ב מדוע יכול להדליק בפנ"ע, והלא אשתו כגופו, ואם היו במקום אחד לא היו יכולים להדליק שניהם, ומאי שנא שאינם במקום אחד. וראה בביאור הלכה בסי' תרעה ד"ה 'אשה מדלקת' שלמרות הנאמר שתבא מארה לאדם שאשתו ובניו מברכין לו, כשאינו בבית, יוצא יד"ח בהדלקת אשתו משום שעיקר החיוב מונח על הבית. ומדוע אמרינן לו להדליק בפנ"ע. ואם יש הידור במה שמדליקין כל אחד בפנ"ע, מדוע לא נאמר דין מהדרין אף ביחס אשה אצל בעלה שתדליק לבדה, כנאמר במשנ"ב בסי' תרעא סק"ט שמדליק נר עבור כל בני ביתו מלבד אשתו, שכגופו היא.

הנה ברור כי הגם שיש הידור בהדלקת נר ע"י כל אחד מבני הבית, אין הידור שידליק אחד כמה נרות. ואם אמרינן שאשתו כגופו, אין מעלה שידליקו בגופם פעמיים את מצוותן. אך י"ל שדווקא בהיותם בבית אחד הדלקתם כאחד היא, אולם כשהם בשני מקומות ואינם נוכחים בהדלקה המשותפת לא אמרינן שיש כאן הדלקה אחת שהדליקוה שניהם. וצ"ב בגדר הדלקה זו.

המג"א בסי' תרעז סק"ב הביא משמיה דהב"ח שאם אשתו הדליקה עליו ביום הראשון: 'צריך לברך בליל שני שהחיינו דאשתו אינה פוטרת גופו אלא ביתו. ול"נ פשוט דלהפוסקים כשאשתו מדלקה עליו א"צ לברך על הראיה א"כ ה"ה דא"צ לברך שהחיינו כשמדליק'. הרי דנחלקו בגדר פעולת אשתו עבורו; שלמג"א בהדלקת אשתו הוי כאילו הוא הדליק בפועל, וממילא ברכתה נזקפת גם עבורו, וכאילו הדליק בגופו בברכה ולא יוכל למחרת לברך 'שהחיינו'. ברם הב"ח סבר שבהדלקתה היא מקיימת את מצוות הבית, אך הבעל לא הדליק, ומחוייב בהדלקתו למחרת לברך 'שהחיינו' כמי שהדליק בראשונה, וכ"כ המשנ"ב שם סק"ז וכן בסי' תרעז סק"ב. והשתא אתי שפיר, דמשו"ה נקט המג"א בסי' תרעז סק"ט שיתכוון שלא לצאת בהדלקת אשתו, כדי שיוכל להדליק בעצמו, ויקיים בגופו מצוותו. אך אם נוכח בעת ההדלקה, אמנם לא אמרינן שכאילו ברך בעצמו בברכתה, אך מדין שומע כעונה יצא יד"ח, ולכן אינו יכול להדליק בעצמו.

הדליק נרות בנוסף לחובת היום, אם פגע בנרותיו: אם הדליק ביום הראשון שני נרות, ונמצא שאין היכר ליום הראשון, האם גרע ופגם בהידור פרסום נס היום. בחכמת שלמה בסי' תרעא כתב על פי הרמ"א בסי' רסג, א שכתב: 'ויכולין להוסיף ולהדליק ג' או ד' נרות', שה"ה שיכול להוסיף בחנוכה על נרות היום, ואין בתוספת הנרות לגרע מצוותו. אולם הדברים אמורים לגבי עיקר מצוותו, שיוצא יד"ח בנר ביתו הגם שהוסיף נרות נוספים, אך יש לעיין אם יוצא יד"ח הידור מצווה, או שבתוספת הנרות נגרע ההידור.

הרמב"ן בר"ה בדף לב. כתב לגבי מנין הפסוקים שאומרים בראש השנה, שיש קבלה בשם הגאונים: 'אין פוחתין מעשרה אבל מוסיפין עליהם, וכיון שקבלה היא נקבל, ואע"פ שהיה נראה לכאורה שמצוה מן המובחר בעשרה כנגד עשרת הדברות או כנגד עשרה מאמרות דעשרה הווי ולא יותר'. הרי שאין בתוספת לגרע. אולם אפשר שכאשר התוספת מגרעת את הפרסום והיכר הימים, הרי משתנה משמעות מעשיו הראשונים ולכן אין להוסיף כלל, ולא דמי למוסיף על מנין הפסוקים שאינו משנה בכך את משמעות הפסוקים הראשונים.

'הרואה אומר שלצורכו הדליק' – הוי חשד, או חסרון בנר: הגמ' בשבת
 בדף כב: הסתפקה: 'איבעיא להו הדלקה עושה מצוה או הנחה עושה מצוה', ובארה בדעת מ"ד שהנחה עושה מצוה את דברי רבא שהיה תפוש נר חנוכה או שהדליקה בפנים והוציאה לא עשה ולא כלום, משום ש'הרואה אומר לצורכו הוא הנקיט לה'. והנה הרי"ף בדף י. מדפי הרי"ף, הרא"ש בפ"ב סי' ז והשו"ע בס' תרעה, א פסקו שהדלקה עושה מצוה ולא הנחה, ומאידך פסקו ש'הרואה אומר לצרכו הוא אוחזה'.

הב"ח באר שקמ"ל שאף לדין שמדליקין בפנים, אם הוציאה אח"כ לחוץ גורע בהוצאתו, ולא יוצא יד"ח משום שהרואה אומר שלצורכו הדליקה. ואילו הט"ז בסק"ב תירץ שהגמ' חזרה בה מהטעם הראשון וסברה את התירוץ שהרואה יאמר שלצורכו הדליקה, וע"כ גם למ"ד שהדלקה עושה מצוה יש לבאר כן. והוסיף בסק"ג לשיטתו, שאם הניחה מידו רק כשכתה אז אינו יוצא בו, אך כל שהניחה מידו בעודה דולקת – יוצא יד"ח אף שנוטלה אחר שהדליקה. הרי שרק אם ישנו חשש שהרואה יאמר שלצורכו עשה הריהו פוגם בהדלקתו, אך אין טעם לפגם במעשה הדלקתו אף שהניחה דולקת אח"כ (וראה שהמשנ"ב בסק"ז כתב בשם האחרונים לחלוק ע"כ, ולא ידליק אא"כ כבר מונחים הנרות).

הפר"ח שם סק"א כתב שהשו"ע נקט טעם השווה בכל, שכן אין נפק"מ בין הטעמים. והקשה שיש נפק"מ אם מחוייב לברך על הדלקתו השנייה; שמהטעם ש'הדלקה עושה מצוה' מחוייב לברך משום שלא יצא יד"ח כשהדליקה בידו טרם שהניחה, אך מהטעם ש'הרואה אומר' אינו צריך לברך כשמדליק בשנית, כשם שהמדליק בשני פתחים מפני החשד אינו מברך. ובהג' רעק"א בסוף הסי' שם ובשו"ת תניינא סי' קכה חילק בין סוגי החשד, שכל שיש לתלות את הדלקתו בצורך אחר וישנו חשש שלצורכו הדליקה, אזי הדלקתו לקויה ומחוייב להדליק בשנית בברכה, ולכן מחוייב לברך בעת הדלקתו השנייה אחר שיניחנה. אולם כשתקנו להדליק בשני פתחים כבר יצא ידי חובתו בהדלקתו הראשונה ואין לו לברך על נר נוסף שמדליק מפני חשד הרואים. וא"כ אין נפק"מ בין טעמי הדין, ומחוייב בברכה כשיחזור וידליקנה. ויש לעיין במאי פליגי.

יש לעיין ביסוד החסרון של ההדלקה שבידו, אם בכך שהרואה אומר שלצורכו מדליק חסר בפרסום הנס בלבד, אולם אין פגם במצוות הדלקת הנר ויש בו כדי לצאת יד"ח. או שמא הפרסומי ניסא לאחרים טמון בעצם יסוד מצוות הדלקת הנר וע"כ אינו יוצא בו יד"ח. הפר"ח סבר שמצוות פרסומי ניסא הינה מעלה נפרדת, ועיקר מצוות הדלקת הנר מתקיימת גם ללא שהרואים מכירים בנר המצווה. וע"כ יוצא יד"ח בהדלקתו הראשונה למרות ש'הרואה' אינו מבחין ומכיר כי נר מצווה הוא. ברם הרעק"א נקט שחיוב בפרסומי ניסא טמון ביסוד חיוב נר חנוכה, וכל שחסר בהיכר הנר שהודלק למצווה, לא יצא יד"ח מצוותו וחוזר ומדליקה בברכה. ואילו הט"ז סבר שכל עוד יש בנר פרסום, ואין חשש מצד הרואים שיסברו שלצורכו מאיר הנר, קיים בכך מצוותו למרות שנטלו והניחו אח"כ, שכן העיקר בנר הוא – הפרסומי ניסא העולה ממנו.

נטל חנוכייתו ממקום הכשר להדלקה, והניחה במקום כשר: המחצית
השקל בסי' תרעא סק"ז חידש שאם נטל הנרות ממקום למקום בתוך כ' אמה – יצא יד"ח ועלתה לו הדלקה זו, והביאו המשנ"ב בסק"ל. וצ"ע, שהב"ח בסי' תרעה והמג"א שם בסק"ג נקטו שגם אם נוטלה מביתו – מקום הכשר אינו יוצא יד"ח, שכן הרואה אומר שלצורכו הדליקה, וכיצד פשטו שיצא יד"ח אם נטלה מתוך כ' אמה.

ושמא י"ל שאין בעיה בנטילת הנרות ממקומם אחר שקיים מצוותו, אלא היכא שמעוניין לקיים הידור ומעלה במצווה, שאז הרואה אומר שרק משעת הנחתו כוונתו למצווה ומעיקרא הדליקה לצורכו. וכגון שהניחה בפנים ומעוניין להוציאה לחוץ ולקיים דינא דגמ' לכתחילה, שכן אז מורה שהדלקתו הראשונה אינה למצווה, והרואה סובר שלצורכו הדליקה (כ"כ הטור והשו"ע בסי' תרעה, א בטעם פסולו), או שלא הדליקה במקומה (כדבאר הרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"ט בטעמו). אולם כשנטלה למקום השווה במעלתו למקום הינוח החנוכייה בראשונה, הניחה מעיקרא במקום הראוי להדלקה ואינו מוסיף מעלה והידור בהנחתו השנייה, הרואה לא יאמר כי רק בהנחתו זו מעוניין לקיים מצוותו. ולפיכך משעה ראשונה יצא יד"ח, ואין בנטילתו אח"כ את הנרות לפגום בהדלקה זו (ראה משנ"ב בהל' שבת בסי' רסג ס"ק מח שאם הדליק נר שבת במקומו יכול ליטלו למקום אחר, ורק אם לא הדליקו במקום שמשמש שם לא קיים מצווה בכך, ולא יועיל לו שיטלו למקום שמשמש בו, שכן ההדלקה לא היתה כדין וצריך לכבות ולהדליקה במקומה. הרי שהיכא שהדליקה כראוי ומניחה במקום מצוותו, אין חשש שיאמרו שלצורכו הדליקה אחר שקיים מצוותו).

פתילות ושמנים הפסולים להדלקה – חסר בדין ההדלקה, או בנר, או

שישנו חיוב שיאיר הנר: יש לעיין ביסוד פסולן של הפתילות ושמנים שאין מדליקין בהן בשבת ובחנוכה. האם אין כאן מעשה הדלקה, או שאמנם הדליק, אך ישנו צורך שיאיר הנר במשך זמן מסויים, ואלו אינן עמידים לדלוק כדי צרכן חוששים שיכבו.

מו"ר הגר"מ שטרנברג שליט"א הוכיח שפתילות ושמנים אלו דולקים כל צורכם, ואין צריך לחשוש שיגרע ממצוותו ויכבו טרם זמנם, וניתן לקיים מצוותו בין אם דרוש שיהא לו נר דלוק, ובין אם דרוש מעשה הדלקה בלבד. שכן רש"י בדף כא. בד"ה 'ומותר להשתמש' נימק את פסול פתילות ושמנים אלו לצורך נר שבת, משום החשש 'שמא יטה' הואיל ומותר להשתמש לאורה – הרי שמקיים דין הדלקת הנר בפתילות ושמנים אלו, למרות שבנר שבת דרוש משך זמן תאורתו לצורך עונג שבת ולא רק מצוות הדלקה. ומאידך, נראה שמקיים בו מצוות הדלקה, מכך שלמנורת המקדש השמנים ופתילות פסולים רק בשל הפסוק 'בהעלותך את הנרות', ולמדה מכך הגמ' בשבת בדף כא. 'שתהא שלהבת עולה מאליה', אך בלאו הכי מקיים באלו מצוות הדלקה. וא"כ גם מצוות הדלקת נר חנוכה ניתן לקיים בסוג חומרים אלו, הן מצד מצוות הדלקה והן בשל הצורך שיאיר הנר זמן מסויים. על כורחך, שישנו צורך נוסף בנרות חנוכה, שמחמתו אין להדליק בפתילות ושמנים אלו – ככתה זקוק לה.

ובאר עפ"י רש"י שם בד"ה 'זקוק לה' שכתב: 'לתקנה. הלכך, צריך לכתחלה לעשות יפה, דילמא פשע ולא מתקן לה'. וכבר הקשו החת"ס, השפת אמת והרש"ש מדוע לא כתב רש"י 'ששכח'. הרי שדווקא כשמודע ולא מדליק הינו פושע, ולכן אין מדליקין בפתילות ושמנים אלו. נמצאנו שישנו חיוב נוסף בדין נר חנוכה – לדאוג שהנר יהא דלוק, וכיון שחיישינן שיפשע, פסלו חומרים שיש בהן חשש שיכבו ויפשע ולא ידליק בשנית. נראה, שאחר שקיים מצוות הדלקת נר חנוכה, מחוייב עוד לקיים דין פרסום הנס כל רגע ולדאוג כי נרו יפרסם הנס, ויחזור וידליק כל זמן שיש בידו לפרסם הנס (ולמ"ד שיש לנר חנוכה שיעורה – רק כל זמן מצוותו מחוייב בדאגה זו). וגם למ"ד שאינו זקוק לה מחוייב שלא לבטל את פרסום הנס, ולדאוג להדליק ולפרסם הנס כל זמן מצוותו אם פשע.

ובאר עפ"י זה את פסקו של המנחת שלמה תנינא סי' נח אות א כי העוזב את ביתו תוך חצי שעה או הורסו, הוי כמכבה במזיד ומחוייב להדליק בשנית. שכן אמנם קיים מצוות הדלקה, אך מחוייב לדאוג שיתפרסם הנס, ולא לבטלו בידים.

הדלקה אחר שקיבל שבת: הט"ז בסי' תרעט סק"א כתב שאם קיבל שבת כבר, מנוע

מלהדליק נר חנוכה ויבקש מאחד מבני ביתו להדליק עבורו. ויש להקשות מדברי הט"ז עצמו סתירה מיניה וביה שבהלכות ר"ה בסי' תר סק"ב כתב שאם קיבל שבת ועדיין לא קיים מצוות שופר או לולב – מותר לו לקיימו, שאדעתא דהכי לא קיבל על עצמו את השבת, ואילו היה

יודע שלא קיים מצוותו לא היה מקבל את השבת וקיבלה בטעות. ומדוע לא אמריןן כן לגבי מי שעדיין לא הדליק נר חנוכה?

ובפשטות נראה לחלק, שקבלה בטעות אמריןן רק בחיובי דאורייתא, שאז רמי אנפשיה חיובא למעבד, וע"כ אמריןן שקבלתו את השבת היתה בטעות, אך בחיובי דאורייתא אף שחייב בו מ"מ אינו עוקר את קבלתו.

עוד י"ל שהדלקת הנר הוא איסורא ומלאכה האסורה בשבת, וע"כ לא אמריןן לעקור את קבלתו, לעומת תקיעה בשופר ונטילת הלולב שאינם מלאכה, ונאסרו רק מדרבנן, ולמעבד איסורא מדרבנן שעקרו את קבלתו.

חיוב אונן בנר חנוכה: האליה רבה בסי' תרע ס"ק יט כתב שאונן פטור מנר חנוכה, אך יכול להניח לאשתו או לאחר להדליק ולענות אמן על ברכתו. והפרמ"ג שם במש"ז סק"ה והמשנ"ב בס"ק יב חלקו עליו והעירו מהנפסק בשו"ע ביו"ד בסי' שמא, א שאין לאונן לענות אמן, וי"א שאף אינו רשאי להחמיר על עצמו.

ובביאור מחלוקתם י"ל, שנחלקו בחיוב האונן בהדלקת הנרות משום פרסומי ניסא, שכן הרמ"א בהלכות פורים בסי' תרצו, ז חייבו במקרא מגילה, למרות שהוא פטור מכל המצוות. או שאין לחייב אונן אף במילי דפרסומי ניסא כפי שנקט המג"א בס"ק יד שאונן פטור מכל המצוות. האליה רבה חשש לדינא דהרמ"א ולכן נקט שיענה אמן על ברכה זו, ואילו הפרמ"ג סבר כמג"א ואין לחייב את האונן במצוות כלל, ועל כן יש לו להמנע אף מלענות אמן.

ברם הפרמ"ג בסי' תרע מש"ז סק"ה נקט שהאונן חייב להדליק בלא ברכה, בהיותו יחידי בביתו, וצ"ב אם טעמו הוא משום פרסומי ניסא, או שהוא מפני החשד.

הדלקה ע"י שליח

הדלקה ע"י אחר: הרמ"א פסק בסי' תרעא, ז פסק בשם המהרי"ל: 'אם רוצים למהר להתפלל לאחר שבירך הש"צ והדליק אחד מהן, יוכל השמש להדליק הנשארים, והש"צ יתפלל'. הרי חייב הרמ"א למברך להדליק את נר מצוותו, ולא יתן לאחר להדליק אלא רק את נרות ההידור. ואילו המג"א בסי' תרעו סק"ד כתב שיכול המברך ליתן לאחר להדליק, ובשם הב"ח כתב, שכשאחר מברך, יברך 'על הדלקת נר חנוכה'. הרי יכול אחר להדליק את נר מצוותו (והביא מחלוקת שם אם יצא יד"ח יכול לברך עבור אחר, או רק כשלא יצא יד"ח בידו להוציא אחרים בברכה זו).

הכף החיים בסי' תרעו בס"ק יג כתב כי הרמ"א מצריך שהמברך ידליק בדווקא, אך הסיק להקל עפ"י רוב האחרונים. ויש לעיין בדעתו בביאור דעת הרמ"א, שכן בכל המצוות יכול העושה את המצווה לשמוע את הברכות מאחר בר חיובא (אף שיצא יד"ח), וכן המקיים את המצווה (הבעלים)

יכול לעשותה ע"י אחר בר חיובא בשליחות, ומה גרעה מצווה זו של הדלקת נר חנוכה, שלדעת הכף החיים הצריך הרמ"א שהמברך ידליקנה. ואכן המג"א בס"י תרעא ס"ק יא והמשנ"ב שם ס"ק מט חלקו ע"כ וס"ל: 'ה"ה בביתו כשמזדמן לו איזה דבר נחוץ לאחר שהדליק אחד מהן, יוכל אחר להשלים בשבילו את שארי הנרות', ודלא כמהרש"ל במג"א שם שסבר שדווקא בביהכ"ס רשאי ליתן לאחר להדליק, אך לא בביתו.

ושמא י"ל, כי הרמ"א לא פליג ומתיר אף בביתו ליתן לאחר להדליק את נרותיו, ורק בבית הכנסת הצריך הרמ"א שהמברך ידליק את הנרות, שכן רק בר חיובא יכול להוציא חבירו במעשה המצווה, ונר של בית הכנסת אינו חיובא דרמי על אינשי, אלא תקנה על הציבור להדליקה. ולכן רק בנר זה לא יכול ליתן לאחר להדליקו, אך בנר מצוותו שבביתו, אף לרמ"א יכול ליתן לאחר להדליקו וכפסקו של המשנ"ב. ויש לדייק כן, ולבאר שמשו"ה כתב הרמ"א שיתן הש"ץ לשמש להדליק את יתר הנרות, שכן את נרות 'הציבור' רק כלי הקודש והממונים לשרת את הציבור יכולים להדליקן בהיותם הערבים עבור 'הציבור', ולא כל יחיד מהמצויים שם. א"נ י"ל שכיון שחובת הציבור היא, יכול ליתן לאחר להמשיך את אותו חיוב שלו ואת ההידור שהתחיל בו, לעומת המותיר את הדלקתו ומפקידו ביד אחר, השליח אינו באותה דרגת חיוב שלו. ולכן יש להמנע מכך.

להדליק את נרות ההידור ע"י אחר: הרמ"א פסק בס"י תרעא, ז בשם המהרי"ל: 'אם רוצים למהר להתפלל לאחר שבירך הש"צ והדליק אחד מהן, יוכל השמש להדליק הנשארים, והש"צ יתפלל'. הרי שהותר למברך ליתן לאחר להדליק את נרות ההידור. אולם המשנ"ב בס"ק מח פסק כי לכתחילה טוב יותר שיגמור בעצמו המצווה שהתחיל בה.

ולגבי השלמת ההדלקה את נרות ההידור ע"י אחר בביתו הביא המג"א בס"ק יא מחלוקת אם יכול ליתן לאחר להדליק את יתר הנרות, דעת הלבוש שבביתו לא יכול להדליק ע"י אחר, ורק בנרות בבית הכנסת נאמר האי דינא שיכול להשלים הדלקתו ע"י אחר (ויש לעיין בטעם ההקלה בהדלקה זו אם משום שהכל חייבין בנרות אלו כאחד שכן 'הציבור' צריך להדליק נר בביהכ"ס ואין למנוע אחר מלהדליק את יתר הנרות, או משום שהקלו בנרות אלו שמקורן בתקנה נפרדת, שמדליקין משום הפרסומי ניסא ואין יוצאין יד"ח בהן). ודעת המהרש"ל שיוכל ליתן לאחר להדליקן מלבד נר מצוותו.

הבן איש חי בפרשת וישב ס"ק יח כתב כי טוב לחנך בניו ויתן להם להדליק את השמש, אך לא את שאר נרות מצוותו כולל ההידור. הרי שיש להדליק בעצמו את נרות ההידור. וצ"ב אם סברו שההידור מתקיים בנפרד מהמצווה, או שעיקר הקפידא שיעשה בסמוך לעיקר המצווה, אף שנעשה ע"י אחר.

מי יברך על המצווה המקיים או העושה: המג"א בדיני בדיקת חמץ בסי' תלב סק"ו הקשה דהיאך יברך השליח והא המצוה אינה מוטלת עליו לבדוק, ותירץ: 'צ"ל דמ"מ מצוה קעביד דומיא דמילה שהמצוה על אבי הבן, ומ"מ אם אחר מל אותו – אחר מברך' (היד אפרים שם חילק בין מילה שהאחר גם מקיים מצווה במעשיו, לעומת הבריקה שהאחר אינו מקיים מצווה בבדיקת בית חבירו). והמשנ"ב בסק"י כתב ש'הוי כשלוחו גם לענין הברכה'. משמע שרק אם נשלח על ידו יכול לברך אך בלא מינוי שליחות אין לו לברך, וכ"כ הדברי יציב ביו"ד סי' קפט. הרי נקטו שהברכה שייכת למקיים ולבעלים של המצווה ולא לעושה אותה בפועל, והיכולת שלו לברך היא רק מטעם ערבות. ובמנחת שלמה בח"ב סי' נח, ד כתב שהשליח יכול לברך רק אם מקיים מצווה במעשיו, אך בבדיקת החמץ אינו מקיים מצווה אם לא התמנה ע"י הבעלים אף שמצילו מאיסור, ולכן נדרשים לשליחות על הברכה בכדי שיברך. ולפי"ז בהדלקת נר חנוכה אינו צריך להידוש זה, ושפיר נעשה שליח גם ללא מינוי בהדלקתו.

מהמחנה אפרים בה' שלוחין סי' יא נראה כי הברכה תלויה בבעלות על המצווה. שכן כתב כי אם עושה מעקה ע"י פועל (אפי"גוי), יכול בעה"ב לברך על מצוותו כיון שיד פועל כיד בעה"ב והמצווה שלו, ואילו הפועל (אם הוא ישראל) אינו יכול לברך אם הוא קבלן, כיון שהמצווה אינה שלו. הרי שרק הבעלים על המצווה יכול לברך עליה, לעומת היכא שמסר מצוותו לשליח שאז יוצאת המצווה ממנו ואינה בידו לברך עליה. ובביה"ל בסי' תקכז בד"ה 'ומצוה' הסתפק אם יכול אחד לברך על עירוב העיר כאשר לא בטוח שיצטרפו לכך. משמע שאם ודאי יצטרפו לעירוב – מברך, אף שהוא כבר עירב לעצמו ואינו צריך לכך. הרי שהברכה נתקנה לעוסק במצווה ולא למקיימה.

ובמקראי קודש פסח א סי' מד נקט כי הברכה שייכת לעושה את המצווה בפועל, ואינה שייכת למקיים את המצווה. וע"כ אינו נזקק לדין ערבות כדי לאפשר לשליח לברך, אדרבה הברכה מעיקרא מוטלת על חברו בהיותו עושה את המצווה. והוכיח כן מהרמב"ם בהל' ברכות יא, יג שכתב: 'אם קבע מזוזה לאחרים מברך..., עשה להם מעקה..., הפריש להם תרומה מברך..., מל את בן חבירו מברך...'. הרי שהעושה את המצווה הוא המברך ולא המקיים, אף שהמצווה נזקפת עבורו. והערוך השלחן בסי' תלב סק"ד הביא בשם היש"ש בחולין סי' ד שבעה"ב אינו מברך אם אינו בודק בעצמו, בניגוד לדעת הפר"ח שם בסוף סק"א שסבר שבעה"ב רשאי לברך בעצמו, למרות שרק שלוחו בודק בפועל. והכתב סופר יו"ד סי' קנ בתחילה חילק בין מצב שעומד בעה"ב ע"י השליח שאז יכול לברך, לעומת היכא שאינו נמצא עימו, אך לבסוף הביא מתשובת תרוה"ד בסי' קמ שלעולם שליח מברך.

ומו"ר הגר"מ שטרנברג שליט"א בספר כי שרית עמ' 125 תלה שאלה זו בהבנת תכלית ברכת המצוות, שכן אם הברכה הינה חיוב על המחוייב במצווה לשבח את ד' בעת קיום המצווה, אזי מוטלת הברכה על המקיימה, אך אם נועדה הברכה להשלים את המצווה ולעשותה מתוך

כוונה, הרי שהעושה והפועל את המצווה מחוייב בברכתה. והוכיח כצד השני שהברכה נותנת צביון יותר שלם למעשה המצווה, כדלהלן; א. אין מברכין על מצווה שאין בה מעשה, למרות שהמקיים את המצווה יכל לברך על קיום מצוותו. הרי שחייבו ברכה על מעשה המצווה ולא על קיומה. ב. המפסיק בין ברכה למצווה – חוזר ומברך. התחיל בה – אינו חוזר ומברך ראה סי' תלב, א, סי' תקצב, ג אף שעדיין לא קיים ולא יצא יד"ח, אינו מברך. הרי שהברכה היא על מעשה המצווה. ג. יש לברך ברכת המצוות והנהנין עובר לעשייתן וקודם שנהנה, לעומת ברכות השבח שאין צריך לברך קודם למאורע. הרי שהברכה על המצווה נצרכת בכדי ליתן מעלה למעשה המצווה, ולא נועדה לשבח בלבד. ד. אילם אסור לתרום שכן אנוס על הברכה. ותקשה שהרי אינו מחוייב כלל בברכה, ואינו דומה לערום התרום שמכניס עצמו לאונס שנפטר מברכה. ע"כ שחייבו ברכה על המעשה, ואילם בפועל אינו יכול לברכה. ה. יש לבאר בכך מדוע לירושלמי מברכין על הכשר מצווה למרות שלא מקיים בכך דבר. ו. הגמ' במנחות בדף מב. חילקה בהו"א בין מצווה שיכולה להתקיים ע"י גוי שאין לברך עליה, למצווה הנעשית ע"י ישראל. דבר המורה שעניין הברכה היא בשל מעשה המצווה. ז. הרא"ש בפסחים פ"א סי' י הצריך שהמסייעים בבדיקה ישמעו את הברכה מבעה"ב, למרות שאינם מקיימים מצווה במעשיהם. ומדוע הם צריכים לשמוע את הברכה. ע"כ שצריכים לברכה ליתן משמעות וכוונה למעשיהם (ובדיעבד כשלא שמעו, יכולים לבדוק גם ללא ברכה שמצורפת שכן כבר ברך בעה"ב על מצווה זו – משנ"ב סי' תלב ס"ק יא). ח. הרמב"ן והר"ן בפסחים בדף ז. בארו את החילוק בין ברכה הנאמרת בנוסח 'ל' לבין הנאמרת בנוסח 'על', שההבדל נעוץ בשאלה אם המצווה נעשית ע"י שליח או לא. הרי שאופן עשיית המצווה קובעת את הברכה ולא קיומה. ט. הפרמ"ג בסי' תפט אש"א ס"ק יג הוכיח מכך שמברכין כל יום ספירת העומר שמצוות הספירה הינה בכל יום. ולדברים אלו מברכין בכל יום בשל המעשה המתחדש בכל יום, ולא משום שמקיים מצווה בכל יום.

אם שליח פוטר את הבעלים בברכתו: המג"א בסי' ח סק"ח הביא את דעת תרומת הדשן שחולק על ה"מ וס"ל שעל המקיים את המצווה לברך עליה ולא מי שפועל ועושה את המצווה. ואילו בסי' תרעו סק"ד הביא את דעת ה"מ בפשיטות שיכול אחר לברך על הדלקת הנרות, אף שאשה מדליקתן. וצ"ל שאירי במקום שהאשה אינה בקיאה בברכת ההדלקה, ולכן תשמע הברכה מאחר, וכן חילק הפרמ"ג בסי' תקפה אש"א בסק"ג (וכן הוא בשו"ע בהלכות קידוש בסי' רעג, ד, שאם אינו אוכל עמהם יכול להוציא אחרים רק אם אינם בקיאים בברכה. ואמנם בקידוש הוא דין אמירה מדאי' ולבקיאים לא תיקנו לצאת יד"ח בערבות, והכא עסקינן בברכת המצוות שהינה מדרבנן). ואכן כתב המג"א בסי' תקפה בסק"ג שיכול מי שיצא להוציא בברכת השופר רק את מי שאינו בקי.

הדלקה ע"י שליח אחרי שקיבל על עצמו שבת: הט"ז בסי' תרעט סק"ב כתב שאם קיבל שבת כבר, מנוע מלהדליק נר חנוכה ויבקש מאחד מבני ביתו להדליק עבורו. והקשה הפרמ"ג שם באש"א סק"א מנזיר בדף יב. שכל מילתא שאיהו לא מצי עביד, לא מצי למעבד שליח על כך. וכיון שקיבל שבת אינו יכול להדליק נר חנוכה וכיצד עושה שליח לכך. הפרמ"ג יישב שאין כאן שליחות ממש כיון שמדליק את הנר של הבעלים וממונו הוא, אין במעשה ההדלקה עצמו מעשה שליחות, ושפיר יכול אחר להדליק עבורו (וראה קצוה"ח בסי' רמג סק"ח שאם עושה המצווה מממונו של הבעלים, נחשב שהבעלים עשאוה ולא חטף מהם מצוותן וניחא להם בכך. וכאן הנר של הבעלים, והמצווה נזקפת לו).

בשו"ת המהר"ם שיק ח"א אה"ע"ז סי' קכט חילק ביסוד גדר זה שלא מצי למעבד שליח, שרק היכא שמנוע מיסוד הדין מלעשות הדבר, אז לא מצי למעבד על כך שליח, שכן מורה הדבר על חוסר יכולתו לפעול העניין. אולם כשהאיסור הינו צדדי, כשקיבל על עצמו שבת, אין בכך לגרע את כוחו מלפעול הפעולה ולעשותה באמצעות שליח, אלא שהוא מנוע מלבצע בשל האיסור שקאי עליו. כן יש לבאר את חילקו של המשנה למלך בהל' ביאת המקדש פ"א ה"ז שרק באיסורי תורה נאמר כלל זה שכל היכא שאיהו לא עביד לא מצי למעבד שליח, אך באיסורי דרבנן – עביד שליח. שכן הבינו שאסורי דרבנן אינן מבטלים את כוחו לפעול את המעשה, אלא איסור רמי עליה, אך מצי למעבד ע"י שליח.

עוד יש לבאר על פי המחנה אפרים בהלכות שלוחין סי' ט שרק במקום שאם יעשה – לא מהני, אז לא מצי למעבד שליח. וכיון שאם ידליק בזמן תוספת שבת, יקיים מצוות נר חנוכה (אמנם הלבוש בסי' ססד כתב דתוספת שבת הינה משום נדר, וא"כ הוי מצווה הבאה בעבירה מטעם 'בל יחל'. אלא שלידו י"ל, שיכול להשאל על הנדר ושוב אינו בגדר שלא מצי למעבד בעצמו), אזי מועילים מעשיו של שליחו. עוד י"ל כדברי הדגול מרבבה ביו"ד סי' שה שאם עשה שליח לפדות בנו בתוך ל', לא מהני שכן לא מצי עביד בעצמו, אך יכול לעשותה מדין זכייה. וה"ה הכא, יוכל להדליק עבורו מטעם זכייה ולא בתורת שליחות.

דין 'לכם'

דין 'לכם' ובעלות בנר חנוכה: בדין האכסנאי אומרת הגמ' בשבת בדף כג.: 'אמר רבי זירא מריש כי הוינא בי רב משתתפנא בפריטי בהדי אושפיזא'. וכן פסק השו"ע בסי' תרעז, א שיש לאכסנאי להשתתף בפריטי. המג"א בסק"א והמשנ"ב בסק"ג בארו שבכך מקנה לו בעה"ב את שמן, ויכול להקנות לו במתנה את השמן ללא מעות. והביאו דעת האגודה והב"ח שכתבו דצריך הבעה"ב להוסיף מעט שמן בשבילו, מלבד שיעור השמן כחצי שעה בשביל עצמו, וכן נקט האליה רבה סק"ב שיוסיף חצי שעה שמן עבורו. ואילו הפר"ח בסק"א חלק, ולא הצריך

שיוסיף שמן עבורו. ונראה דפליגי אם צריך שיהא לו רק חלק וקניין בנר מצווה זו, או שצריך שאף ייחד נר מצווה באופן אישי שיהא רק שלו, ולכן יש ליתן חצי שעה נוספת בנר בכדי שיהא בזמן זה הנר רק שלו.

וכן כתבו הרמב"ן והר"ן בפסחים ב"ד. מדפי הרי"ף שיש לברך 'להדליק' ולא 'על', כיון שהשליח מדליק את נר הבעלים, שכן 'אין אדם יוצא אלא בנר של עצמו' ובאר שלכך משתתף בפריטי. הרי שצריך דין 'לכם' בנר חנוכה. אך המאירי שם ב"ד ז: השיג על צורך זה שיהיה הנר של הבעלים: 'ומה ענין כשהשמן צריך שיהא שלו'.

ובשאלת היכולת של האכסנאי לקנות בקניין כסף חלק בנר אף שמעות אינן קונות, בארו עפ"י הרמ"א בס"קצט, ג: 'יש מי שכתב דה"ה הנותן מעות על יין לקידוש בערב שבת, דקנה, דכל כהאי גוונא העמידו דבריהם על דין תורה'. הרי שמהני לקנות מצוות בקניין כסף.

ובשו"ת הרשב"א ח"א בס"קמב מבואר ש'צריך להשתתף, או שיקנה לו בעל הבית חלק בשמן ופתילות'. הרי שישנה אפשרות להשתתף בלבד, בלא שקונה חלק בנר. וכן עולה מלשון המאירי שם שהאכסנאי צריך 'שישתף עצמו עם בני הבית, וייסע לו בפריטי לשמן', אך לא כתב שבפריטי אלו רוכש האכסנאי חלק בשמן. וצ"ב אם סברי שדי בשותפות בנר ולא צריך קניין בו, או שמא הבינו כי חיובו של האכסנאי קלוש, ומעיקרא לא חיובהו רבנן בהדלקת נר חנוכה, אלא רק להיות שותף ולכלול עצמו בנר בעה"ב (ושפיר אמרין לו לברך על נר שרואה, לעומת מי שהדליקו עליו בגו ביתו שאינו מברך על ראייתו, שכן כשהדליקו עליו נר ביתו הוי כהדליק בעצמו, ואילו האכסנאי רק השתתף בהדלקה ולא נחשב שהדליק. וכל זאת דלא כתרומת הדשן בס"קא והרמ"א בס"קתרעז, ב שכתבו שאכסנאי יכול להדר ולהדליק לבדו, הרי שמוטל עליו חיוב גמור. וכבר הקשה בבית הלוי מדוע ר' זירא לא היה מהמהדרין להדליק בעצמו, ואי נימא שחיובו של האכסנאי קלוש אתי שפיר שאינו בר הדלקה בפני עצמו), אך מי שחייב במצוות נר חנוכה מן הדין, מחוייב שיהא לו קניין בנר, ואינו יכול רק להשתתף בו. וראה בביתאור הלכה בס"קתרעז ב"ד"ה 'עימו' שהביא מחלוקת בדבר; דעת הלבוש והפר"ח בסק"א שבעה"ב המחוייב להדליק לא נפטר בהשתתפותו בנר בלבד, ומחוייב להדליק בעצמו ורק באכסנאי הקלו בחיובו ודי לו שישתתף בנר (ומשו"ה לפר"ח אף אינו צריך להוסיף שמן עבורו), ואילו השבולי הלקט סבר שכל בעה"ב יכול לצאת ידי חובתו בהשתתפות בנר של אחר, דבר המורה שדי בהשתתפות בנר לקיום מצוותו ואינו צריך בעלות על הנר.

המשנ"ב בסק"ג כתב עפ"י החיי אדם והמאירי שאין צריך ליתן את מלוא מחיר חלקו בנר, ודי בפרוטה עבור כל הלילות. וצ"ב אם הוא משום שצריך רק להשתתף בנר, או שמא הוא מדין מחילת השווי של הבעלים. וצ"ת מדוע לא כתבו שמועיל אודיתא בלא שום מעשה קניין.

אם נר הפקר כשר להדלקה: הר"ן בפסחים ב"ד ד. מדפי הרי"ף כתב כי בעינן שיהא נר חנוכה משלו. וקשה שלשיטת בית שמאי שנקטו שיש דין שביתת כלים בשבת, אמרה הגמ' בשבת ב"ד יח: שמשכחת לאדם אש בשבת רק אם אפקורי מפקריה לנר שהדליק בער"ש. וא"כ גם נר חנוכה צריכין להפקיר וכיצד מקיים מצוות נר חנוכה משלו? וצ"ע. ויתכן ואין במשמעות דין 'לכם' בנר חנוכה הוראת בעלות, אלא שייכות. ואף שהפקיר הנר, משלו הוא. ובזכר יהוסף על הגמ' בשבת ב"ד כא: הסתפק אם הדליק בשמן הפקר אם יצא יד"ח, מאחר שלא קנה קודם לכן את השמן. שכן נאמר שר' זירא אמר להשתתף בפריטי ולהיות שותף ממונית במצווה. וכן הסתפק אם הדליק נר חנוכה שלו והפקירה, אם פוקע שמו מהנר ולא יוצא יד"ח בנר זה. ומעלה לומר כי אחר שהוקצה למצוותו כנר שלו, אינו יכול עוד להפקירו.

זמן ההדלקה

זמן ההדלקה: איתא בגמ' בשבת ב"ד כא: 'מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. נחלקו הראשונים בבאור גדר 'משתשקע החמה'. שכן כבר הקשו התוס' בשבת ב"ד לה. בד"ה 'תרי תילתי' שישנה סתירה בסוגיות, שבגמ' בשבת ב"ד לד: עולה כי משקיעת החמה עד הלילה יש זמן כדי לילך תלתא ריבעי מיל. ואילו בפסחים ב"ד צד. מבואר שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים יש כדי לילך ארבע מילין. ונחלקו הראשונים בביאור הסתירה. ר"ת בתוס' בשבת לה. חילק בין תחילת שקיעה לסוף שקיעה. ותחילת שקיעה מכונה 'שקיעת החמה', ואילו סוף שקיעה נקרא 'משתשקע החמה', והוא צאת הכוכבים, שמתרחש אחר ד' מילין מהשקיעה הנראית (דהיינו 72 דקות אחר השקיעה הנראית, עפ"י המקובל לחשב ד' מילין, מיל כ-18 דקות, כמובא ברמ"א בסי' רסא, א). לדבריו, נאמר להדליק נר חנוכה – משתשקע, הכוונה מסוף שקיעה שהוא צאת כוכבים, וכן כתב מפורשות בספר הישר בסי' רכא. נראה שהטור בסי' תרעב הלך בשיטה זו שכן כתב: 'מצותה מסוף שקיעת החמה עד חצי שעה מן הלילה, שאז העם עוברין ושבין ורואין בביתם ואיכא פירסומי ניסא', הרי שיש להדליק בצאת הכוכבים ולא מתחילת השקיעה. וכן מבואר ברא"ש בתענית פ"א סי' יב. וכן פסק השו"ע בסי' תרעב, א: 'אין מדליקין נר חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם סוף שקיעתה, לא מאחרים ולא מקדימים'. ובקונטרס חנוכה ומגילה לגר"ח טורצין בסי' א סק"ב באר לדבריהם שבמסכת סופרים אמרו שידליק כמצוותה משתשקע חמה, ואם הקדים מעט להדליק בתחילת שקיעה, שזהו זמן שעמוד הענן והאש התחלפו – מהני, ובלבד שלא יקדים להדליק ביום כמובא בהמשך שם. הרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"ה כתב: 'אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם שקיעתה לא מאחרין ולא מקדימין', לדבריו אין הבדל בין 'משתשקע' חמה לבין 'שקיעת'

חמה, והכוונה שידליק נרות חנוכה מזמן שהחמה שוקעת, כנראה לעינינו, וכ"כ הבה"ג (לדבריהם מתחילת שקיעה ועד צאת ג' כוכבים יש שלוש רבעי מיל, וד' מילין הוא עד שיצאו כל הכוכבים). וכן הכריע הגר"א בסי' רסא ובסי' תרעב להוכיח כשיטת הרמב"ם, ובמעשה רב בסי' רלו כתב כי אחר חצי שעה מדליק ללא ברכה. וכ"כ הפר"ח בריש סי' תרעב, הערוך השלחן שם בסק"ד והאבני נזר בסי' תצח. ולדבריהם אתי שפיר הנאמר במסכת סופרים פרק כ': 'מצות הדלקתו, משתשקע החמה... זכר לדבר, לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם'. הרי שכשם שעלה עמוד האש עוד טרם חלף עמוד הענן, כן מדליקין עוד בהאיר היום נר חנוכה שיאיר בלילה.

הרמב"ן בתורת האדם שער האבל, הרשב"א והר"ן כתבו לחלק בין 'משתשקע' חמה ל'שקיעת' חמה, ו'שקיעת' חמה הכוונה לתחילת שקיעה הנראית. ואילו 'משתשקע' חמה הכוונה לשקיעה שנייה שהיא שלוש רבעי מיל לפני צאת הכוכבים (נמצא ששקיעה שנייה הינה שלוש רבעי מיל מתחילת השקיעה הנראית). כן באר הגר"א בסי' רסא בדבריהם. לדבריהם כיון שלעניין חנוכה נאמר 'משתשקע חמה', יש להדליק מתחילת שקיעה השנייה, שהיא שלוש רבעי מיל אחרי שקיעה הנראית (דהיינו 58.5 דקות אחרי שקיעה הנראית, לפי החישוב עפ"י הרמ"א דלעיל). וכן באר הביאור הלכה בסי' תרעב בד"ה 'עם סוף'

אולם היראים בסי' ועד כתב לבאר שהשקיעה הינה השקיעה הנראית, ואילו 'משתשקע' חמה הוא קודם לכן כדי לילך שלוש רבעי מיל (ומשקיעה הנראית עד צאת כוכבים ישנם ד' מילין, והשלוש רבעי מיל הוא קודם לשקיעה זו). לדבריו ישנו זמן מחודש בדין הדלקת נר חנוכה, ומדליקין עוד מבעוד יום, קודם השקיעה הנראית. ובטעם הדין באר: 'מצותה משתשקע החמה בעוד קצת יום קאמר, דכיון שהחשיך קצת לא הוי שרגא בטיהרא ובאותו זמן מתחילין בני אדם לשוב לבתיהן, ומתמיהין שרואים נר בעוד היום ויודעים שמחמת מצוה היא ואיכא פרסומי ניסא'. דהיינו, כיון שמדליקין מבעוד יום תמהין הכל על הדלקת נר זה, ומבינין כי נועד לפרסם הנס. לדבריו אתי שפיר התוספתא שאמרו כי מדליקין בזמן שהמשמרות מתחלפות, דהיינו בעת שיש אור כבר מדליק את הנר שנועד ללילה (ביאור זה בדעת היראים כתב הגר"א בסי' תנט. והמשנ"ב בסי' רסא ס"ק כג חשש לשיטתו להזהר ממלאכה קודם השקיעה הנראית. אולם בתועפות רא"ם שם על היראים הבין ביראים שסבר 'משתשקע' חמה היינו שקיעה הנראית, ולכן למעשה אין הבדל בינו לבין שיטת הרמב"ם אלא בבירור המושגים).

הביאור הלכה בסי' תרעב בד"ה 'לא מאחרין' כתב למי שמדליק בצאת הכוכבים שידליק לפני ערבית, שכן יש הסוברים שצריך להדליק בתחילת שקיעה, וגם לחולקים, הלא ס"ל שמהני להדליקה לפני זמנה. ובכך יצא יד"ח כולם, ויוכל להתפלל ערבית בזמנה אחר שכבר הדליק נר מצוותו.

ובקונטרס חנוכה ומגילה לגר"ח טורצין סי' א בסוף סק"ב הביא משמיה דהגר"י שאין לגרוע חלק מזמן הראוי להדלקה, וכן הבין שמבואר במסכת סופרים הנ"ל שלכן אמרו שידליק בזמן

שעמודי האש והענן התחלפו, בכדי שידלק כבר הנר משתשקע חמה ולא יחסיר מהדלקה בזמנה. וכן לטור שסבר שזמנה בצאת הכוכבים, יש להדליק מעט קודם כדי שלא יגרע ממצוותה. והעיר בספר זמנים בהלכה בעמ' תקנט צ"ע, שבלוחות שלנו מצויין להדליק בזמן צאת הכוכבים המחושב אליבא דשיטת הרמב"ם והגר"א, ולכאורה, אינו זמן הדלקה כמאן. שכן לרמב"ם ודעמיה צריך להדליק בשקיעה, ומנגד, לר"ת יש להדליק בצאת הכוכבים אחר 72 דקות, ואילו לרמב"ן ודעמיה יש להדליק בשקיעה שנייה שזהו 58.5 דקות אחרי השקיעה.

עבר זמנה אם מדליק: איתא בגמ' בשבת בדף כא:: 'מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. מאי לאו, דאי כבתה הדר מדליק לה. לא, דאי לא אדליק מדליק. ואי נמי לשיעורה, עד שתכלה רגל מן השוק'. הרי ישנם שני תירוצים בבאור הנאמר שמצוותה עד שתכלה רגל מהשוק, ונחלקו הראשונים אם פליגי התירוצים. הרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"ה כתב: 'אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם שקיעתה לא מאחרין ולא מקדימין', וכן פסק הבה"ג הובא בר"ן וברשב"א המובאים לקמן. הרי שלרמב"ם התירוצים אינם חולקים ומחוייבים להדליק בזמן זה בדווקא, ועל כן לא נקטו לשון 'מצוותה' כפי שכתבה הגמ', אלא 'אין מדליקין אלא בזמנה'. וכן כתב הרא"ש בשבת פ"ב סי' ג שראוי להחמיר כתירוץ זה.

ברם הרשב"א בדף כא: כתב שאם לא הדליק בזמנה: 'לא עשה מצוה כתקנה דליכא פרסומי ניסא כולי האי. ומיהו אי לא אדליק מדליק, ולא הפסיד אלא כעושה מצוה שלא כתקנה לגמרי, וניתן להדליק מעיקרא דדינא כל הלילה כנאמר במגילה בדף כ: כל שמצוותו בלילה מצוותו כל הלילה, וכ"כ במחזור ויטרי בסי' רלו: 'מיהו כל הלילה יכול להדליקה עד הבקר. דלא נתנו בו הזמן הזה אלא משום פרסומי ניסא דהוי אז יותר'. וכ"כ הר"ן בשבת בדף ט. מדפי הרי"ף, הרא"ש בפ"ב סי' ג והטור בסי' תרעב. וכן פסק השו"ע בסי' תרעב, ב שבדיעבד מדליק כל הלילה. הרי שתירוצי הגמ' פליגי ולא פסקינן שרק בזמנה מדליקין.

אולם הר"י פורת בתוס' בשבת בדף כא: בד"ה 'דא' הסתפק אם התירוצים חולקים ונקט שניתן להדליק אחר זמנה: 'דיש ליזהר ולהדליק בלילה מיד שלא יאחר יותר מדאי, ומ"מ אם איחר ידליק מספק דהא משני שינויי אחרינא'. אך לא סבר כרשב"א והטור שיכול להדליק כל הלילה אלא רק בסמוך לשיעור זמן זה. הרי שהצריכו התוס' שידליק בעת שיש פרסומי ניסא, ולא בכל הלילה. אולם המהר"ל בנר מצווה חלק על התוס' וס"ל שאין להדליק אחר זמנו אף בתוך ביתו, כיון שנאמר להדליק רק בזמן זה. והגם שאינו מקיים פרסום לרבים, מחוייב לזמן ההדלקה.

הדלקה קודם זמנה: הרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"ה כתב: 'אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם שקיעתה לא מאחרין ולא מקדימין', וכן פסק כן הבה"ג והשו"ע בסי' תרעב, א (הבאור הלכה שם בד"ה 'לא מקדימין' נשאר בצ"ע על השו"ע שגם פסק שקודם זמנה אין להדליק. שכן לרמב"ם אכן קודם זמנה הוא יום, ולא ניכרת הדלקתו. אולם לשו"ע שפסק להדליק בצאת הכוכבים כטור, גם אם יקדים הדלקתו יהא כבר שקיעה ומדוע לא מהני הדלקתו). אולם הרשב"א בדף כא: כתב: 'מסתברא דלאו עיכובא הוא לומר דקודם לכן אם רצה להדליק אינו מדליק, דהא ודאי אילו רצה להדליק מדליק סמוך לשקיעת החמה, דהא איכא פרסומי ניסא. וכענין שאמרו בנר שבת... דבמדליק סמוך לשקיעה איכא היכר דלצורך שבת מדליקו והכא נמי דכוותה, אלא דעיקר מצותה לחייבו להדליק אינה אלא משתשקע החמה'. וכ"כ הר"ן בשבת בדף ט. מדפי הרי"ף: 'לאו למימרא שלא יהא רשאי להדליק קודם זמן זה, דשבת יוכיח שצריך להדליק קודם שקיעת החמה... אלא עיקר מצותה קאמר ואם רצה להקדים מקדים'. הרי שאין מניעה להדליק קודם זמנה כפי שמקדימין להדליק נר שבת וכן נר חנוכה בערב שבת, ואכן הטור לא כתב שלא מקדימין, ולרמב"ם י"ל שאין למדים אפשר מדלא אפשר. וצ"ב במאי פליגי.

הנה יש לחקור, אם יש מצווה במעשה ההדלקה, או שהמצווה היא שיהא דלוק נר מכוחו בכל יום ויתפרסם הנס של יום זה. כלומר, יש לעיין האם משתשקע חמה יש להדליק את הנר, או שמא מזמן זה יש לדאוג שיהא נר דלוק מכוחו, ולכן מחוייב להדליק נר בזמן שיראה כנר של יום זה. ונראה דבהכי פליגי הראשונים. שהרמב"ם ס"ל שיש מצווה בעצם מעשה ההדלקה, ולכן רק בערב שבת תיקנו מועד מוקדם יותר של ההדלקה מחוסר ברירה, אך היכא דלא תיקנו לא מקיים מצווה בהדלקה מוקדמת יותר. ואילו הרשב"א והר"ן סברו שמחוייב שיהא לו נר שיפרסם את נס היום, ומההדלקה בערב שבת ילפינן שניתן לייחס מבעוד יום את מעשה הדלקתו למחר, ומשעה זו ניכר שיש בביתו המפרסם את נס היום.

וראה לעיל שהבאנו שהרא"ש בפסחים פ"א סי' י כתב שמצוות נר חנוכה נחשבת כמתמשכת על פני זמן ואינה מתקיימת מיד, ולכן יש לברך לפניה 'להדליק נר' ולא 'על'. והוסיף הקרבן נתנאל בסק"ש שלמרות שכבתה אין זקוק לה, אך מקיים מצוותו על פני שיעור זמן ולא באופן מיידי. הרי שהבינו שתקנת חז"ל הינה שיהא לו נר שיפרסם הנס, ולא שידליק נר הפרסום בלבד, כרשב"א וכו"ן. ואילו הפני יהושע בשבת כא: בד"ה 'בפרש"י' דייק מדברי רש"י שם שכתב בטעם הדין שאסור להשתמש לאורה: 'שיהא ניכר שהוא נר מצווה', ולא משום שהתקצה למצוותו כפי שבארה הגמ' בסוכה בדף לז: שאסור להריח בהדס משום שהוקצה חמצותו. ולמד מכאן ש'אין עיקר מצותו אלא בשעת הדלקה ממש, ומכאן ואילך יושב ומצפה מתי תכבה, ותו לא דמי להדס דאתקצאי לכל זמן מצותו'. הרי שהמצווה במעשה ההדלקה של נר הראוי לפרסום בלבד, ומימלא בעי שידליק בעתו וכו"מ.

ואפשר לבאר שלכו"ע מצוותה בהדלקתה בלבד, אלא שהרמב"ם סבר שמחוייב להדליק בזמנה בלבד, והרשב"א למד מנר שבת שצריך להדליק לשם היום, ואין להקפיד להדליק בזמן מסויים. ויתכן ושורש מחלוקתם נעוץ בשאלה אם חובת הפרסום נועדה לאחרים ואזי בעי שידליק בעת שהרבים מצויים, או שהחיוב לפרסם הנס הוא אף לעצמו ומעיקרא תיקנו להדליקה בעת שהרבים מצויים, אך אינו לעיכובא.

ובקונטרס חנוכה ומגילה לגר"ח טורצין סי' א סק"א באר במחלוקתם, כי כו"ע בקשו להשוות וללמוד נר חנוכה מנר שבת, אלא שסבר הרמב"ם כי נר שבת מדליקין מבעוד יום מדין כבוד שבת, ואין ללמוד מכך שהוי הדלקת היום, ואת נר היום יש להדליק בזמן מצוותו. אולם הרשב"א ראה בנר שבת מקור לכך שניתן להדליק מבעוד יום את נר היום, הגם שיש צורך שתוכר הדלקתו שנועדה לכבוד היום כמבואר במסכת שבת בדף כג: 'ובלבד שלא יקדים ולא יאחר'. הרי שניר היום צריך להתייחס ליום ואין צורך להדליקו בזמנו בדווקא. עוד העלה לומר בדעת הרמב"ם שההדלקה בערב שבת הינה תקנה מיוחדת והוי זמנה (לא בהכרח הוי כבר יום חנוכה, ולא יזכיר על הניסים במנחה), שכן תיקנו במועד זמן זה הן לגבי נר שבת והן לגבי נר חנוכה מבעוד יום, ואין להוכיח מכך שניתן להדליק קודם השקיעה עבור היום הבא.

הקדים והדליק נר חנוכה בערב שבת לפני פלג המנחה: במסכת סופרים פרק

כ איתא: 'הדליקו ביום – אין ניאותין ממנו, ואין מברכין עליו'. הרמ"א בסי' תרעט, א כתב ש'בערב שבת מדליקין נר חנוכה בעוד היום גדול'. והמג"א בסק"ב כתב כי בכוונתו לאחר פלג המנחה, כפי שהשו"ע כתב בסעי' א שם: 'יש מי שאומר שאם הוא טרוד יכול להקדים מפלג המנחה ולמעלה'. וצ"ב אם הדליק קודם לכן, לפני פלג המנחה, אם מחוייב להדליק בשנית בעיתה.

בשו"ת תרומת הדשן בסי' קב כתב שיוצאין יד"ח בהדלקת נר חנוכה בערב שבת מבעוד יום אף שהוא רק הכשר מצווה, מ"מ כיון שאי אפשר בעניין אחר, נחשב שמקיים המצווה כעת. הרי שהבין שאין כאן מעשה מצוות הדלקה מבעוד יום, אלא מקיים כעת רק הכשר מצווה. וצ"ב אם יכול לקיים הכשר זה בשעה שעוד היום גדול, או שכיון שלא אפשר, תיקנו לו את האפשרות האחרונה ביום – מפלג המנחה ולא קודם לכך.

הנה הגמ' בשבת בדף כג: אומרת: 'ובלבד שלא יקדים ולא יאחר'. ונחלקו הראשונים על איזה נר מיירי בגמ' זו. הרב המגיד בהל' חנוכה פ"ד ה"ה באר בדעת הרמב"ם שגמ' זו איירי בדין נר חנוכה, וא"כ מפורש הוא שהמדליק נר חנוכה קודם זמנה לא יצא יד"ח, ומחוייב לחזור ולהדליקה מדינא דגמרא. אולם רש"י שם בד"ה 'שלא יקדים' פירש: 'דלא מינכרא שהיא של שבת', הרי שדברי גמ' זו נסובים על נר שבת שאין להקדים ולאחר הדלקתה, וכ"כ הר"ח, התוס' בשבת בדף כה: בד"ה 'חובה', הרא"ש, רבינו יונה והמרדכי (ראה ביה"ל בסי' תרעב בד"ה 'לא מקדימין').

ונחלקו הפוסקים במידת חייבו של המקדים להדליק את נר השבת, לכבותה ולהדליקנה בשנית. רעק"א בס"י רסג, ד כתב שכיון שהדליק עבור שבת, אינו צריך לכבותה. אולם בסידור דרך חיים לנתיח"מ פרק נ אות ג כתב שיכבנה וידליק שוב בברכה כיון שלא ניכר שהדלקתו לכבוד שבת היא, וכן סבר ר"ת בתוס' בשבת בדף כה: 'אם היה הנר מודלק ועומד שצריך לכבות ולחזור ולהדליק, כדאמר ליה ההוא סבא ובלבד שלא יקדים ובלבד שלא יאחר'.

ויש לחלק בין הדלקת נר שבת לנר חנוכה; שכן ביום שישי כבר מחוייב להדליק נר לכבוד השבת, ואפשר בדיעבד להכיר במעשיו בעוד היום גדול כמיועדים לכבוד שבת. לעומת הדלקת נר חנוכה בערב שבת שמחוייב בהדלקת הנר של המחר, ורק מפלג המנחה חשיב כעושה מכוח היום הבא, וקודם זמן זה אינו נראה כמדליק את הנר של היום הבא, ואמרינן שהדליק את נר היום הנוכחי, ויתכן ועל כן יש לו לחזור ולהדליקה בשנית בזמנה, וכן פסק הפר"ח בס"י תרעט.

הדלקה מעבר לזמן שיעורה: הרי"ף והר"ן בשבת בדף ט. מדפי הרי"ף, הרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"ה, הרא"ש בפ"ב סי' ג והרשב"א בדף כב. כתבו שאחר זמנה מותר לכבות הנר ולהשתמש לאורה, כיון שתם זמן מצוותה, וכן פסק השו"ע בס"י תרעב, ב. והמשנ"ב שם בסק"ו הביא שאף 'אם נותן בה שמן הרבה שידליק יותר אין בו שום מצוה'. ברם כתב בסק"ז בשם כמה אחרונים: 'דלכתחלה טוב להתנות שאינו מקצה השמן אלא לשיעור הדלקה, משום דיש מן הפוסקים שסוברים דאם נתן בסתם הקצה למצוה הכל'.

אולם הב"ח שם הביא דעת ר' ירוחם שאפי' אחר זמנה אסור להשתמש לאורה. והביא מהרש"ל שהבין, שדווקא זאת אסרו שכן הרואה אינו יודע אם עבר חצי שעה, אך אה"נ ומותר לכבותם. והר"ן הביא משמיה דהגאונים (ראה כן בשבולי הלקט ענין חנוכה בס"י קפה בשם רב אחאי גאון) שכיון שמדליק למחרת במותר השמן של היום הקודם, אזי אינו יכול להנות מנר זה אחר זמנו, ונקט כי דברים אלו סותרים את דעת הרי"ף והרא"ש. אולם הב"י בס"י תרעו בשם מהר"י אבוהב חילק בין היכא שבנתינת השמן חשב שידלק רק בזמנו, למצב בו יצק השמן בסתם שאז הוא הקצה את כולו. והב"י עצמו חילק בין היכא שיצק כמות שמן גדולה מהשיעור ובכך מורה שמקצה את כולו למצוותו, לעומת מי שיצק כמות מדוייקת לשיעורו שאז מורה שלא הקצה בדעתו אלא את שיעור המצווה.

האליה רבה בס"י תרעב סק"ו העיר שלמ"ד שאסור להשתמש לאורה לאחר זמנה, יש מעלה ועניין בנתינת כמות שמן גדולה, שכן זמן פרסום הנס רב יותר. ולכאורה צ"ע אם גם לשיטת הרי"ף ודעמיה, היכא שלא כיבה את הנרות ולא עשה בהם כל שימוש אחר, מקיים מצווה בהיות הנרות דולקים, או שאין כל מעלה בכך.

השבולי הלקט ענין חנוכה סי' קפה הביא בשם בעל התרומה, שדין 'שיעורא' שאין להדליק אחר זמנה אמור רק לקדמונים, שהיו מדליקין ברשות הרבים דלא הוי פירסום נס לאחר שכלה רגל

מן השוק, אבל אנו שמדליקין בפנים הוי היכרא לבני הבית עד עמוד השחר'. ולפי זה יחשב לו האידנא כקיום מצווה כל עת שהנר מאיר, וכן מותר השמן יאסר שכן הוקצה למצוותו. וצ"ע באם התכוון שידלק רק זמן מסויים אם מהני תנאו, או שהוי כתנאי על 'תוך זמנו' ולא מהני לבטל בידים מצווה.

רש"י בשבת דף כג. בד"ה 'משוך נהוריה' באר במעלת שמן שומשומין: 'אינו ממהר לכלות כשמן זית'. ואם אין כל מעלה בהיות הנר דלוק זמן רב מעבר לזמן שיעורו, מדוע יש להעדיף שמן זה.

דין המהדרין

דין המהדרין: הרמב"ם והתוס' כתבו כי בעה"ב מדליק את נרות בני ביתו המצויים בביתו, ואילו הרמ"א בס"י תרע"א, א כתב כי כל אחד מבני הבית מדליק לבדו. הגרי"ז בהל' חנוכה פ"ד ה"א באר עפ"י באורו של הבית הלוי ה"ב ס"י מז שנחלקו אם ניתן לקיים הידור מצווה בפנ"ע; שלרמב"ם מקיים 'זה קלי ואנווהו' רק בהיותו עוסק בגוף המצווה ולא כשפירש ממנה ולכן אינו חוזר על ציצין שאינן מעכבים אף בחול, וע"כ דווקא בעה"ב שמקיים את עיקר המצווה, יכול לקיים את הידור המצווה. ולטור והרמ"א רק בשבת אינו חוזר על ציצין שאינן מעכבין את המילה משום איסור מלאכה הכרוך בכך, אך בחול חוזר מסיר ציצין אלו, שיש בכך הידור מצווה למרות שההידור נעשה במנותק ובנפרד מהמצווה. ולכן ס"ל לרמ"א הכא כי יכול להדליק את נרות ההידור בנפרד מקיומו את עיקר המצווה, ועל כן ביד כל אחד מבני הבית להדליק לבדו את נרות ההידור.

המג"א בריש ס"י תרעו והלבוש בסוסי' תרעב פסקו שאם שכח להדליק את אחד מנרות ההידור, אינו יכול לברך עליו כשמדליקו, מאחר שהברכה הראשונה כללה אף את הדלקת נרות אלו. והקשה במחצית השקל בריש ס"י תרעו מדוע אם לא התכוון בברכתו לפטור את נרות ההידור צריך לברך עליהם, והא כבר קיים את עיקר מצוותו. הרי שהבין שאין לברך על ההידור ברכה בפנ"ע. וכן מבואר בפרמ"ג ס"י תרע"א במש"ז סק"א שכתב שאם כבר הדליק נר אחד ולא ברך עליו, הפסיד ברכתו ואינו יכול עוד לברך. שכן אינו יכול לומר על מעשה ההידור 'וציוונו', אלא רק על עיקר המצווה. הרי שאין לברך על ההידור בפנ"ע, וכן עולה מהמשנ"ב שם בס"ק מט.

אולם מהאבודרהם הל' חנוכה ד"ה 'ומה שנהגו' נראה שהבין בדעת הרמב"ם שאפשר לקיים את ההידור בנפרד מהמצווה ודלא כבאור הגרי"ז, שכן כתב: 'נשאל הר"ם במז"ל מי שהדליק נר חנוכה וברך עליו ואחר כך הדליק נרות אחרות, אם צריך לחזור ולברך או לא... והשיב שזה הענין חוזר לכוונת המברך כמו בשאר ברכות, אם כשהדליק נר חנוכה וברך עליו היתה כוונתו להדליק נרות אחרות, ברכה אחת לכלן. ואם בירך והדליק ואחר כך נודמנו לו נרות להדליק, מברך בכל פעם ופעם'. וכן האליה רבה בס"י תרעב סק"ז הבין מדבריו שגם לרמב"ם מברך על

נרות ההידור, אם לא התכוון להדליקן בעת שברך על נרות חיובו. אולם ראה בנשמת אדם בסי' קמח סק"א שבאר שדברי האבודרהם מיירי בשליח שנשלח להדליק עבור כמה אנשים את נר עיקר חיובם ומצוותם, ולכן שפיר יכול לברך על נר עיקר המצווה שלפניו, אם לא התכוון בתחילה שברכתו תעלה על כל הדלקותיו. וסרה הקושיא מעל דברי הגרי"ז.
רעק"א תניינא בסי' יג כתב שאין מברכין על הידור מצווה, אלא שהמהדרין מתכוונים שלא לצאת יד"ח, וע"כ הוי בני חיובא ומחוייבין בברכה לפניה. נמצאנו שכשהמהדר מדליק את נרותיו הוא מחוייב מעיקר דינו, ולפיכך יכול לברך על הדלקה זו.

המהדרין מדליקין את עיקר חובתן ומצוותן, או רק הידור מצווה: יש
לעייין בגדר המהדרין שמדליקין נר כל אחד ולא מסתפקין בנר בעה"ב, אם כעת מקיימים הידור מצווה בלבד, שכן יצאו כבר ידי חובתן בנר בעה"ב מדין נר איש וביתו. או שמא המהדר להדליק ולפרסם בנר שלו, אינו יוצא יד"ח בנר בעה"ב, ובהידורו להדליק נרו מקיים את עיקר מצוותו, וצ"ב כיצד לא נפטר בנר הבית.

הפנ"י בשבת בדף כא: בד"ה 'בגמרא' כתב שאין דין מצווה בו יותר מבשלוחו בדין המהדרין, ודי שבעה"ב ידליק כנגד בני הבית, וא"צ שכל אחד מבני הבית ידליק בעצמו: 'דשאני הכא שאין הכא עיקר המצווה אלא בסמוך לרה"ר שהוא משום פרסומי ניסא, משום כך הטילו חובת מצווה זו כאילו היא חובת הבית'. הרי הבין שבנרות המהדרין מקיימים רק הידור מצווה, ועיקר מצוותו מקיים בנר הבית שסמוך לפתח. והשפת אמת בשבת בדף כא: הקשה כיצד המהדרין מברכין אחר שכבר יצאו יד"ח, והכריח מכך, כי בקיום ההידור מקיים מצווה ולכן מברך על כך.
אולם הרעק"א בשו"ת תניינא סי' יג הביא דעת המג"א בסי' תרעז סק"ט שבאר על פסק הרמ"א בסי' תרעד, א: 'ונהגו בנרות חנוכה שלא להדליק אפילו מנר לנר', שבנר א' סגי לכל בני בית. והוכיח מכאן: 'כיון דאין רצונו לצאת בהדלקתו של זה, המה מחוייבים מדינא בהדלקה והוי נר חנוכה ממש', וכ"כ בהג' ברוך טעם על הגליון שם. והפרמ"ג בסי' תרעד באש"א סק"א הוסיף כי אין בהדלקה זו מצווה מדינא, ולכן אין להדליקה מנר של עיקר המצווה. אך מביאורם של בית הלוי והגרי"ז את דין קיום ההידור בפנ"ע, נראה שהבינו דלא כרעק"א, וכי כל אחד מקיים בהדלקתו את ההידור בלבד ולא את עיקר מצוותו.

המהדרין מן המהדרין קאי על עיקר הדין, או ההידור: הרמב"ם בהל' חנוכה
פ"ד ה"א כתב: 'המהדר את המצווה מדליק נרות כמנין אנשי הבית נר לכל אחד ואחד... והמהדר יתר על זה ועושה מצווה מן המוכחר, מדליק נר לכל אחד ואחד בלילה הראשון ומוסיף והולך בכל לילה ולילה נר אחד'. הרי בעה"ב שהינו מהמהדרין מן המהדרין מדליק נרות בעצמו מוסיף והולך כמניין אנשי ביתו (ובהל' ג כתב מנהג אנשי ספרד כדעת התוס'). ואילו הרמ"א בסי' תרעא,

א סבר שכל אחר מבני הבית מדליק נר כמניין הימים, והגר"א ציין שמקורו הוא הרמב"ם. וקשה, שכן אמנם ס"ל כרמב"ם בדין גדר המהדרין מן המהדרין שעושים היכר גם לימים וגם לבני הבית, אך חלוקים הם בדין המדליק את הנרות. בבית הלוי על התורה בענייני חנוכה עמ' לא. באר, שאכן ס"ל לרמ"א כרמב"ם, ודווקא כשהדליקו בחוץ שחייבים הכל להדליק בטפח הסמוך לפתח כדין, בקשו למנוע את הערבובייה וע"כ תיקנו שרק בעה"ב ידליק את כל הנרות. אולם האידנא שמדליקין בתוך הבית, כל אחד יכול להדליק במקום אחר ומקיים בכך את דינו, ואין ערבובייה בנרות, ולכן פסק הרמ"א ששפיר יכול כל אחד להדליק את נרותיו.

אולם התוס' בשבת בדף כא: בד"ה 'והמהדרין' סברי שדין המהדרין מן המהדרין קאי על עיקר מצוות נר איש וביתו, ולא על המהדרין. ומשמעותו, שידליק את נר איש וביתו כמוסיף והולך, ולא ידליק כן עבור כל אחד מבני ביתו, שכן לא יוכרו כן ימי החג ויסבור הרואה כי אלו מניין אנשי ביתו המפרסמים (והקשה בכנסת יחזקאל סי' יז כי השתא גם יסבור הרואה כי אלו מניין בני ביתו, ואין היכר לימים. והכריח כי היכר ימים תלוי באומדן דעתא שלהם, ואם רואים כמות נרות של היום יסברו כי זהו מניין היום ולא המפרסמים). וצ"ב במאי פליגי התוס' והרמב"ם.

הגר"א בס' תרעא, ב באר שהרמב"ם סבר כרי"ף שנימק את דין בית הלל שמעלין בקודש והביא את המעשה בשני זקנים בצידן, ולא כתב את הטעם כנגד הימים היוצאים, ולפי"ז אין צריך היכרא לימי החג. אך התוס' סברו בטעם דינו של בית הלל שיש צורך להדליק כנגד הימים, וע"כ הצריכו שיהא היכרא של הימים בהדלקתו. אולם המאירי בשבת כא: כתב שהמהדרין מדליקין נר נוסף בכל יום לכל בני ביתו, משום שמעלין בקודש ולא מורידין. הרי נקט כתוס' שלא מדליק נר לכל אחד ומוסיף והולך, ונימק כטעם הרי"ף שמעלין בקודש. ואם אכן אין צריך היכרא לימי החג, מדוע אינו מדליק נר עבור כל אחד מבני הבית. צ"ל בדעת הגר"א כי פליגי הראשונים אף בהכי; שלדעת הרי"ף והרמב"ם לפי הטעם שמעלין בקודש לא מחוייב לעשות היכר לימים אלא רק להוסיף בקודש ובכך פליגי הטעמים בגמ', ואילו לתוס' והמאירי גם לפי הטעם שמעלין בקודש ידעינן שיש לעשות היכר בהדלקתו, ולא פליגי הטעמים אם יש לעשות היכר לימי החג.

הגר"ז בסוף הל' חנוכה באר כי נחלקו הרמב"ם והרמ"א אם יכול לעשות את ההידור בפני עצמו. ונראה דפליג בכך על באור הבית הלוי, שכן לדידו, הרמ"א סובר שידליק בעצמו אף אם ידליק בחוץ, ואילו לבית הלוי אם ידליק בחוץ יש להפקיד ביד בעה"ב את מצוותו בכדי למנוע ערבובייה.

אולם ניתן לבאר, כי נחלקו הרמב"ם והרמ"א ביסוד דין הפרסום אם קאי על בעה"ב לפרסם את מספר בני ביתו המפרסמים, או שהמצווה מונחת אקרקפתא דכל אחד מבני הבית, ויוצאים בנר איש וביתו בהיותו מבני הבית. הנה לרמב"ם עיקר המצווה על בעה"ב לפרסם הנס כמניין בני ביתו וכן לעשות היכר לימי החג, ולכן כשמדליק בחוץ נדרש לפרסם ולהודיע על מניין

המפרסמים (ומעלת היכר הימים ליתא, כדביאר הגר"א), ואילו בביתו אין בידו לפרסם מלבד היכר הימים וכפי שכתב שכן נוהגים מנהג אנשי ספרד. ברם לשיטת הרמ"א אף כשמדליק בבית, ביד כל אחד להדר ולהדליק בעצמו את נרותיו, ולא משום הרואים.

תקנת המהדרין הינה שהבעלים ידליק, או בהיכר וריבוי הנרות: תיקנו למהדרין שידליק כל אחד מבני הבית נר בעצמו, ולמהדרין מן המהדרין תיקנו כי יפרסם את יום הנס. ותקנתם טעונה באור, האם ההידור הוא באשר כל אחד מבני הבית מהדר ומדליק בפני עצמו את נר מצוותו, או שההידור הוא שיתווספו נרות וכך יתפרסם הנס והמפרסמים. בהררי קדם בסי' קסב באר כי בכך נחלקו הרמב"ם והרמ"א, שלרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"א על בעל הבית להדליק את נרות בני ביתו, משום שעיקר המצווה הינה שירבו נרות ותרב ההודאה (וא"כ יהא הידור בהדלקת נר כנגד התינוקות שבבית, הגם שאינם ברי חיובא), ואילו לרמ"א בסי' תרעא, ב עיקר המעלה בהדלקת הנר בגופו.

ואמרו"ר שליט"א חילק בין דין המהדרין לדין המהדרין מן המהדרין, שכן דין ההידור אומר שהכל ישתתפו בהדלקה ולפרסם הנס באופן אישי לכל מר כדאית ליה, לתוס' בשבת בדף כא: בד"ה 'זהמהדרין' ולרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"א בעה"ב מדליק לכל אחד את הנר הפרסום שלו, ולרמ"א כל אחד מדליק בעצמו (מלבד אשתו, שכלולה בנרו), וזוהי מעלתם שלא מותרים את השבת וההודאה ביד אחרים ונר של אחר. אך בדין המהדרין מן המהדרין ישנה מעלה נוספת על גבי ההידור, שיוסיפו נרות לפי היכר הימים ויתפרסם הנס בנרותיו, לכל שיטה כדאית לה. ולדבריו, ישנה מעלה שונה באיכות המצווה למהדרין מן המהדרין זולת מעלת היכר המפרסמים. אלא שלתוס' והרמב"ם אין אפשרות לצרף את שתי המעלות, ולרמ"א אין מניעה לעשות היכר לאנשים ולימים.

ויתכן לתלות זאת בטעמי הגמ' בבאור מחלוקת ב"ש וב"ה. שכן הגר"א בסי' תרעב, ב באר כי נחלקו אם צריך היכר לימים, שלמ"ד מוסיף והולך כנגד פרי החג הרי יש לעשות היכר לימים, וריבוי הנרות נועד לפרסם הנס, ואילו למ"ד שמוסיף והולך אין מעלה בהיכר הימים, אלא שיהא מוסיף בקודש, וריבוי הנרות לא מודיעות את גדולת הנס. ברם ניתן היה להבין שגם למ"ד שמעלין בקודש ריבוי הנרות מפרסמות את גדולת הנס והתעצמותו, אך נחלקו הטעמים אם יש להוסיף ולילך או לפחות בנרות כל יום.

אם הדלקת המהדרין הינה מדין מצווה בגופו יותר מבשלחו: בתקנת המהדרין ישנה מחלוקת מי המדליק, לתוס' בשבת בדף כא: בד"ה 'זהמהדרין' ולרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"א בעה"ב מדליק, וההידור הוא בכך שלא יסתפק בנר הבית, אלא בעה"ב מדליק עבורו נר באופן אישי. ברם לרמ"א בסי' תרעא, ב יש לכל אחד להדליק בגופו וזהו הידורו. וצ"ב מה בין

דין המהדרין לדין הנאמר בכל המצוות, כמבואר בקידושין בדף מא. כי מצווה בו יותר מבשלוחו. ועוד צ"ב, מדוע לא הצריכו התוס' והרמב"ם להדליק בגופו ככל המצוות. מו"ר הגר"מ שטרנברג שליט"א באר את גדר ההדלקת נר חנוכה, כי מצוות נר חנוכה נר איש וביתו, ולא פרטה הברייתא בשבת כא: מי המדליק את נר הבית, ומעיקרא לא תיקנו לכל אחד להדליק, לכן אין מעלה בהדלקה בגופו. ובדין המהדרין נפלה מחלוקת, לתוס' ולרמב"ם התקנה שידליק בעה"ב לכל אחד את נר איש וביתו שלו, ולרמ"א כל אחד מהדר להדליק בגופו את נר ביתו שלו. אך לכו"ע אין מדליקין את הנר האישי של האדם, אלא את נר ביתו. לדבריו נראה שלא נאמר כלל בדין נר חנוכה חיוב זה לעשות המצווה בגופו, וכן הוכיח הרב שליט"א, מדין ר' זירא בשבת בדף כג. שבהיותו אכסנאי לא הדליק בעצמו נרות, והסתפק בהדלקת בני ביתו. וכי לא היה ר' זירא מהדר לקיים המצווה בגופו? ועוד, שגם המהדרין לא ראו בהדלקת אשתו כל מעלה שתדליק לבדה ובעצמה, למרות שבקידושין שם הצריכו מהבעל לעסוק בגופו ולטרוח לכבוד שבת, ולא נאמר שם שאשתו כגופו. על כורחך, שבדין נר חנוכה אין אפשרות לקיים בגופו, שכן המצווה להדליק את נר הבית (וראה שחקרנו, אם נר ביתו הוא חיוב שיהא בבית נר, או שכל אחד חייב שיהא לו בביתו נר), ולא את נר הגברא. והתחדש בדין המהדרין כי יכול כל אחד להדליק בעצמו או ע"י בעה"ב באופן אישי את נר הבית. הב"י בסי' תרעו הביא דעת גדול אחד בתרומת הדשן בסי' קא שאין לאכסנאי להדליק לבדו כשאשתו מדליקה עליו בביתו מטעם שהוי ברכה לבטלה, אך התרוה"ד נקט למסקנה שרשאי לחלוק ולהדליק בעצמו, וכן סברו המהרש"ל בסי' פה, הב"ח והט"ז שם סק"א. אך המג"א שם בריש הסימן חולק וסובר שיצא בהדלקת אשתו ואינו רשאי לחלק, וחשש לו המשנ"ב שם בס"ק טז שאין לו לברך. נראה שנחלקו בהכי, אם יש על כל אדם מצווה להעשות המצווה בעצמו, ואף יחדר איש להדליק למרות שאשתו הדליקה את נר ביתם, או שמאחר ונר הבית הודלק, אינו רשאי להפקיע עצמו מנר הבית.

מצווה בו יותר מבשלוחו בדין המהדרין: הרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"א כתב בדין המהדרין מן המהדרין שבעה"ב מדליק עבור כל בני ביתו. והקשה הפנ"י בשבת בדף כא: בד"ה 'בגמרא' מדוע לא אמרינן בדין זה את הכלל שמצווה בו יותר מבשלוחו ועל כל אחד מבני הבית להדליק בעצמו. ותירץ: 'דשאני הכא שאין הכא עיקר המצוה אלא בסמוך לרה"ר שהוא משום פרסומי ניסא'. כלומר, את עיקר מצוותו מקיים בנר הבית, ודין ההידור אינו עיקר מצוותו, וע"כ לא קפדינן שיעשהו בגופו.

והערוך השלחן בסי' תרעא סעי' יז, יח באר שאמנם הדלקת הנר היא עיקר המצווה בנר חנוכה, אולם כיון שגם ישנה מצווה בראיית הנרות שפיר מקיים בעצמו מצוותו ע"י ראיית הנרות, ולא קפדינן במה שבעה"ב הדליקין.

אם הידור בנר חנוכה הוא ככל הידור במצוות: איתא בגמ' בב"ק בדף ט: 'אמר ר' זירא בהידור מצוה עד שליש במצוה'. הרי שיש להוציא ממון לצורך הידור מצוה עד שליש במצוה, ואילו בנר חנוכה המהדר נדרש להוציא הרבה יותר משליש, ואף להדליק פי שמונה מעיקר דינו.

רבינו חננאל בב"ק ט: כתב כי חייב בהידור מצוה עד שליש מממונו שכן חייו קודמין, אך אם זימן לו הקב"ה ממון שלא מיגיעו, אזי רשאי להדר ביותר מכך. והמשיך וכתב: 'והמהדר במצוה משובח, כדתנינן בנר חנוכה והמהדרין נר לכל אחד ואחד, והמהדרין מן המהדרין וכו''. אפשר שרצה לבאר את מושג המהדרין, אך אפשר שרצה לבאר את החילוק שכתב, וכי בהידור נר חנוכה יש יותר משליש, והוא נאמר רק למי שיש בידו לקיימו, וכן באר הגר"ז בסוף הל' חנוכה. ולפי זה דין ההידור בנר חנוכה אינו חיוב גמור ככל הידור מצוה.

מו"ר במשנת יעקב הל' חנוכה פ"ד ה"ג ס"ק יג והאבי עזרי בהל' חנוכה בארו שכל הידור מצוה נעשה בגוף החפצא של המצווה, שכן הלוקח סוכה נאה ולולב נאה הרי מקיים את המצווה עצמה בהידור ומפאר אותה, ולמענה נדרש להוציא עד שליש המצווה, ולמדו זאת מדין 'זה אלי ואנוהו'. אולם בדין הדלקת נר חנוכה, מקיים את עיקר דינו בנר איש וביתו, ואילו ההידור נעשה כתוספת לעיקר דינו בפרסום הימים והאנשים המפרסמים. והגם שמדליק את נרות הידור ביחד עם נר מצוותו, מ"מ אין ההידור מפאר את גוף המצווה ואינו מדין 'ואנוהו'. ולכן ברור שכשאמרו את דין המהדרין, כוונתם היתה לתוספת דין ומעלה נוספת של פרסום הנס, והוא חובה בפנ"ע שצריך להוציא למענה כמצווה בפנ"ע, ולא רק שליש מעיקר המצווה. נפק"מ הביא לכך, אם ניתן לקיים את הידור נרות חנוכה בפנ"ע, שכן אם נשווה דין הידור זה להידור שאר מצוות ולציצין שאינן מעכבין את המילה, הרי שאין לברך על ההידור בפנ"ע. אולם כיון שהידור נר חנוכה אינו פועל ומפאר את גוף המצווה, אלא הוא תוספת פרסום למצווה – אפשר לקיים את ההידור והמעלה בנפרד מגוף המצווה.

משמיה דהגר"א נבנצל שליט"א שמעתי שדין להוציא ממון עד שליש במצווה לצורך הידור מצווה, נאמר רק על הידור בשיעור המצווה, אך באיכות יש להרבות אף יתר משליש. והוכיח זאת מהא שהמהדרין בנר חנוכה מוסיפים בכל יום הרבה יותר משליש המצווה, עד שביום השמיני אפילו מקיימים המצווה כפול שמונה משיעור החיוב. הרי לנו כי יש להוסיף באיכות המצווה יתר על שליש. ובפרמ"ג בסי' תרנו במש"ז סק"א סבר שמחוייב להוציא עד שליש במצווה לקנות אתרוג מהודר יותר.

אם יש הידור בהדלקה בנרות גדולים: הטורי אבן בחגיגה בדף ז. ד"ה 'וגמ"ח' כתב כי אין מצווה להדר אחר מינים גדולים. וכ"כ הפרמ"ג בסי' תרנו מש"ז סק"א כי הגם שיש לפניו אתרוג יותר גדול, א"צ לקחתו. והמג"א בסי' תרעב סק"ג כתב: 'בנר של שמן אין הידור מצווה בין

רב למעט, אבל בנרות שעוה כשהם ארוכים הם נאים יותר כמו בנרות י"ה ולולב ואתרוג'. הרי שיש מעלה והידור בלקיחת לולב, ציצית ואתרוג גדולים יותר מהשיעור, אלא שבנר של שמן אין הידור להוסיף שמן יותר מהשיעור, משום שמותר להשתמש לאורו לאחר זמן מצוותו ואין מקום להדר לאחר שידלק אחר זמן מצוותו. וכ"כ הסמ"ק בסי' רפ, א, הובא בדר"מ דלהלן שהצריך לעשות פתילות ארוכות. והעיר מהדרכי משה שם אות א שכתב שא"צ ליקח נרות חנוכה יותר משיעורן (אפשר שדווקא לגבי נר חנוכה חלק הדר"מ, שכן אין מעלה בנרות שידלקו גם אחר זמן המצווה, ואין בכך הידור ותוספת מעלה במצווה. אך היכא שבשעת המצווה נוטל חפץ גדול, יודה הדר"מ שיש מעלה והידור בלקיחת ציצית ואתרוג גדולים). וצ"ב במאי פליגי.

יתכן כי נחלקו בבאור גדר 'זה קלי ואנוהו' אם הוא רק בנוי החפצא וצורתו, או גם שיהא גדול יותר. המשנ"ב בסי' תרעב סק"ה כתב: 'אם נותן בה שמן הרבה שידליק יותר אין בו שום מצוה, אבל בנרות של שעוה יש הידור מצוה כשהן ארוכות, ומ"מ אין לעשותם גדולות יותר מדאי'. הרי שאין טעם ליקח נר גדול שידלק אחר זמן המצווה, ולכן לא יתן הרבה שמן. אולם ישנה מעלה והידור בלקיחת נר גדול שיש בכך כדי לפאר את המצווה, אך אין מעלה עצמית בנר גדול יותר, ולכן אין לקחת נר גדול מעבר לנוי המופק מגודלו, וכן ס"ל למג"א. אך הדר"מ נקט שיש להדר ולפאר את המצווה בצורת קיומה, ולא בגודלה. ולדברינו, לא יחלוק הדר"מ על האי דינא, שכתב הבאר היטב בסי' תרעג בשם המהרש"ל שיש מעלה והידור בהדלקה בחנוכיית כסף, שכן הוא הידור בצורת ההדלקה.

ואפשר לבאר, שכן לכו"ע אין מעלה בתקיעה בשופר גדול, או בשיבה בסוכה גדולה, ומאי שנא. ויתכן לחלק בין מצווה שקיומה בחפץ עצמו, לבין היכא שאין השימוש בחפץ מצווה בעצמה. ישנה מעלה בנטילת אתרוג וציצית גדולים, כיון שקיום המצווה נעשה בחפץ מכובד וגדול יותר. לעומת שופר שהמצווה הינה בשמיעה ולא בעצם התקיעה, וכן בסוכה האדם מצווה לאכול בסוכה והיא מתירה את האכילה אך אינו נוטל את הסוכה ומשתמש בה, על כן אין מעלה בהיותן גדולות. ולפי"ז יש לבאר שנחלקו המג"א והדר"מ בדין נר חנוכה, אם גוף הנר הוא חפצא של מצווה, או רק מכשיר להאיר את נר הפרסום, אך בגוף הנר אין כל מעלה וחיובות לעניין צורתו ולגודלו. וצ"ע, שלא מצאנו הידור באכילת מצה גדולה הגם שהינה חפץ מצווה, אלא רק בשל הברכה שתאמר על הגדול וחשוב כנפסק בסי' קסח, ב. וצ"ל, שאין כל מעלה בנוטלו מצה גדולה למצת מצוותו, כיון שאת המצווה מקיים באשר מכניס לפיו ובולע, ולא בשאוחז בידו, לעומת ציצית, אתרוג ונר שמקיים מצווה בכל החפץ הגדול, וזוהי מעלתו. האליה רבה בסי' תרעב סק"ו העיר שלמ"ד שאסור להשתמש לאורה לאחר זמנה, יש תוספת מעלה בנתינת כמות שמן גדולה, שכן זמן פרסום הנס רב יותר. וכן הביא במקראי קודש בסי' טו להוכיח מפירש"י בשבת בדף כג. בד"ה 'משוך נהוריה' במעלת שמן שומשוּמין: 'אינו ממהר לכלות

כשמן זית'. הרי שישנה מעלה שהנר ידלק זמן רב. וכן מבואר ברעק"א תניינא בסי' יג שהשווה את המשך הארת נר חנוכה למצוות תפילין וציצית שמקיים מצווה כל זמן שעליו. ראה בחכמת שלמה בריש סי' תרמט שלצורך מצווה אין להקפיד על אתרוג גדול או קטן, ואם גדול אתרוג גדול יכול להשיב קטן. וכ"כ בפרמ"ג בסי' תרנו במש"ז סק"א שהחוטף משלם כשעת שוויו בחג (וצ"ע אם מהני להשיבו כמות שהוא אחר החג), והמפסידו ומזיקו משיב קטן.

יש לו ביום השלישי שני נרות, כמה ידליק: אם יש לאדם ביום השלישי רק שני נרות ברשותו, נחלקו האחרונים אם ידליק רק נר אחד, כעיקר דינו, משום שאינו יכול להכיר בהדלקתו את היכר הימים. או שידליק שני נרות, שכן אמנם אינו מוסיף בקודש מהדלקתו ביום הקודם, אך גם אין להוריד ולגרוע מכמות הנרות של היום הקודם. החיי אדם כלל קנד ס"ק כה והמשנ"ב בסי' תרעא סק"ה כתבו שידליק רק נר אחד, וכן נקט הבית הלוי על התורה בענייני חנוכה עמ' ל. וכ"כ הכתב סופר או"ח סי' קלה, הערוך השלחן שם סק"י ובמשפט כהן בסי' צה. וטעמם מבואר בבית הלוי שתלה ספק זה בטעמי הגמ' בשבת בדף כא. בדין מוסיף והולך, שאם הטעם הוא משום שמעלין בקודש ולא מורידין, אין לו להוריד ממעלת היום הקודם, ואם משום היכר הימים הרי שאין לו להדליק אלא נר אחד, וכן נקטו להלכה, וכן מבואר בגר"א בסי' תרעב.

אולם האבי עזרי בסוף הל' חנוכה כתב שידליק שני נרות גם לטעם של היכר הימים, וטעמו הוא שכן גם היום השלישי כולל בחיובו להדליק גם את שני נרות אלו, ושפיר מחוייב גם בהדלקת שני נרות אלו. וראה מג"א בסי' תרנא ס"ק כה: 'אם לא הדליק בליל ד' אלא ג' נרות, יחזור וידליק אחד', וכ"כ הלבוש בסוסי' תרעב. הרי שאינו מחוייב להדליק כעת ד' נרות חדשים, שכן נהג בדין כשהדליק ג' נרות, וכעת מחוייב להשלים מצוותו ולהדליק נר נוסף. נראה שהבינו, שחייב להדליק מספר נרות יחידים כמניין היום (ארבע פעמים נר אחד), ולא חייב ביחידה שלימה כהיכר היום (ארבע נרות כאחד). ואף כשאין לו את מלוא כמות הנרות המחוייב בו ביום זה, מחוייב בהדלקת הנרות שברשותו הכלולים בחיוב היום, ואין בחסרון נר כדי לפגום ביכולת הנרות להכיר את הימים. והעיר שברמב"ם מבואר, שצריך שבהדלקתו יהיה היכר לימים, שכן הצריך שבעה"ב ידליק נרות בני ביתו, בכדי שנרות בני הבית לא יפגמו בהיכר היום. ולפי"ז לרמב"ם, כשחסר נר ואין היכר לימים, אין לו להדליק ביום השלישי שני נרות.

ברם בניגוד להנ"ל, ראה במג"א בסי' תרעא סק"א שכתב: 'דמי שאין לו שמן הרבה, יתן באחד שמן כשיעור, והמותר יחלק לכולם שאם יעשה לכולם בשוה לא ידליק אפילו אחד כשיעור'. והחיי אדם כלל קנד ס"ק כה כתב שיחלק את מותר השמן שברשותו 'כראוי', וידליק נרות כמספר הימים עם מעט שמן. ולפי זה יש לו להדליק נר אחד עם כמות שמן הנדרשת, ושני נרות נוספים כהיכר היום עם כמות שמן מעטה יותר.

אם מחוייב לוותר על הידור שלו לטובת חברו שיקיים מצוותו: יש לעיין אם יש לאדם נרות לכל ימי החג כמהדרין, ולחבירו אין נרות כלל. האם מחוייב ליתן מנרותיו אלו לחבירו וידליקו שניהם רק נר איש וביתו, ובכך גורע מיכולתו להיות מן המהדרין שיש היכר למספר ימי הנס. או שדין הערבות אינו דוחה את דין הידור מצווה שלו.

המג"א בסי' תרע"א סק"א כתב: 'מוטב שידליק בכל לילה א' ויתן גם לחבירו'. וכן פסק לגבי אתרוג בסי' תרנ"ח ס"ק יב שאם יש לאדם אתרוג ובעיר הסמוכה אין כלל, מוטב שישלח אתרוגו לשם, והוא יברך על אתרוג הקהל. נמצאנו שדין ערבות קודם לדין ההידור. והמשנ"ב בסי' תרע"א סק"ו הביא משמיה דהחיי אדם כלל קנ"ד שדין המג"א אמור רק היכא שאינו סמוך על שולחנו, אולם אם לבני ביתו אין נרות – יצאו יד"ח בהדלקתו.

השפת אמת בשבת בדף כ"א: למד מדין זה של המג"א, שההידור אינו חשוב מצוה גמורה: 'דפשיטא דאינו מחוייב להיבטל מהמצוה בשביל לזכות לחבירו'. והקשה, שאם אינה מצווה בפנ"ע, למה מברכין המהדרין ברכה על ההידור. ועוד הקשה, מדוע אם שכח לברך לפני הדלקתו יכול לברך לפני שמדליק את נרות ההידור, אם אין הדלקתן מצווה אלא רק מעלה. ולמד מכך השפת אמת, שההידור הוא אכן מצווה, אך ממשיך את מעשהו הראשון ולא מצווה חדשה בפנ"ע. ולכן צריך לבטל הידור מצוותו בשביל שיקיים חברו את עיקר מצוותו.

והאליה רבה שם סע"ב הקשה על דין זה משו"ת בית יעקב בסי' קי"ז שנקט שאין צריך לוותר על הידורו ולהשתמש בטלית הקהל ולשלוח טליתו לכפר הסמוך, אף שלא יוכלו לקיים מצוותן כלל. ויש ליישב, שהיכא שההידור הינו בגוף המצווה, אינו צריך להמנע מלקיים את הידור מצוותו משום ערבותו לחבירו, אולם בהידור נר חנוכה ההידור הינו מעלה נוספת העומדת בפנ"ע ואינו מפאר את הגוף המצווה, ולכן אפשר שמחוייב לנטוש את ההידור שעומד בפנ"ע, שכן עיקר מצוותו ודינו לא יגרע, ולקיים את ערבותו לחבירו. ועוד י"ל שיתכן והבית יעקב יודה לדין המג"א בדין נר חנוכה, שכן בחיוב שיש בו פרסומי ניסא, הוא מחוייב שיהא נר בבית חברו, והוי מצוותו שלו שמחוייב בה ויש לו להעדיפה על פני הידור מצווה.

ובשו"ת תורה לשמה ס"י קפ"ב כתב שדווקא לצורך רבים אמרו לו לשלוח אתרוגו לעיר הסמוכה, אך לא אמרינן שיש לו לוותר על הידור מצווה שלו בשביל יחיד, דמצווה דידיה עדיף. ובכך יש ליישב קושיית האליה רבה.

החתן סופר ח"ב עמ' קע"ב כתב שדווקא בנר חנוכה מחוייב לנהוג כן בהיותו מחוייב בפרסום הנס, אך בשאר מצוות אינו מחוייב ליתן לחבירו לקיים מצוותו על חשבון הידור מצוותו שלו. ואכן החת"ס ביו"ד בסי' רס"א כתב בשם רבו שיש להעדיף ליתן ס"ת אחד מהודר מאשר שני ס"ת פשוטים לשני בתי כנסיות. שכן מעלת הידור מצוותו עדיפה מדין ערבות וזיכוי חברו בעיקר דינו.

ברכה על הידור מצווה: המג"א בס"י תרנא ס"ק כה כתב שניתן לברך על ההידור, כגון שסח לפני הדלקתו את נרות ההידור, וכ"כ האליה רבה בס"י תרעב סק"ז.

השפת אמת בשבת בדרך כא: למד מדין המג"א בס"י תרעא סק"א שכתב שאם אין לחבירו נרות, ידליק בכל לילה נר א' ויתן גם לחבירו, שההידור לא נחשב כמצווה גמורה, שכן אז לא היה מחויב להיבטל ממצווה בשביל לזכות חבירו במצווה. והקשה, שאם אינה מצווה בפנ"ע, למה מברכין המהדרין ברכה על ההידור. ועוד הקשה, מדוע אם שכח לברך לפני הדלקתו יכול לברך לפני שמדליק את נרות ההידור, אם אין הדלקתן מצווה אלא רק מעלה. ולמד מכך השפת אמת, שההידור הוא אכן מצווה, אך ממשיך בהידור את מעשהו הראשון ואינה מצווה חדשה בפנ"ע.

ולכן צריך לבטל הידור מצוותו בשביל שיקיים חבירו את עיקר מצוותו. הכתב סופר בס"י קלה כתב בטעם ברכת המהדרין כי כיון שנהגו בכך הוי כחיוב, אולם על שאר הידור – לא מברכין, ועל כן אין לברך על אתרוג מהודר יותר שנזדמן לו.

התוס' בסוכה בדרך לט. באחד מתירוציו כתבו כי כיון שיש לברך על המצוות עובר לעשייתן, יוכל לברך לפני הנענועים למרות שכבר הגביה הלולב. ואף שהנענועים הינם מכשירי מצווה, כיון שיש בדבר מצוה מן המובחר חשיב כעובר לעשייתן. הרי נחשב ההידור כחלק מגוף המצווה שניתן לברך לפניו. אולם הדברים אמורים במקיים את ההידור בצירוף לעיקר המצווה, וכמעשה אחד חשיב. אך לא מבואר שם שניתן לברך אף על הידור המתקיים בפנ"ע.

הבית הלוי ח"ב סי' מז באר כי מחלוקת הרמב"ם והטור הינה ביכולת לקיים את ההידור המצווה בפנ"ע, שהרמב"ם פסק לגבי ציצין המעכבין את המילה שלא יחזור וימול בנפרד, ואילו הטור כתב כי רק בשבת לא יחזור אך בחול חוזר משום שניתן לקיים את ההידור בפנ"ע. ועפ"ז הגר"ז בהל' חנוכה פ"ד ה"א כתב לבאר שיסוד המחלוקת בין הרמב"ם שסבר שבעה"ב מדליק את נרות כל בני ביתו, לעומת הרמ"א שנקט שכל אחד מבני הבית ידליק, הינה אם ניתן לקיים את ההידור בפנ"ע או רק כשנעשה בצירוף וכהמשך לעיקר המצווה.

הפרי יצחק ח"ב סי' ל הקשה שהמילה מתקיימת בנימול, ושפיר הסרת הציצין שאינם מעכבין מהווים הידור במילת הנימול, ומדוע לא יסירם אחר שסיים את עיקר המילה בכדי שהמילה תראה כמהודרת. ונראה כי הבית הלוי הבין כי ההידור מתייחס למעשה המצווה שנעשה בהידור ולא בחפצא בלבד שנראה מהודר. אמור מעתה שאף בהדלקת נר חנוכה ההידור הינו בהדלקתו שמפרסם בגופו, ולא באשר יש חנוכייה שהוא הדליק. ושפיר מובן מדוע לרמב"ם אין לקיים את ההידור אחר שסיים את גוף מעשה המצווה.

המשנ"ב בס"י תרעא ס"ק מט כתב שהברכה חלה על הנר הראשון שהדליק: 'דהיא העיקר והשאר אינן אלא הידור מצווה בעלמא'.

כיצד הותר להדר ולגרום לברכה שאינה צריכה: הרעק"א בשו"ת תניינא סי' יג כתב שהמהדרין מקיימים את עיקר דינם ולא רק הידור מצווה, ואינם יוצאים יד"ח בהדלקת בעה"ב: 'כיון דאין רצונו לצאת בהדלקתו של זה, המה מחוייבים מדינא בהדלקה והוי נר חנוכה ממש'. וקשה שהגמ' ביומא בדף ע. אומרת שהכהן הגדול קורא בעל פה בעשור של חומש הפקודים, ושאלה הגמ': 'ונייתי אחרינא ונקרי... ריש לקיש אמר משום ברכה שאינה צריכה'. ולמד מכך התוס' במנחות בדף לו. בד"ה 'סח': 'כיון דיכול לפטור בברכה אחת אין לו לדבר כדי שיהא זקוק לברכה שניה', ולכן אסור לשוחט לדבר ולהפסיק בשחיטת כמה עופות או בהמות ולגרום לעצמו לברך בשנית, וכ"כ הרשב"א במסכת חולין בדף פו.: וכיצד מתכוון לא לצאת יד"ח ומצריך עצמו לברך ברכה שאינה צריכה? וכן תמה הרא"ש בקידושין פ"א סי' מט על ר"ת שהתיר לנשים לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא אע"ג שפטורות מהן, שיש בכך ברכה שאינה צריכה, שכן פטורות ממנה. והשיב ש'כיון שמתכוונות לברכה אין כאן משום בל תשא', משום שמכניסות עצמן לחיוב. והכא, שיכול להפטר בהדלקת בעה"ב, כיצד מוציא עצמו מקיום זה ומתכוון שלא לצאת יד"ח, וגורם לברך בעצמו? ואכן בתרומת הדשן בסי' קא הביא דיעה שאכסנאי לא יהדר להדליק לבדו מפני שהוא גורם לברכה שאינה צריכה, וחלק עליו.

אך מצאנו שהתירו לגרום לעצמו להתחייב בברכות, כשיש צורך בדבר; האור זרוע ח"ב בהל' ערב שבת סי' כא, הובא בדר"מ בסי' רמט כתב: 'היו מביאים גירמזי"לי לפני רבינו קלונמוס ולפני הזקנים והיו מברכים עליהם בורא מיני מזונות ואחר כך ברכה אחת מעין ג', כדי להרבות ולהשלים מאה ברכות'. הרי גרמו לחייב עצמם לברך ברכות נוספות, בכדי שישלימו למאה ברכות ביום. וכן נראה מפשט לשון הרמב"ם בהל' תפילה פ"ז הל' טז: 'אוכל מעט ירק ומברך לפניו ולאחריו, וחוזר ואוכל מעט מפרי זה ומברך לפניו ולאחריו, ומונה כל הברכות עד שמשלים מאה בכל יום'. וכן הביא האליה רבה בסי' רצ סק"א דעת השל"ה בשבת בדף צח. שבשבת יביא לפניו מיני פירות בסוף הסעודה כדי שישלים למאה ברכות, אך בחול לא יעשה כן.

אולם המג"א בסי' רמט סק"ו ובסי' רטו סק"ו העיר על כך שהוא ברכה שאינה צריכה, אף שלצורך מצווה עושה כן, וכ"כ שו"ע הרב שם סעי' יא, הברכ"י בסי' מו סק"ו וכף החיים בסי' רטו סק"ל ובסי' רצ סק"ב, וכן נראה שסבר הריטב"א ביומא בדף ע.. וכ"כ המהר"ם גאלנטי בסי' לה לגבי המעוניין להשלים מאה ברכות: 'אין מי שיעלה בדעתו בשביל להשלים מאה ברכות לאפושי ברכות שאינם צריכות, והויין כמו ברכות לבטלה'. וכתב שמחלוקת רבי יהודה וחכמים במשנה בברכות פ"ו מ"ד עוסקת כשברכותיהן שוות, דר' יהודה סבר מין שבעה עדיף, ורבנן סברי מין חביב עדיף, אבל אינו יכול לאפושי בברכות גם לא לצורך שבת או יום טוב. ולדבריהם יהא קשה כיצד אמרין למהדר, לא לצאת יד"ח בנר בעה"ב, בכדי שיתחייב לברך בעצמו.

והנה הפר"ח ביו"ד בסי' יט סק"ח כתב עיצה לשוחטים להתכוון בברכתם, שלא יוצאים יד"ח הברכה, אלא עד ששיחו. ואז מחוייבין לברך מחדש לכו"ע כל היכא ששחו. הרי שכשיש צורך

כל דהו, לצאת ידי הספק, מותר לכוון שלא תעלה לו הברכה ויצטרך לברך שוב. ואפשר שלהוציא עצמו מידי ספק, לכו"ע מותר להתכוון כן, ולא הוי גורם לברכה שאינה צריכה, אדרבא עושה כן להרבות כבוד ד'. ומעין זה כתב התבואות שור בס"י סק"ט שיסיח דעתו מהשחיטה היכא שנפל הספק, בכדי שיוכל לברך מחדש, ואין זה ברכה לבטלה. וכן הביא השערי תשובה בס"י תרלט בשם השבות יעקב ח"א סי' לב, שאם מסופק אם ברך 'לישב בסוכה', יצא לענייניו ויוכל לברך כשחוזר. ואינו נחשב גורם ברכה לבטלה משום שעושה כן לצאת ידי הספק (ואמנם הערוך השלחן שם סעי' כז סבר שאין לעשות כן בכדי שיוכל לברך, וכן המג"א בס"י קסה סק"ב סבר שאין לטנף ידיו בכדי שיצרך ליטול ולברך בשנית. וא"כ אין לגרום לברכה גם במקום הספק. ובברכת ד' ח"א עמ' מג הקשה עליהם מפסק השו"ע דלהלן, שאף הם כתבוהו). וכן מפורש בשו"ע בס"י קעד, ד שבכדי לצאת ידי המחלוקת אם המבדיל על היין פוטר את היין שבתוך המזון: 'הילכך המבדיל קודם נטילה יכוין שלא להוציא יין שבתוך הסעודה'. וכן דעת הרא"ש בברכות פ"ו סי' כט לגבי הספק אם המים נפטרים בברכת המוציא: 'הרוצה להסתלק מן הספק, קודם נטילת ידים ישב במקום סעודתו ויברך על המים אדעתא לשתות תוך הסעודה'. והרי הוא גורם לברכה לבטלה, שכן יכל לפטור את המים מספק בברכת המוציא. וה"ה יהא בדין המהדרין בנר חנוכה, יוכלו לכוון שלא לצאת יד"ח ויברכו בעצמן, בשביל ההידור. ושפיר הוי צורך יותר מהמעלה להשלים מאה ברכות, שכן הוא מרויח דין ומעלת הידור מצווה.

נר שכבה

אם יש הידור בהדלקת נר שכבה בתוך הזמן: קיי"ל שהדלקה עושה מצווה, וכיון שלא פשע וכבתה אינו זקוק לה עוד, וכן פסק השו"ע בס"י תרעג, ב. והרמ"א שם הוסיף: 'אם רוצה להחמיר על עצמו ולחזור ולהדליקה, אין לברך עליה'. וכ"כ האור זרוע ח"ב בהל' חנוכה סי' שכב: 'ואע"ג דפסקית דכבתה אין זקוק לה, היינו שאינו חייב להדליק מיד אבל אם ידליק מיד ודאי בטוב יעשה'. וכן סבר המשנ"ב בס"י תרעד סק"ב שאין בהדלקתה חיוב מן הדין ועל כן לא יכול להדליק מנר חיובא שדולק (אך נקט בס"י תרעג ס"ק כג שראוי להחמיר ולהדליק נר שכבה). ובשעה"צ סק"ו הביא דהלבוש חולק וס"ל שרק נר שדלק כשיעור וכבה, אינו יכול להדליקו מנר אחר, שכן כבר קיים מצוותו. הרי שהבין שנר שכבה בתוך זמנו יכול להדליק מנר אחר הואיל ויש הידור בהדלקתה. ויש לעיין במאי פליגי.

כבר חקרנו לעיל בגדר מצוות נר חנוכה, אם מחוייב בהדלקת הנר, או בהיות נר דולק זכר לנס. הנה אם המצווה במעשה ההדלקה עצמו, אזי לא שייך להדר ולהדליק את הנר אחר שנשלמה מצוותו בנר שכבר כבה. אולם אם המצווה שיהא נר דולק, אז אפשר שבכל זמן חיובא יכול להדר ולהדליק בשנית את הנר. וא"כ המשנ"ב סבר שהמצווה הינה במעשה ההדלקה ולא

בהיות הנר דולק ומ"מ יש להחמיר ולהדליק נר זה לפרסומי ניסא, ברם הלבוש נקט שהמצווה מתקיימת במה שהנר דולק, ושפיר יחשב הידור אם בעת זו ידלק הנר הגם שכבר יצא יד"ח פרסום בנר שכבה, שכן הדלקה עושה מצווה. וכ"כ המהרש"ל בסי' פה: 'הא דכבתה אין זקוק לה היינו לחיוב, אבל הרוצה לזכות במצוה שלימה יחזור וידליק דלא גרע מן המהדרין'. וע"כ סבר המשנ"ב שלא ידליק את נר ההידור מנר אחר שמקיים כעת את מצוותו, לעומת הלבוש שראה בהדלקת הנר בשנית שלימות בקיום עיקר מצוותו, ולכן יכול להדליקו בתוך זמנו מנר מצווה. וראה לקמן שבארנו כי מצוות נר חנוכה מתקיימת כל זמן שיעורה ולא בהדלקה גרידא. ואפשר עוד לבאר שנחלקו אם כשמקיים את ההידור בפנ"ע חשיב כעיקר המצווה, הגם שעיקר מצוותו כבר קיים ואזלא לה. השאגת אריה בסי' ג באר בדעת הטור ביו"ד סי' רסד והרמ"א שניתן לקיים את ההידור בנפרד מגוף המצווה. וי"ל שמשו"ה נקט הרמ"א שיש טעם להחמיר ולחזור ולהדליקה, אך לא יברך על נר ההידור ברכה בפנ"ע. והמשנ"ב באר שלא חשיב נר זה כנר מצוותו ועל כן לא יוכל להדליקו מנר חיובא. ובדעת הלבוש צ"ל שסבר שכיון שההידור שווה לעיקר המצווה עצמה לכן יכול להדליקו מנר חיובא, ואינו הורדה מקדושת הנר. ואכן ס"ל ללבוש בסי' תרעב סק"ב שאם לא הדליק את כל נרות היום, ואח"כ נזדמן לו להדליק את יתר נרות היום כמהדרין – אינו מברך עליהן, משום שדעתו בעת הברכה היתה להדליק את כל נרות ההידור. למד מכך האליה רבה בסי' תרעב סק"ז שאם לא היה בדעתו כן, יסבור הלבוש שמברך על ההידור הנעשה בנפרד. הרי שסבר שיש לברך על ההידור בפנ"ע וחשיב כמצווה עצמה. אך יש להעיר, שלא מצאנו שסבר הלבוש שיש לברך על הדלקת נר שכבה בתוך זמנו, וי"ל שההידור להדליק נר שכבה גרע יותר, שכן הוא מדליק את הנר שהיה לו מכבר ושכבר ברך עליו, ועל כן אין לו לברך בשנית בעת שמדליקו מחדש, לעומת המדליק את נר ההידור לראשונה שלא ברך עליו עד כה.

כיבה במזיד את נרותיו: הר"ן בדף ט. מדפי הרי"ף הביא שהרשב"א נשאל אם מחוייב להדליק נר שכבה בשוגג. והשיב שאין זקוק לה. וכן פסק השו"ע בסי' תרעג, ב: 'הדלקה עושה מצוה. לפיכך אם כבתה קודם שעבר זמנה אינו זקוק לה... בא לתקנה וכיבה אותה בשוגג, אינו זקוק לה'. והרמ"א הוסיף בהגהה משמיה דהרשב"א בסי' תקלט והר"ן בשבת בדף ט. מדפי הרי"ף: 'ואם רוצה להחמיר על עצמו ולחזור ולהדליקה, אין לברך עליה'. והמהרש"ל בסי' פה הצריך אף לברך. הפרמ"ג שם באש"א ס"ק יב דייק מדברי השו"ע שרק כשכבו הנרות בשוגג אינו צריך לחזור ולהדליקן, אולם אם כיבה במזיד חייב לחזור ולהדליקן, אך לא יברך.

בניגוד לכך הוכיח השפת אמת בשבת בדף כא: שאף שכיבה במזיד אינו מחוייב להדליקה, מקושיית הגמ' שם: 'ורמינהו מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. מאי לאו, דאי כבתה הדר מדליק לה. לא, דאי לא אדליק, מדליק. ואי נמי לשיעורה'. והגמ' לא ענתה שאם

כיבה במזיד הריהו מחוייב להדליקה בזמן זה. ויש לדקדק כן בדברי רש"י שם בדף כא. בד"ה 'זקוק לה', שלמ"ד שזקוק לה חיישינן: 'דילמא פשע ולא מתקן לה'. ויש ללמוד מכך, דלמ"ד שלא זקוק לה, אינו נדרש לתקנה אף אם פשע.

ויהיה נפק"מ לכך; א. אם יוכל להדליקה מנר אחר, שכן מדליק את נר חיובו. ב. אם יוכל הרואה לברך עליהם ברכת הנס, שכן אינן נרות חיובא ופרסום לשפ"א, ואילו לפרמ"ג אלו נרות חיובו שבהם יוצא יד"ח ולכן יוכל הרואה לברך עליהן (למרות שהמדליק לא ברך בשנית).

ומו"ר הגר"מ שטרנברג שליט"א באר בטעם המחייבים להדליק, כי מחוייב לדאוג שיאיר הנר ויתפרסם הנס כל זמן מצוותו. ואם כבה הנר מאיליו או בשוגג לא הטילו עליו חיוב להדליק שוב, אולם כשהזיד וכיבה מחוייב באחריות זו גם למ"ד שאין זקוק לה, שכן גורע מהמצווה בידים וחייבוהו לתקן מצוותו. ויש לסייע לכך מלשון הרא"ש בפסחים פ"א ס"י שכתב בבאור גדר המצווה: 'ולהדליק נר חנוכה יש שיהוי במצותה'. וכן נראה מפרש"י בשבת בדף כג. בד"ה 'משוך נהוריה' במעלת שמן שומשומין: 'אינו ממנהר לכלות כשמן זית'. הרי שישנה מעלה שהנר ידלק זמן רב (הובא במקראי קודש בסי' טו), וכן מבורר בבית הלוי ענייני חנוכה על התורה עמ' כז. ואתי שפיר שבמנחת שלמה תנינא ס"י נח אות א כתב כי העוזב את ביתו תוך חצי שעה או הורסו תוך זמן מצוותו, מחוייב להדליק בשנית. שכן לא קיים את אחריותו שהנר יאיר ויפרסם הנס כל זמן זה. ונמצא שחשיב כאילו פגע בנרות בידים ולכן ידליקן בשנית.

כבה הנר בערב שבת, אם זקוק לה ונדרש לתקן אם יכול? בערב שבת יש להדליק נר חנוכה מבעוד יום. וצ"ב ביסוד הדין, האם אמרו כי בדלית ברירה ידליקנה מבעוד יום, אך את מצוותו מקיים רק מבערב. או שמא, תיקנו כן, שזמן ההדלקה תהיה מבעוד יום, ומשהדליקה יצא יד"ח ושוב אינו זקוק לה.

התרומת הדשן בסי' קב כתב שהדין שכבתה אין זקוק לה אמור גם לגבי מי שכבו נרותיו בערב שבת, וא"צ לתקנן. והוכיח כן מתוס' ביבמות בדף ו. ד"ה 'שכן הכשר' שאם אמר אביו שחוט לי, בשל לי – המצווה הינה רק כאשר מאכילו, ואפ"ה בהכשר זה דוחה לא תעשה, שכן כבר התחילה המצווה בעשיית הכשר הקודם לה. הרי שנקט כי ההדלקה הנעשית מבעוד יום הינה כהכשר מצווה, וקיום מצוותו יהא רק בערב שידלקו נרותיו, אך מאידך סבר כי אינו זקוק להדליק את הנר אם כבה מבעוד יום. וצ"ל, כי סבר שניתן לייחס מבעוד יום את מעשיו למחר, ולראות בהדלקתו זו כאילו הדליק למחרת. וכיון שהדלקה עושה מצווה, אזי יצא יד"ח כבר כעת. ויסוד הדבר למדנו מכל אותם דינים ומצוות שהתירו לקיים מבעוד יום. אולם החת"ס בשבת בדף כא: תמה על האפשרות לברך על הכשר מצווה, ונקט שמעיקרא תיקנו להדליק בער"ש מבעוד יום. נפק"מ יהא אם יוכל הרואה לברך על נר זה מבעוד יום.

עוד יש לתלות בחקירה זו אם מותר להנות מנר שהודלק בערב שבת, לאחר חצי שעה. שכן אם היא תקנה מיוחדת בפנ"ע אז בסיום חצי שעת הדלקה אזלא לו מצוותו, ומותר להנות מאורו, אך אם ההדלקה המוקדמת בערב שבת הינה אילוץ בשל קדושת היום, אזי חייב הנר לדלוק בערב ולא יכול להנות ממנו אלא לאחר חצי שעה שדלק בלילה. ואפשר דלכו"ע אסור להנות ממנו, משום שהוקצה מדעתו בבין השמשות ונאסר לכל השבת. ברמ"א בסי' תרעג, א מבואר שמותר להנות לאחר חצי שעה, שכן כתב על דברי השו"ע שהתיר להדליק לנר חנוכה שמנים ופתילות שאסור להדליק בהם נר שבת: 'אם אינו נותן בנר רק כדי שיעור מצותו'. דהיינו, אם ישאר הנר יותר מחצי שעה, יוכל להשתמש בו ויש חשש שהוא יטה את הנר. הרי שהתיר להשתמש בו אחר שידלק כשיעור. אולם השפת אמת בשבת בדף כא. כתב שאין להשתמש לאורה בשבת מלבד הדין שאיתקצאי בבין השמשות, משום שהרואה יסבור שהדליק לצורכו. וביום חול, הרואה מבין מכך שהדליקה חצי שעה קודם לשימושו שלמצווה קעביד ולכן לא השתמש בו, אך בשבת, יסבור הרואה שרצה להשתמש במהלך השבת ולכן הדליקה מבעוד יום, ואין היכר שלמצווה הוא.

דיני הפתילות

להחליף הפתילות והשמן בכל יום: כתב הכלבו בסי' מד ד"ה 'בכ"ה בכסליו': 'ונהגו לחדש הפתילות בכל לילה ולברך על התוספת, והטעם לפי שבכל לילה היה הנס מתחדש. ועוד טעם אחר, לחדש הפתילות זכר למקדש, שהיו מחדשין אותו בלילה אל מנורת המאור'. וצ"ב מדוע לא אמרו דיש להחליף אף את השמן, כמש"כ בגמ' מנחות בדף פח: שעשו כן במקדש בכל יום ובאר רש"י שם בד"ה 'נדשן השמן': 'כשם שהפתילה שכבתה אין לה תקנה שהרי היא כדשן, כך השמן שנשאר בנר הרי הוא כדשן, ואין לו תקנה הואיל ונדשנה הפתילה נדשן השמן'. הרי"ף בשבת בדף ט. מדפי הרי"ף כתב שאחר זמן שיעורה מותר לכבותה או להשתמש לאורה. והר"ן באר בטעמו שהוא משום שלא הקצה את מותר השמן מדעתו אלא רק מה שדלק למצותה, ואף אם כבתה בתוך זמנה, השמן מותר. והביא מקצת מן הגאונים דס"ל יש לו לשרוף ביום האחרון את מותר השמן שהוקצה למצוותו, אך התירו להוסיף בכל יום על השמן של היום הקודם.

ולפי"ז י"ל ביסוד ההבדל בין הפתילה לשמן, שלמדו ממנורת המקדש, שמה ששימש להדלקה ביום אחד נאסר להדליק בו ביום האחר, ועל כן יש להחליף פתילה בכל יום באשר הדליקו בה ביום הקודם. אך במותר השמן יש חילוק בין המקדש לחנוכייה; שכן במקדש הוא התקצה לצורך הדלקת נר זה ולכן בעינן להחליפו וליתן שמן אחר, ברם השמן שבחנוכייה לא הוקצה

אלא למצוותו, וניתן להשתמש במותר השמן אחר שכבה שכן לא שימש לצורך מצווה ולא הדליקו בו – ולכן מותר להדליק בו ביום הבא.

ועוד י"ל עפ"י תירוץ הפר"ח בס"י תרע את קושיית הב"י, שהנס היה בכך שדלק רק שמינית מהשמן בכל יום ונמצא שהיה הנס ניכר כבר ביום הראשון. על כן ניתן להדליק במותר השמן של אתמול, ואדרבא יש הידור בכך – דומיא דמעשה הנס עצמו.

החלפת הפתילות בכל יום מדין ההדלקה או מדין המנורה: הכלבו בס"י מד ד"ה בכ"ה בכסלו כתב: 'ונהגו לחדש הפתילות בכל לילה ולברך על התוספת, והטעם לפי שבכל לילה היה הנס מתחדש. ועוד טעם אחר, לחדש הפתילות זכר למקדש, שהיו מחדשין אותו כלילה אל מנורת המאור'. אך המאירי בשבת בדף כא. כתב כי החלפת הפתילות בכל יום הינה רק הידור מדמיון הנרות למקדש, והשו"ע בס"י תרעג, ד פסק וכתב: 'אין חוששין לפתילות להחליפם, עד שתכלה'. והמשנ"ב שם בס"ק לא כתב: 'דאדרבה הם נוהגין להדליק יותר כשהם מודלקין כבר'. וצ"ב בטעם מחלוקתם.

במועדים וזמנים ח"ו סי' צג כתב כי דין החלפת הפתילות אינו מדיני ההדלקה, אלא משום מצוות דישון המנורה, וכיון שלנר חנוכה לא דרוש דישון, לא נצרך להחליף פתילה בכל יום. וצ"ל, שסבר הכלבו כי דימו את הדלקת החנוכייה להדלקת המנורה באופן סדרי הדלקתן והכנתן, הגם שאינן שוות בדינן.

ובחידושי הגר"ז בריש הל' תמידין ומוספין כתב כי ההטבה והדישון הינם חלק מדין ההדלקה.

פתילה שלא נדלקה והחליפה, אם מחוייב לברך בשנית: יש לעיין לגבי גדר הברכה שעל ההדלקה, אם הינה על הדלקת פתילה זו, ואם סילקה והדליק אחרת מחוייב לברך עליה קודם לכך, או שברכתו מכוונת להדלקת החנוכייה, ולא אכפת לן איזו פתילה לפניו. התבואות שור בס"י יט כתב לגבי השוחט ונמצאת טריפה ושחט אחרת, שאם לא כיוון בעת הברכה לשחוט אף את זו, מחוייב לחזור ולברך.

כף החיים בס"י תרעו ס"ק יא כתב בדין מי שברך ונמצא שלא היה שמן לפניו, שאינו צריך לחזור ולברך. ודימה זאת לדין הט"ז בס"י רעא ס"ק יט שאם קידש על הכוס ונמצא שהוא מים, אמנם מחוייב לברך הגפן, אך יצא יד"ח בקידוש הראשון. ובשו"ת מהר"ם שיק סי' שלב כתב שרק אם לא היה ראוי לדלוק אפילו זמן מועט יברך בשנית.

המשנ"ב בס"י ח ס"ק מא פסק שאם נפסלו ציציותיו והיה לו ציצית מזומנת ותקנם מיד: 'א"צ לברך שנית דכיון שעדיין לא עשה מצותו לא הסיח דעתו'. אולם במשנ"ב בס"י תקפה ס"ק ד פסק שאם בין הברכה לתקיעות לקח שופר אחר שלא היה בידו, מחוייב לברך בשנית. ובהמשך שם ס"ק יח כתב כי אם היה לפניו השופר השני, לא יברך לכתחילה שכן דעתו היתה גם עליו. ויש

לעין אם יש להשוות דין הפתילות לדין זה, ולתלות דינם באם היו מלפניו בעת הברכה. שכן שופר הינו חפצא של מצווה שניתן לברך עליו גם כשאינו בידו, אך פתילה שאינה ראויה להדלקה לקויה היא, ואפשר שלא מהני שתהא לפניו, ומחוייב לברך על נר שמדליק כעת. השערי תשובה בסי' תרעג סק"א הסתפק אם הביאו לו שמן אחרי שברך על הנר, אם מחוייב לברך בשנית. הרי שהברכה נסבה על אשר לפניו, ולא על מעמד ההדלקה של החנוכייה שבדעתו להדליקה.

ברכה על הכנת הפתילות: איתא במרדכי בסוכה סי' תשסט שאין לברך על עשיית פתילות לנר חנוכה 'שהחיינו', משום שלא ניכר בעשייתן שעושה לשם מצווה, שהרי יכול להדליק בה נר לצורכו. ורק בעשיית הסוכה או בהכנת הלולב ניכר שעושה כן למצווה, וע"כ מברך בשעת עשייתן 'שהחיינו', כדאיתא בגמ' בסוכה ב"ב מו. א: 'העושה לולב לעצמו אומר ברוך שהחיינו וקיימנו... העושה סוכה לעצמו אומר ברוך שהחיינו וקיימנו'.

ואפשר לבאר באופן שונה, ולחקור ביסוד ברכת שהחיינו בשעת הכנת הכשר המצווה, האם הברכה מתייחסת על ההכנה כשלעצמה, או שהברכה הינה על המצווה, ומקדימין לברך שהחיינו כבר בהכנת הכשר המצווה. נראה שנחלקו בכך הראשונים, שכן התוס' בסוכה מו. בד"ה 'נכנס' כתבו שאם בנה סוכה קודם החג וברך ברכת הזמן אינו מברך שוב מפאת החג. והרמב"ם בהל' סוכה פ"ו הי"ב פליג וסבר כי יברך ברכת הזמן על החג, וכ"כ הריטב"א. והקרבן נתנאל פ"ד בסק"צ כתב כי לעולם יברך זמן על החג, אלא שאם בנה סוכה (ולא בך ברכת הזמן בעת בנייתה) הרי יקדים את ברכת הסוכה בכדי שברכת הזמן תסוב גם על בניית הסוכה, ואם לא בנה סוכה יקדים את ברכת הזמן ל'לישב' משום שאינה נסבה על בנייתה, אלא רק על החג עצמו. נמצאנו למדים שלדעת התוס' ניתן להקדים ולברך את ברכת שהחיינו שעל גוף המצווה כבר בעת הכנת המצווה. ובנר חנוכה שמצוות הדלקתו הינה רק מדרבנן, אינו חפץ מצווה מצד עצמו שיש לו לברך עליו שהחיינו בעת הכנתו, אלא רק בעת קיום מצוותו.

פתילות עבות: הסמ"ק בסי' רפ, א, הובא בד"מ דלהלן הצריך לעשות פתילות ארוכות. וצ"ב בחיוב זה אם משום דין הנוי הוא, או בכדי שיספיק בוודאות לכל זמן מצוותו, או שדין הוא בנר חנוכה.

הבית הלוי על התורה על ענייני חנוכה עמ' כט. כתב כי יכלו החשמונאים לעשות פתילות דקות שישאבו מעט שמן, ויספיק לכל שמונת הימים, שכן אין שיעור לעובי הפתילות. אך לא נהגו החשמונאים כן והידרו להדליק בפתילות עבות – ועל כן אף אנו נוהגים בדין הנרות מנהג 'מהדרין'.

אם מחוייב להשוות הנרות, ולהכין נרות זהים: המשנ"ב בס"י תרעג סק"ב כתב בשם הישועות יעקב: 'הנוהגין להדליק ביום ראשון א' ומכאן ואילך מוסיף והולך צריך שיהיה הנוסף דומה לנר העיקר. אבל אותם שעושים נר לכל אחד מבני הבית יכול האחד להדליק נר של שמן והשני של שעווה'. והבאר היטב הביא משמיה דהשבות יעקב ח"ב סי' לה שאם השמן זית ביוקר, יכול להדליק נר מצוותו בשמן זית, ואת יתר הנרות בשאר שמנים. ושע"צ סק"א כתב בטעמו שבשמנים ההבדל לא מינכר, ורק בין שמן לשעווה מינכר, וכו"ע מודים בכך. אולם השערי תשובה סק"א הביא דעת שער אפרים החולק על כך וס"ל: 'שאינן להדליק מקצת משמן זית ומקצת משאר שמנים', משום שיסברו שאלו נרות של שני אנשים (ראה בשער אפרים עצמו שלא אסר אלא שחלק ידליקו בנרות וחלק בשמן, ולא שידליקו בסוגי שמנים שונים. אך השערי תשובה נקט שאין להדליק בשמנים שונים).

בניגוד לדעתם, סבר הברכי יוסף שם סק"ב שאין מניעה להדליק חלק מהנרות בשעווה וחלק להדליק שמן, ואין חשש שיסברו שאלו נרות של שני אנשים 'ואין לנו לגזור גזירות מדעתנו'.

דין הדלקת הפתילה – שתאחו בו האור, או כפתילת המנורה: הגמ' בשבת בדף כ: אומרת: 'אמר עולא המדליק צריך שידליק ברוב היוצא'. ובאר רש"י שם בד"ה 'אמר עולא: 'צריך שידליק ברוב היוצא מראש הפתילה חוץ לנר', וכן נפסק בשו"ע בס"י רסד, ת. המשנ"ב בס"ק כו הביא את הלבוש שבאר בטעם הדין: 'כדי שיהא הלהב עולה יפה מיד שיסלק ידו, כמו שהיה הענין בהדלקת המנורה'. וכן הביא בביה"ל בס"י תרעג בד"ה 'הדלקה עושה מצוה' מדברי תשובת מהר"י ברונא בס"י לט שכתב: 'דלא יסלק ידו אחר הברכה עד אשר ידליק רוב הפתילה היוצא מן השמן'.

הירושלמי בשבת פ"ב ה"א כתב טעם זה כנימוק לדין, שפתילות ושמנים שמדליקין בהן בשבת אין מדליקין בהן לנר חנוכה: 'פתילה צריכה הצאתה ברוב הדלק', וצריך שידלק יפה כהדלקת המנורה. אולם בבבלי בשבת בדף כא. לא נזכר טעם זה, אלא אסרו להדליק בהן לדעת ר' הונא משום שסבר ש'כתה זקוק לה, ומותר להשתמש לאורה', ורש"י באר שם בד"ה 'זקוק לה': 'דילמא פשע ולא מתקן לה'. ואילו להשתמש בהן לצורך ההדלקה במקדש נקטה הגמ' שם טעם אחר: 'משום שנאמר להעלות נר תמיד. הוא תני לה והוא אמר לה, כדי שתהא שלהבת עולה מאליה, ולא שתהא עולה על ידי דבר אחר', ובאר רש"י שם בד"ה 'ולא': 'לא שתהא צריכה תיקון והטייה'. ונמצא שלבבלי פסול הפתילות לנר חנוכה, אינו משום ההשוואה והדמיון לנר המקדש. לעומת הירושלמי שלמד מדין הדלקת נר המנורה לדין הדלקת נר חנוכה.

דיני השמן

'לשיעורא' – שיעור בשמן, או הדלקה חשובה, או זמן הדרוש שיאיר הנר: איתא בגמ' בשבת בדף כא: 'מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. מאי לאו... דאי לא אדליק מדליק. ואי נמי, לשיעורה עד שתכלה רגל מן השוק'.

יש לחקור בגדר תירוץ הגמ' שדרשה 'לשיעורה'. האם משמעותו שהצריכה הגמ' ודרשה כמות שמן מסוימת והצריכו נר גדול כדי שיבער במשך זמן זה, ויש כאן הלכה בשיעור השמן והנר. או דילמא, נאמרה כאן הלכה בתאורת האור, שהצריכו שידלק האור בשיעור זמן זה, אך אין צורך שיהא כמות שמן בשיעור מסויים. ואפשר לחקור באופן חד יותר, בגדר תקנת חז"ל בדין הדלקת הנר. שכן אפשר להבין, שתיקנו חכמים וקבעו זמן מסויים שהנר צריך לדלוק (אם משום שזהו מעשה 'חשוב' ופחות משיעור זה אין במעשהו הדלקה 'חשובה', או שלא הוי 'נר' פחות משיעור מסויים, אלא כגפרור), ואפשר שחכמים כלל לא קבעו זמן למשך ההדלקה, אלא כל עוד יש פרסומי ניסא ולא כלתה רגל מהשוק ישנו צורך שידלק הנר, ועל כן שיעור הזמן אינו רכיב בגדר התקנה, ולפי"ז אמנם הוא נדרש לכמות שמן מסויימת, אך אינה מיסוד התקנה.

נפק"מ יהא; א. אם ישנם הלכות בשמן. ב. אם נתאחר והדליק בסמוך לסוף זמן ההדלקה, אם מחוייב ליתן שיעור שמן שידלק חצי שעה, שכן המצווה היא להדליק שיעור שמן במידה זו ושידלק הנר שיעור זמן זה, או משום שפחות משיעור שמן זה אינו נר חשוב (ואה"נ ואחר זמנה יכול לכבותה, אך לא יכול למעט בשיעור השמן), או שאכן די לו שיתן כמות שמן כדי שידלק עד סוף זמן מצוותו, ולא כדי לדלוק חצי שעה. ג. ביאור הגמ' בשיעור השמן: 'עד שתכלה רגל מהשוק', אם הוי סימן של שיעור השמן הנדרש להדליק (ונקטו סימן זה להורות שמצוותה להדליק בזמן שיש בו פרסום לנס), או שמא הוא שיעור הזמן שמחוייב שיהא לו נר דלוק, או שמא הוא חיוב לפרסם הנס ע"י הנר כל אימת שניתן. ד. הסתפק הפרמ"ג בסי' תרעב אש"א סק"ו אם יש בידו מעט שמן בלבד, האם לא הוי נר חשוב ואין לו להדליק נר זה, או שמא כל שיכול לפרסם הנס בזמנה, מחוייב בדבר.

התוס' שם בד"ה 'דאי' הסתפקו אם התירוצים חולקים, שכן אם פליגי אז אף אחר זמנה מחוייב להדליקה, ובהכרח נאמר כאן הלכה להדליק שיעור זמן מסויים. אולם הרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"ה כתב: 'וכמה הוא זמן זה כמו חצי שעה או יתר, עבר זמן זה אינו מדליק, וצריך ליתן שמן בנר כדי שתהיה דולקת והולכת עד שתכלה רגל מן השוק'. הרי שהצריך הרמב"ם שיעור בנר כתירוץ הגמ' בדף כא: 'א"נ לשיעורא'. ויש להקשות שהרי לשיטת הרמב"ם תירוצי הגמ' חולקים, וסבר כתירוץ 'דאי אדליק מדליק' ואין להדליקה אחר זמנה, וכיצד למד דין שיעור כמות השמן.

ובאר בקונטרס חנוכה ומגילה לגר"ח טורצ'ין בסי' ה סק"ד בשם הגרי"ז כי הרמב"ם הצריך שיעור זמן שידלק הנר שהוא זמן פרסום הנס, ולא שיעור ומידת השמן. ודייק כן בלשון הרמב"ם שכתב: 'וכמה הוא זמן זה כמו חצי שעה או יתר', הרי שהחיוב הוא בייחס לחובת פרסומי הנס שחייבו שיאיר הנר כל אימת שניתן לפרסם הנס. אלא שלפי זה, אם יש לו כמות מעטה של שמן ידליקנה כשם שאם אחר בהדלקה מדליק את הזמן שנותר. ולא אמרינן שמידת הנר חסירה ואין לברך עליה.

אך מנגד, הוכיח שם בסק"ה מדברי המג"א בסי' תרעב סק"ב שכתב: 'אם הדליק זמן מה אחר שקיעת החמה, א"צ ליתן שמן כ"כ רק עד שתכלה רגל מן השוק'. שחז"ל לא חייבו ליתן כמות שמן מסויימת, וגם אין בתקנתם שיעור זמן שהנר צריך לדלוק, אלא חייבו לפרסם את הנס בזמן שיש בו פרסום. וא"כ יש ליתן שמן כמידת הזמן הראוי לפרסום, ולא קבעו חז"ל מידה מסויימת של שמן. ואכן יש ללמוד מכך שאין לראות בהדלקה זו כ'אינה חשובה', ולא חסר בשם ה'נר' כאשר מידת השמן מועטת, ולא נקבע שיעור לשמן אלא לפי היכולת שלו לפרסם הנס. אך האגודה מובא במג"א שם סבר כי יש ליתן שמן כדי מיל, הרי שמדיני השמן הוא.

אולם המשנ"ב בסי' תרעב סק"ה העיר על פי הפר"ח, וסייג את דברי המג"א: 'אכן כל זה הוא לדין התלמוד שהיה ההיכר לעוברים ושבים, אבל האידנא דההיכר הוא רק לב"ב, לעולם בעי שיעור הידוע'. והביא דעת הפרמ"ג אש"א סק"ג שגם אם 'מדליק אחר שכלה הרגל משוק, בעי זה השיעור'. הרי שהבין שחכמים קבעו זמן ושיעור בהדלקת הנר. וכן מבואר בהמשך דבריו שם בסק"ו: 'אף בזמנינו צריך לשיעור הזה. אבל אם נותן בה שמן הרבה שידליק יותר אין בו שום מצוה. אבל בנרות של שעה יש הידור מצוה כשהן ארוכות'. ולכאורה ישנה סתירה בדבריו מיניה וביה, שכן אין מצווה בהוספת שמן מעבר לשיעור הנדרש, ומדוע יש הידור בהדלקת נר ארוך יותר. על כורחך, שנאמרו הלכות בנר עצמו, ויש הידור בהדלקת נר 'חשוב' יותר, אך לא מהדר את הנר בתוספת הזמן, אלא בחפצא מהודר יותר.

המרדכי בשבת בסי' רסו כתב: 'הא דבעי הכא שיעור משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, הני מילי לדידהו שהיה צריך היכר גדול, אבל אנו אין אנו חוששין כלל'. נראה שהבין כי שיעור הזמן נדרש לפרסום הנס לרבים, ובהדלקה בפנים אין צריכים לשיעור זמן זה. שכן לא נאמרה הלכה בשיעור השמן ובזמן הנצרך להדלקה, אלא מחוייב לפרסם לרבים המצויים בחוץ.

השערי תשובה בסי' תרעג הביא משו"ת שער אפרים בסי' לח שהסתפק אם הדליק בחמאה שנתבשלה בחלב אם מותר להדליק נר חנוכה, שכן נאסר בבשר וחלב. והסיק שאין להדליק בהן משום שאיסורי הנאה מכתת שיעוריה ובהדלקה בעי שיעור בנר. ובאר שבשמן שריפה מותר להדליק כיון שמותר לכהנים להנות ממנו. והפרמ"ג שם באש"א סק"א הסתפק לגבי שמן ערלה ותרומה טמאה, אם נחשב מכתת שיעוריה. נראה א"כ שיסוד ספקם הוא בשאלתנו, אם ישנה הלכה בכמות השמן שיש להדליק למצוות נר חנוכה, ואז באיסורי הנאה מכתת שיעוריהו

וחסר בכמות ושיעור המצווה, או שמא לא הצריכו חפצא של שמן והלכותיו, אלא רק שידלק הנר שיעור זמן מסויים. וכן תלה באורח משפט בסי' קמג את דין מכתת בשמן חנוכה בשאלת חיוב שיעור בשמן בנר חנוכה.

הרי"ף בדף ט. מדפי הרי"ף כתב: 'לשיעורא, היתה דולקת והולכת עד השיעור הזה ורצה לכבותה או להשתמש לאורה הרשות בידו'. הרי השיעור בשמן לא נאמר בכדי ללמד דין בשמן, וגם לא שיעור בזמן ההדלקה, אלא מורה על הזמן שמותר לכבות את הנר ולהשתמש בו.

הדלקה בשמן זית הינה מגוף המצווה, או הידור מצווה: הגמ' בשבת בדף כג.

אומרת: 'אמר רבי יהושע בן לוי כל השמנים כולן יפין לנר, ושמן זית מן המובחר... כל השמנים יפין לדיו, ושמן זית מן המובחר... רב שמואל בר זוטרא מתני הכי, כל העשנים יפין לדיו ושמן זית מן המובחר'. הרמ"א בסי' תרעג, א פסק: 'שמן זית מצוה מן המובחר, ואם אין שמן זית מצוי מצוה בשמנים שאורן זך ונקי'. ומטעם של איכות האור המופק משמן זית.

המאירי כתב בשבת כא. בטעם ההעדפת שמן זית: 'נוי מצווה הוא לעשות בשמן מאחר שהנס היה בשמן'. וכ"כ המהר"ל בנר מצווה שראוי ליקח להדלקה שמן זה שנעשה בו הנס, וכ"כ המשנ"ב בסי' תרעג סק"ד. וכן סבר היעב"ץ במור וקציעה שם בריש הסימן שיש לעשות דומיא דמעשה הנס כמה שניתן, ולכן גם אם מדליק בשעווה יתיכנו קודם שיהא שמן. ואילו בשעה"צ בסי' תרעא סק"ח הביא משו"ת בנין עולם סי' לד שבאר שהדלקה בשמן זית הוא מגדרי המצווה, ולא רק כהידור בלבד, ולכן ידליק בשמן זית בלילה הראשון אף שלשאר ימים יאלץ בשל כך להסתפק בנר אחד משעווה. וי"ל שנחלקו אם ישנו הידור להדליקה דומיא דמעשה הנס שנעשה בשמן, או שתיקנו להדליק כמעשה הנס עצמו, והדלקה בשמן מדיני התקנה היא.

אולם במצוות ראייה בסי' תרעא, א הוכיח מכך שהגמ' לא ציינה להדליק בשמן זית משום זכר לנס, אלא משום שצליל נהוריה, שיש להעדיף את איכות תאורת הנר מאשר סגולתו שמדליק באשר נעשה בו הנס. הרי שמעלת סוג השמן נקבעה עפ"י איכותו, ולא כצורת ההדלקה במקדש.

הבאר היטב הביא משו"ת שבות יעקב ח"א סי' לז, שאם בעוד שהוא עסוק להדביק נרות שעווה הביאו לו שמן זית – ידליק בנרות השעווה שהתחיל בעיסוקן, ולא בשמן זית שהמציאו לו כעת. והשערי תשובה סק"א כתב בדעתו שאינו נדרש להדליק בשמן דווקא אם חפץ להדליק בנרות שהתחיל בעיסוקן, אך אכן מצווה מהמובחר להדליק בשמן. והחכם צבי בסי' מה חלק עליו, וס"ל שימשוך ידו מנרות השעווה וידליק בשמן זית (הפרמ"ג בסי' תרעו באש"א סק"ה כתב בדעתו, שדין זה אמור בשמן זית בדווקא ולא בשאר שמנים). השערי תשובה שם באר כי דין זה אמור רק באם לא התחיל כבר להדליק את נרות השעווה, אך אם התחיל בהדלקת הנרות, אינו יכול למשוך ידו מהן ולהדליק את השמן.

בכך יש לבאר את דעת כף החיים בסי' תרעג ס"ק יט שאסר להדליק בנר מחשמל למצוות חנוכה, שכן הנס התרחש ע"י שמן ופתילה, ולא באור שאין בו ממשות. וצ"ע שאנן מתירין להדליק בנרות, אף שלא נעשה הנס על ידן, ומדוע א"כ החמירו בדין הדלקה ע"י חשמל. ושמא לא הצריכו דימוי מושלם של חומרי הבעירה, אלא של מעשה הדלקה. ולפי זה יש לדון אם יוכל להדליק פתילת גז, שכן אינה כוללת פתיל, אלא מדליק את הגז בלבד. ובמצוות ראייה שם כתב בטעם פסול הדלקה זו, שמגדרי תקנת הדלקת הנרות להדליק על ידי פתילה. וראה במהר"ל שם הובא בשעה"ת סי' תרעג ש'נר' נקרא רק כאשר בתוכו שמן ולא כשמניח נר שעווה.

האם לאחר שהדליק נרות חנוכה, יכול להדר ולהדליק בשנית בשמן כמובחר: אדם שהדליק ויצא יד"ח מצוות נר חנוכה, ומעוניין להדר ולהדליק בשמן זית כמובחר, אם יכול להדליק כן. ביסוד הספק עומדת השאלה אם ניתן לקיים את ההידור בפנ"ע. הטור ביו"ד סי' רסד הביא דעת הרמב"ם שניתן להדר ולחתוך את הציצין המעכבים רק בשעת המילה משום 'זה קלי ואנוהו', אך אם פרש מהמצווה שוב אינו יכול לקיים את ההידור בפנ"ע ולחתוך ציצין אלו. והטור חלק עליו וס"ל שיכול לקיים את ההידור בנפרד מהמילה עצמה, ורק בשבת מנוע הוא מכך.

הכתב סופר אר"ח סי' קלה כתב שאם נטל אתרוג שאינו מהודר, והזדמן לו אתרוג מהודר, מצווה ליקח אתרוג מהודר זה ואינו מברך שכן כבר קיים מצוותו, ברם בנר חנוכה כבר נהגו להיות מן המהדרין. ודווקא לעניין להשלים היכר היום נקט שיברך ולא להדליק בשמן מובחר. אולם מובא מועדים וזמנים ח"ב סי' קיה שהגר"ח סולובצ'יק לקח קודם את המין המהודר וספק בכשרותו ורק אח"כ את הכשר, שאם יקח את הכשר תחילה הרי יצא יד"ח ולא יועיל בלקיחת ההידור דבר. והגר"ז בהל' חנוכה פ"ד ה"א באר כי מטעם זה הרמב"ם סבר שבעה"ב ידליק את נרות ההידור ויצרפם לנר המצווה שמדליק, אך לדעת הרמ"א שסבר שכל אחד מבני הבית מדליק את נרות היכר הימים, צ"ל שניתן לקיים את ההידור בנפרד מהמצווה.

ולכאורה יש לחלק בין סוגים שונים של הידורי מצוות, שכן יש הידורים שאף שנעשים אחר המצווה, משלימים את המצווה. והדברים אמורים במצוות שנשאר חפץ של מצווה כמילה, ציצית ונר חנוכה שניתן להשלים את רושם המצווה ולעשותו נאה יותר ומושלם, אולם מצוות שענינם בקיום ובמעשה, אין רושם למעשה המצווה שיכול לשוב ולהשביחו. וכן הקשה כן הפרי יצחק ח"ב סי' ל שאחר שנטל לולב לא יוכל להשלים ולקיים את ההידור בנפרד אף לשיטת הטור בסי' רסד שניתן לקיים את ההידור בפנ"ע. ולכן בענייננו, אחר שהדליק נרותיו ויצא יד"ח המצווה, לא יהיה כל הידור בהדלקתו בשמן זית. וכן ס"ל לכתב סופר הנ"ל שגם אי נימא שיכול לברך על נרות ההידור שמדליק בנפרד, מ"מ על אתרוג מהודר יותר שהגיע לידו אחר שכבר יד"ח – לא יוכל לברך, וגם אין טעם בנטילתו אחרי שיצא יד"ח.

החלקת יואב בסי' לא דין לגבי מי שקיים מצווה בדיעבד ומעוניין לחזור ולקיימה לכתחילה, והוכיח דאינו יכול. והביא תשובת הריב"ש בסי' פב שאינו יכול לקדש בפני"ע אשה מטעם שמצווה בו יותר מבשלווחו אחר שקידשה שליח. ויש מקום לחלק בין מעשה התלוי באחרים שכיון שנתפס וחל הקניין, אינו יכול לשנותו וגם לא יועיל מעשה נוסף, לעומת מעשה מצווה שבין אדם לקונו, שיתכן ועולה לו ההידור ויוכל להדליק בשמן זית למרות שכבר יצא יד"ח. ומצאנו שכבר נחלקו בדבר הראשונים, וכדלהלן. הטור או"ח סי' מו הביא דעת ר' יהודה החסיד שיכול לקרוא ק"ש קודם התפילה ואח"כ יקראנה שוב בברכותיה, ויעלה לו הידור זה של קריאת ק"ש בברכותיה. לעומתו, הב"י שם הביא רא"ה ורמב"ן דא"א לעשות כן, שאחר שיצא יד"ח אינו יכול לקיים בשנית את המצווה. וראה עוד בברכי יוסף בריש סי' רעב שהביא מחלוקת ראשונים לגבי מי שקידש על יין מגולה דלרמב"ן לא יצא יד"ח, ולריטב"א יצא יד"ח אך יחזור ויקדש בשנית. והוכיח כן ממנחות בדף סד. שאם שחט בהמה כחושה לקרבן מותר לחזור ולשחוט שמינה בשבת, משום ההידור (וצ"ע, שאין הנידון דומה, שכן כל עוד לא הקריב את הקרבן מותר לו לשחוט כדינו, לעומת המקדש על יין מגולה שכבר קיים המצווה ויצא יד"ח, אינו יכול לחזור ולקיים שוב את מצוותו). וכן נחלקו הפוסקים אם יכול לקדש את השבת בתפילתו ולשנות ולקדשה בהידור על הכוס, או דאחר שיצא יד"ח אינו יכול לקיים הידור זה של קידוש היום על הכוס. החת"ס בגליון בסי' רעא כתב כי צריך לכוון דעתו שאינו רוצה לצאת יד"ח בתפילה, אך המג"א ודגול מרכבה שם סברי שיכול לקדש אח"כ על הכוס, ולקיים את הידור המצווה בפני"ע.

איזה הידור עדיף נר איש וביתו בשמן זית, או מוסיף והולך בנרות:

המשנ"ב בסי' תרעא סק"ז פסק: 'אם השמן הוא ביוקר מוטב להדליק בנרות שעוה ולהיות מוסיף והולך כמו שכתוב בפנים, ממה שידליק בשמן זית נר א' בכל לילה לבד'. והחיי אדם כלל קנד ס"ק כד והבנין עולם ח"א סי' לד בארו דין זה משום שדין המהדרין מן המהדרין נזכר בגמ', ודין ההידור בשמן זית משום שהנס נעשה בו לא נזכר בגמ'. והידור היכר הימים עדיף בשל הפרסומי ניסא מאשר מעלת צליל נהוריה של הנר. ומטעם זה, כתב עוד בבנין עולם שם, שאם ידליק בשמן מוסיף והולך לא יוכל להדליק נר לכל אחד, יש להעדיף את היכר האנשים המפרסמים מאשר מעלת הדלקה בשמן זית. שכן מעלת היכר בני הבית מוזכרת בגמ', ואילו מעלת השמן שנעשה בו הנס לא נזכר בגמ'.

ובשעה"צ שם בסק"ח הביא בשם הבנין עולם שבליילה ראשון ידליק בשמן זית, למרות שבשל כך לא יוכל לקיים דין מהדרין בשאר לילות. שכן לא דחינו מצווה החביבא בשעתא מלקיימה בהידור, למען שיוכל מחר לקיים מצוותו בהידור.

הדלקה בשמן ששהה תחת למטה: כתב הבן איש חי בפרשת וישב אות יב: 'הניח השמן תחת המטה, לא ידליק בו נר חנוכה ולא נר שבת, משום דכל מידי דאכילה שורה עליו רוח רעה תחת המטה (שו"ע יו"ד סי' קטז, ה), וכיון שנמאס לאכילה נמאס למצוה משום הקריבהו נא לפחתך'. עוד י"ל על פי דברי המג"א בסי' תקפו סק"ג שבכל המצוות שמדאו' בעינן שיהיו מן המותר בפניך. ואפשר שה"ה נר חנוכה שהינו פרסומי ניסא יש לו דין דאו' זה, ומתקיים רק מאשר הותר לאכילה.

בשו"ת עין יצחק או"ח סי' כד סק"ב דן לגבי אתרוג ששהה תחת המטה שלא יכול ליטלו, משום שבעינן 'לכם' באתרוג. ויש לדון אם בנר חנוכה ג"כ בעינן שיהא הנר מממונו, ולהשתתף בפריטי שיהא שלו, או שאינו צריך בעלות על הנר ואזי לא יהיה חסרון במה שהוא שהה תחת למיטה. ראה שהמשנ"ב בסי' תרעג סק"ב הביא שהשואל ומשיב ח"א סי' שטט הסתפק אם שמן גזול כשר לנר חנוכה. ויסוד ספיקו הוא אם האיסור ההנאה שבהדלקה גורם לשינוי מעשה, וקונהו בשינוי. ונשאר בצ"ע.

שמן שביעית

להדליק נר חנוכה בשמן שביעית: במשנה בשביעית פ"ה מ"ב נאמר: 'קל מהן שביעית שנתנה להדלקת הנר', הרי שניתן להדליק נר הרשות מפירי שביעית. ובתו"כ בהר"ז, ז' ובירושלמי בריש פ"ז למדו זאת מריבוי בפסוק 'תהיה', שאף להדלקת הנר ולצבוע בה צבע מותרים פירות שביעית. ובגמ' בסוכה בדף מ. למדו מהנא' 'לכם לאכלה' שדווקא הנאה שהנאתו ובערו שווים, ובאר רש"י שם בד"ה 'שהנאתו ובערו' שכאשר הנאה באה כאחד עם ביעורו כאכילה, סיכה והדלקת הנר. אך נר חנוכה, כיון שאסור להשתמש לאורו וא"כ אין נהנה ממנו – אין להדליק מפירות שביעית. ובגמ' בפסחים בדף נב: למדו זאת מהנא' 'לאכלה' כי אסור להפסיד פירות שביעית. ומכאן למד בשו"ת אמרי יושר ח"א סי' ק שאסור להדליק בשמן שביעית לנר חנוכה, כיון שאסור להשתמש לאורה. וכ"כ הרדב"ז בהגהה על פאת השלחן ה, ט. הרי הבינו כי הנאת קיום מצווה אינה נחשבת צורכיכם.

וראיה לכך יש להביא מהגמ' במנחות בדף פד. שלמדו מריבוי הפסוק 'לדורותיכם' להתיר שריפת קומץ העומר, ובלא ריבוי היה אסור לקיים מצות העומר בשביעית משום שמפסידים אתו לצורך מצווה. עוד ניתן להוכיח מהגמ' בבכורות בדף יב: שרק בשל הריבוי ל'דורותיכם' שורפים חלת שביעית, למרות שמצווה לשרוף חלה שנטמאה. ובטעם הדבר י"ל שכיון שמצוות לאו להנות ניתנו לא נחשב לכל צרכיכם, ואינו יכול לבער פירות שביעית למטרת מצווה.

אך בעה"מ בר"ה בדף ז. מדפי הרי"ף כתב שהלכה כרבא שמותר לתקוע בשופר שחיובא מדאו' למודר ממנו מהנאה, משום שמצוות לאו להנות נתנו, אולם בחצוצרות אינו יכול לתקוע שכן

מצוותן מדרבנן ובהן יש לו הנאה. הרי שבמילי מדרבנן אמרינן שלהנות ניתנו. לפי"ז כיון שגם חנוכה הוא חיוב מדרבנן, נחשב שנהנה מהמצווה ויהא מותר להדליק נר חנוכה משמן שביעית. בחידושי הגר"מ זמבא בסי' טז כתב שעדיין חשיב הפסד במה שראוי להשתמש בו לגופו, ולכן אין להשתמש בפירות שביעית להדלקת נר מצווה. ואילו השער המלך בהל' לולב ח, א כתב שדווקא כאשר יש הנאה לאדם מלבד המצווה, כשמיעת קול החצוצרות שערב הוא לאוזן, אז אמרינן שבדרבנן מצוות כן נתנו להנות, אך במצווה שאין בה הנאה מלבד עצם קיום המצווה כלולב – לא אמרינן שלהנות נתנו אף בדרבנן. כלומר, המצווה כשלעצמה אינה נחשבת הנאה, אלא רק בשל ההנאה הנלוות לה, אז נחשב שנהנה ממנה. ולפי"ז כיון שאסור להשתמש לאור נר החנוכה – אין הנאה שנלוות למצווה ולכן מותר להדליק בשמן שביעית נר חנוכה, אף שמצוותה מדרבנן. ובמנחת שלמה ח"א בסי' מב יישב את הגמ' דלעיל שכיוון שלא מיועדים השעורים לשריפה אינו יכול לשורפן לצורך מצוותן, דלאו להכי קיימי, אולם נר חנוכה מדלקין אותו כדרכו וע"כ ניתן לקיים בו את מצוותו.

אמנם הירושלמי בשקלים ג, ב, בשבת ח, ב, ובפסחים י, א נקט שמותר להשתמש ביין שביעית לד' כוסות, והקשו שהרי מצוות לאו להנות נתנו. ובמנחת שלמה סי' נא, יג ובמועדים וזמנים ח"ב סי' קמה בארו כיון שיש הנאה הנלוות למצווה ניתן לקיים מצוותו, ושפיר הוי לכל צרכיכם. והציץ קודש (רי"צ מיכל שפירא) ח"א סי' יד סק"ג כתב כי גדר להפסד הוא, שנעשה ללא תועלת כל שהיא, ברם לצורך מצווה הגם שמדרבנן היא, אינו נחשב הפסד ונחשב 'צרכיכם' כיון שאינו עושה דרך הפסד, ומשו"ה התיר ליטול אתרוג שביעית.

אמנם מצאנו היתר שימוש בנר החנוכה; א. בב"י בסי' תרעג הביא בשם הרא"ש שתשמיש עראי ואינו גנאי, כגון שידיו אינם צריכות להיות סמוכות לנר – מותר להנות מאור נרות חנוכה. והב"ח אות ג הביא שמהרש"ל פסק כן להקל. אך הסמ"ג, הסמ"ק, המרדכי והר"ן אסרו, וכן הכריע המג"א סק"ב והמשנ"ב סק"י. ב. אמנם השו"ע סי' תרעג, א סתם כר"ן בשבת בדה"ט. וכרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"ו והרא"ש שאסור ללמוד לאור נר חנוכה. אך בעה"מ בדה"ט. מדפי הרי"ף, העיטור ושבולי הלקט כתבו להיתר, שאינו ביזוי מצווה אלא לכבוד ולמצווה. ג. השערי תשובה סי' תרעג סק"ב כתב על פי הפר"ח בסוף סק"א בשם המוהריק"ש להתיר לילך לאור הנר לראות שלא יכשל, שאינו מצווה להעצים עיניו, דלא מקרי תשמיש. הרי שנהנה מנר החנוכה ויותר לו להדליקו מנר שביעית.

התוס' בשבת בדה"ט כד: בד"ה 'לפי שאין שורפין' הקשו מדוע אין לשרוף קדשים ביו"ט, שיתחמם מהאש ותהא ההבערה לצורך. ותי' ריב"א שכיון שמטרת השריפה לצורך שריפת תרומה חשיב שלא לצורך אף שהתירה תורה להנות מאש זו. ולכן נקט הגרש"ז אויערבך במנחת שלמה ח"א סי' מב שאין להתיר להנות מנר חנוכה על סמך הנאות אלו שמותרות. שכן הצריך שהיתר השימוש יהא בעצם הדלקתו, ולא שההנאה אינה מעצם הארת הנר.

הר"ן בפסחים ב"ד ד. מדפי הרי"ף כתב כי בנר חנוכה אינו יוצא אלא בשל עצמו, שאין מצווה זו יכולה להתקיים ע"י אחר, ולכן צריך להשתתף בפריטי. הירושלמי בשבת פ"ה ה"א כתב: 'מהו לצאת ביין שביעית לד' כוסות. תני ר' הושעיה יוצאין ביין של שביעית'. ובקרבן העדה כתב בבאור השאלה, שכיון שהינו של שביעית לא קרינן ביה לכם, וקס"ד דד' כוסות בעינן לכם כמו מצה. וכי היכא דאין יוצאין במצה, כך אין יוצאין בד' כוסות, או לא. ולפי"ז מסקנת הגמ' היא שאין דין 'לכם' בד' כוסות. והנה הר"ן הצריך דין 'לכם' בנר חנוכה, ואזי יהא אסור לצאת בשמן שביעית. והרש"ש בסוף הירושלמי בפסחים הביא את דברי קרבן העדה, וכתב שצ"ע טובא, מהנא' בפסוק 'והיתה השבת הארץ לכם וגו' הרי שפירות שביעית נקראת לכם. וראיה הביא מכך שמותר ליטול אתרוג שביעית כמבואר בסוכה ב"ד מ., ויש בו דין לכם. וכן מצת שביעית כשירה לצאת בה יד"ח אף שבעינן בה דין לכם. וכן במסכת שביעית נא' האוכל מעיסת שביעית עד שלא הורם ממנה חלה חייב מיתה. הרי שחלה גם כשירה משביעית אף שנא' בה דין 'לכם'.

דיני החנוכייה

אם החנוכייה הינה חלק מהחפצא של המצווה: החסד לאברהם נהר נח מנה ט"ו כלים הראויים להדלקת נר חנוכה, ובכללם גם את קליפת הרימון, האגוז והאלון. וכתב: 'ואלו קליפות צריך לעשותם כלי כמו כף מאזנים או שראוי למוד בהם פלפל וכיוצא. אבל קליפת בצלים וביצים וכיוצא אינם ראויים להדלקה. וכל ט"ו כלים הנזכרים שאין ראויים לעמוד מאליהם בלא סמיכה אינם ראויים לנר חנוכה', הרי שכל שאינו כלי לא נקרא נר. ובשור"ת אבני נזר או"ח סי' תקס"ב תלה זאת עפ"י דברי המהר"ל בנר מצווה אם רק השמן והפתילה והאור נקראים 'נר'. או שהבית קיבול גם כן נקרא 'נר'. וכתב שם שדבר זה עלה בגמרא בתיקון. ואם הכלי אינו בכלל ה'נר' אם כן מאי נפקא מינה במה משים השמן והפתילה.

והוכיח האבני נזר מקושיית הגמ' ביומא ב"ד כד: 'זר שסידר את המנורה ליחייב'. ופרש"י בד"ה 'שסידר': 'בבוקר היו מסלקין את הנרות של זהב מן המנורה לקנח אפרן יפה, וחוזרין וקובעין אותם בה, והרי עבודה תמה'. והקשה, שלא מצאנו עבודה כזאת במה שחוזר וקובע הנרות במנורה, ומדוע כולל זאת בכלל הטבה. והסיק: 'אך אם גם הכלי בכלל הנר שפיר הוי עבודה. דכתיב יערוך את הנרות לפני ד' [ותרגום יערוך יסדר] והכלי גם כן מכלל הקרבן'. אולם הביא בסק"ה מספר טעמי מצוות להרדב"ז מצוה שעו שכתב: 'דאין עיקר המצוה בכלים עצמם אלא במה שנעשה עליהם. ומזה הטעם לא היה מצוות עשה לעשות המנורה אלא להדליק נרות'. משמע דסבירא ליה אין הכלי בכלל הנר, והביא עוד ראשונים דס"ל כן, ודלא כמשמעות הגמ' ביומא הנ"ל והחסד לאברהם.

ומעתה יש לבאר את דברי הברכי יוסף בסי' תרעג סק"ז שאם ידו משגת אזי ידליק בחנוכיית כסף, לא מטעם הידור ומדינא ד'זה קלי ואנווהו' של תשמישי מצווה, אלא משום שהחנוכייה הינה חלק מגוף המצווה אזי ההידור הוא בגוף המצווה. וקצ"ע, שלא הוזכר דין להדליק בחנוכייה גדולה, כמש"כ המג"א בסי' תרעב סק"ג לגבי הנרות משעווה, והסמ"ק בדר"מ שם לגבי הפתילות. ועוד צ"ב אם יש במצווה דרבנן קדושה בחפצא, כדנו"נ האתוון דאורייתא כלל יז.

ובקונטרס 'סוד הדלקת נר חנוכה' המיוחס לר' יצחק סגי נהור בן הראב"ד (מובא בספר הזכרון לר' יצחק הוטנר זצ"ל. ומובא שם מר' אברהם אזולאי, סבו של החיד"א שאליהו הנביא מסר סוד זה לר' יצחק) כתב שיש להדליק נר חנוכה בכלי דווקא, כעין ההדלקה במקדש שהיתה במנורה, ובלאו הכי אין מברכין עליו.

ובכך יש לבאר את שהביא הפרמ"ג בסי' תרעג באש"א ס"ק יב שהמהרש"ל היה קונה ליום השני חנוכייה של כסף וברך עליה שהחיינו בשעת ההדלקה. ואם החנוכייה הינה רק תשמישי מצווה, לא היה לו לברך בעת ההדלקה ולהפסיק בין ברכת הנרות להדלקה. על כורחך, שהחנוכייה הינה חלק מהמצווה ומגוף ההדלקה, וכעת יש לו שמחה בהדלקה עצמה, ולפיכך מברך בעת ההדלקה שהחיינו.

אולם המשנ"ב בסי' תרעא ס"ק יח כתב: 'כשמדבקין נרות שעווה בכותל יראה שיהיו מרווח אחד מחבירו עכ"פ כשיעור אצבע', וכן הובא בפרמ"ג שם מש"ז סק"ב. מוכח שנקט שהכלי אינו מעכב את ההדלקה. ומש"כ המשנ"ב בסי' תרעג ס"ק כח: 'שטוב כל אחד שיטריח לעשות לו מנורה יפה לפי כחו, וכן הנרות יעשה יפה', י"ל שהוא מדין 'זה קלי ואנווהו' אף בתשמישי מצווה. יש לתלות בחקירה דלעיל בשייכות החנוכייה לנר המצווה, אם החנוכייה הוקצתה למצוותה. שכן אם היא חלק מהמצווה אזי הוקצה למצווה ונאסרת בהנאה. הריא"ז בשלטי גיבורים בשבת בדף ט: מדפי הרי"ף כתב שגם הנר נאסר כל ח' ימי החג, ורק לאחר החג מותר בהנאה.

הדלקה בבית הכנסת

בטעם ההדלקה בבית הכנסת: הכלבו בסי' מד כתב בטעם הדלקה זו: 'כדי לפרסם הנס בפני כל העם ולסדר הברכות לפניהם, שיש בזה פרסום גדול להש"י וקידוש שמו כשמברכין אותו במקהלות', וכ"כ האבודרהם מעריב של שבת ד"ה 'ענין סברי'. הב"י בסי' תרעא הביאם והוסיף מתשובת הריב"ש בסי' קיא שהמנהג להדליק בבית הכנסת: 'מנהג ותיקין הוא משום פרסומי ניסא, כיון שאין אנחנו יכולין לקיים המצוה כתקנה כל אחד בביתו, שהיא להניחה על פתח ביתו מבחוץ... שיד האומות תקפה עלינו, ואין אנו יכולין לקיים המצוה כתקנה, ומדליק כל אחד בפתח ביתו מבפנים, ואין כאן פרסומי ניסא כי אם לבני ביתו לבד, לזה הנהיגו להדליק

בבהכ"נ לקיים פרסומי ניסא'. הרי שתקנת ההדלקה בביהכ"נ מעיקרא נתקנה להשלים את חובתו של פרסום הנס.

עוד הביא הב"י שם שמדליקין בביהכ"נ בכדי להוציא את האורחין שאין להם בית ואינם יכולים להדליק, כשם שתיקנו קידוש בבית הכנסת בכדי להוציא את האורחים ידי חובת קידוש. וכ"כ הכלבו בסי' מד בריש דבריו: 'נהגו כל המקומות להדליק נר חנוכה בבית הכנסת להוציא מי שאינו בקי ושאינו זריז'.

אולם נראה שיש כאן תקנה קדומה להדליק כנגד מנורת המקדש ולא לפרסום הנס גרידא, וכ"כ הכלבו שם. הב"י בסי' תרעא הביא משמיה דתרומת הדשן בסי' קד שיש מקומות שמסדרים את החנוכייה בביהכ"נ בין מזרח למערב, ובמקומות אחרים מסדרים אותם בין צפון לדרום. ותלה זאת בפלוגתא דתנאי בפרק שתי הלחם במנחות בדף צח: לגבי נרות המנורה היאך היו מונחים: 'וצריכין אנו לסדר הנרות כמו שהיו מסודרים במנורה, למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה'. ולטעם זה שפיר לא מצריכין להמתין לעשרה בערב שבת להדליק את נרות הביהכ"נ, שכן הדלקה זו אינה מטעם פרסום הנס.

ראיה נוספת ישנה לכך שדין ההדלקה בבית הכנסת שונה, מממשך זמן תאורת הנרות. הדר"מ בסי' תרעב סק"א כתב כי בבית הכנסת צריך שידלק הנר כל היום, למרות שהיום התמעט מהדלקה משום ששרגא בטיהרא לא מהני. הרי שדין ההדלקה בבית הכנסת אינו מדיני הדלקת הנר לפרסומי הנס באורו, אלא חיוב נפרד הוא לזכר מנורת המקדש, ולכן דיניו שונים. ואי נימא כי הדליקו החשמונאים מיד כשנכנסו להיכל את המנורה, אזי שפיר מדליקין בביהכ"נ ביום, דומיא דשעת הנס שהדליקוה באור יום.

מיקום החנוכייה בבית הכנסת: בתרומת הדשן בסי' קד כתב שיש מקומות שמסדרים את הנרות בין מזרח למערב ובמקומות אחרים מסדרים אותם בין צפון לדרום, והא מילתא תליא בפלוגתא דתנאי במנחות בדף צח: היאך היו מונחים נרות המנורה. הפרמ"ג בסי' תרעה אש"א סק"ב כתב שהנהיגו להדליק בביהכ"נ למעלה מי' טפחים, וטעמו משום פרסום הנס. אולם בשערי תשובה בסי' תרעא כתב בשם סדר היום טעם אחר להדלקה בגובה י': 'שכן גובה של מנורה'. נראה דפליגי בטעמי הדלקה זו כדעיל, אם מדליקין זכר למנורה ויש להשוות את דיני הדלקתן והנחתן, או שמא מדליקין בביהכ"נ בכדי לפרסם הנס כדבעי, ויש להקפיד גם בהדלקה זו על הגדרים שנועדו לפרסום הנס.

לברך על מנהג: בגמ' בסוכה בדר' מד. נחלקו ר' יוחנן וריב"ל אם ערבה היא מנהג או יסוד נביאים, ורש"י בד"ה 'מנהג' כתב נפק"מ שאין מברכין על מנהג, שכן אינו יכול לומר 'וציונו', שאינו עובר עליהם בלא תסור. והגרי"ז סולובצ'יק בהל' ברכות יא, טז כתב שהרמב"ם חולק ע"כ בהל' ממרים א, ב וגם על מנהג עובר בלא תסור. ואפ"ה נקט שאין לברך על הערבה ועל הלל דר"ח, שכן הינם מנהג נביאים ואין מברכין על מנהג.

רעק"א בס"י תרעא בסעי' ז הקשה משמיה דחכם צבי בס"י פח שהשו"ע בס"י תרעו, ז פסק שמברכין על חנוכיית ביהכ"נ אעפ"י שמנהג הוא, ומאידך פסק בס"י תכב, ב שאין מברכין על ההלל מפני שהוא מנהגא. ויש לחלק כמש"כ ר"ת בתוס' בסוכה בדר' מד: בד"ה 'כאן במקדש' לגבי ההבדל בין ברכה על הלל לדין הערבה, בין דבר שמקורו היה במנהג אך נקבע לדין ולמצווה כנרות ביהכ"נ שיש לברך עליהן, לבין מעשה שהשאירו אותו כמנהג, שעליו דיבר הרמב"ם ואמר שאין מברכין עליו. וביסוד החילוק עומדת הסברה שבאר הגרי"ז בהל' ברכות שם כי מברכין על מעשה מצוות שאנו מצוין, אך אם נשאר המנהג ללא חיוב ומצווה, א"א לומר עליו וציונו (ועל מנהג מעין זה, אף לרמב"ם אינו עובר על לא תסור, ואין מחלוקת כנגדו דא. וראה בדברי מו"ר במשנת יעקב על הרמב"ם בהל' לולב ז, כב). ברם אם המנהג נקבע לדין ולמצווה הרי מברך על אשר מקיים, שכן הברכה נקבעה על חפצא של מצווה ולא על הנהגה. ובכך באר הגרי"ז שם מדוע מברכין על המצוות ביו"ט שני בגליות, למרות שהינו מנהג, שכן נקבעו כמצווה.

אם מברך שהחינו בשנית, בעת הדלקתו בבית הכנסת: השערי תשובה בס"י תרעא ס"ק יא הביא דעת הזרע אמת שבליילה הראשון אם הדליק בביתו וברך שהחינו, יברך שוב בביהכ"נ. אך אם הדליק בביהכ"נ תחילה וברך שם שהחינו, אינו יכול לברך בשנית בהדלקתו בביתו, כיון שנפטר מחיובו לברך על הזמן. וצ"ב בטעם חילוק הדינים. ויש לבאר עפ"י יסוד תקנת הברכה על ההדלקה בביהכ"נ, שכיון שתקנו ונהגו לברך שם אף שאינו חיוב מדינא, יש לו לברך אף אם כבר יצא יד"ח בביתו, שכן הברכה בביהכ"נ לא נועדה להוציא את האדם יד"ח – כך צורת התקנה. אך אם כבר ברך בביהכ"נ ועלתה לו הברכה ויצא יד"ח בברכתה, אין טעם שיברכנה בשנית בעת ההדלקה בביתו אחר שכבר אינו מחוייב בה.

הדלקה מפני החשד

הדלקה מפני החשד – מדיני חנוכה, או מדין 'והייתם נקיים' בכל התורה: הגמ' במסכת שבת בדר' כג. אומרת: 'אמר רב הונא חצר שיש לה שני פתחים צריכה שתי נרות. אמר רבא לא אמרן אלא משתי רוחות, אבל מרוח אחת לא צריך... לעולם משום חשדא דבני מתא, וזימנין דמחלפי בהאי ולא חלפי בהאי, ואמרי כי היכי דבהאי פיתחא לא

אדליק, בהך פיתחא נמי לא אדליק. ומנא תימרא דחיישינן לחשד, דתניא...'. והחכם צבי בסי' צא הקשה שבכל התורה ישנו דין להיות נקיים ויש לו לאדם להתרחק מכל חשד עוון וכיעור, ומה החידוש בדין נר חנוכה שיש להדליק מפני החשד.

והב"י בסי' תרעא הקשה מדין הגמ' בברכות ב"ד פ"ג ה"ג: 'אסור לעבור אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין. ולא אמרן אלא דלית ליה פתחא אחריטא, אבל אית ליה פתחא אחריטא, לית לן בה. דאמרי בפתחא אחריטא עייל'. ומאי שנא נר חנוכה שלא ילמדו עליו זכות, ויחשדוהו שאינו מדליק כלל. והשיב הב"י שני תירוצים: 'י"ל דלענין תפלה שאני, דכיון דאי לא מצלי הוה להו פורק עול מלכות שמים מעליו, כל היכא דאיכא פתחא אחריטא לא אתו למחשדיה (כן באר המג"א שם בס"ק יב), מה שאין כן לענין חנוכה. ועי"ל, דהדלקת נר חנוכה כיון דיש בה הפסד ממון, אי איכא פתחא אחריטא אתו למחשדיה, כי היכי דבהאי לא אדליק בהאי נמי לא אדליק, אבל בתפלה דלית בה הפסד ממון כי איכא פתחא אחריטא לא אתו למחשדיה'. ונראה שיש הבדל יסודי בין החשדות השונים.

יש לחקור אם מחוייב בשל החשד לנהוג בנקיות ולהסיר כל לעז ממנו, או שתיקנו דין הדלקה בכל מקום שיש חשש שיחשדו בו. נפק"מ אם יוכל להסיר החשד באופן כלשהוא – די בכך ומהני, או שמחוייב בהדלקה בדווקא שכן כך תיקנו חכמים. ובעצם מחוייב אדם להדליק נר חנוכה בכל פתח [משני רוחות] ולא בכל בית.

החכמת שלמה בסי' תרעא סק"ח תהה אם יוכל להניח בפתח השני נר כבוי, למען שהעובר יסבור שכבה נרו, ובכך אומנם סר החשד, אך אם נימא שחז"ל תיקנו שידליק בפתח זה לא מהני פתרון זה. ומאידך גיסא אם הדליק נר בפתחו השני וכבה הנר, הסתפק השבות יעקב ח"ג ס"ח מה אם יוכל להכניסו לביתו שכן אחר שקיים דין הדלקתו וכבה, אינו זקוק לו. אך אם מחוייב במניעת החשד, לא יוכל להכניס הנר למרות שכבה, משום שהוא מצילו מחשד הרבים.

נפק"מ נוספת יש לכך לעניין ברכה, שאם יש כאן תקנה בפנ"ע להדליק בכל פתח בשני רוחות, אזי יש לברך על הדלקה זו, ואם נימא שמחוייב להדליק רק למנוע חשד, אזי אין כל מצווה בהדלקה זו ואינו מברך על כך. הר"ן ב"ד פ"ג ה"ג מדפי הרי"ף, האורחות חיים סק"י והרמ"א בסי' תרעא, ח כתבו שאינו מברך על הדלקה זו. והברכי יוסף שם סק"י הביא שיש לברך על הדלקה זו מאחר שרבנן קבעוה, כשם שמברך על בן פקועה. ובדעת הר"ן כתב בסי' תרעא בסק"ג: 'כיון דכבר מברך אחדא תו לית ליה לברוכי אתניינא, דהוי משום חשדא'. הרי שברכתו על נר מצוותו כוללת אף את נר החשד.

בבאור שיטת הר"ן בדין ברכה על הנעשה למנוע חשד: הרשב"א בסי' תקכה שמברכין על שחיטת בין פקועה אף שדין שחיטתו הוא משום מראית העין. ובפשטות סותרים הדברים את דברי הר"ן בשבת ב"ד פ"ג ה"ג מדפי הרי"ף שאין מברכין על נר שמדליק מפני החשד, וכן

הבינו הלבוש והפרמ"ג ביו"ד בסי' יג סק"ד. אולם הכרתי שם בסק"ה כתב שהר"ן אינו חולק על דברי רשב"א אלו, ואף הר"ן מודה שיש לברך על שחיטת בן הפקועה, משום היותה תקנה בפנ"ע, לעומת החשד בנר חנוכה, שתיקנו להשלים את מצוותו בהסרת חשד, ובברכתו על הנר הראשון כולל ופוטר את חיובו בהדלקת נר החשד.

הכלבו בסי' מד כתב בסיבת פטור מהברכה על הדלקת נר מפני החשד: 'כיון דקיי"ל דחובת גברא הוא, אמרינן דשתיהן מצוה אחת, שאין החיוב אלא מפני החשד. ואפילו נימא דשתי מצוות הן, כיון שעושה שתיהן בבית אחד – די לו בברכה אחת, דומיא דתפילין של יד ושל ראש... דדי להן בברכה אחת'. הרי שהדלקתו מפני החשד אינה מצווה ותקנה העומדת בפנ"ע, אלא משלימה את מצוותו, ועל כן אינה קובעת ברכה בפנ"ע. אלא שיש הבדל בין תחילת דבריו לסופם. שבתחילה נראה שאין לו לברך על נר הבא בשל החשד כלל, ואילו מסוף דבריו עולה שאם אינו מדליק את נר החשד בסמוך לנר מצוותו, יש לו לברך עליו בפנ"ע.

ברם הברכי יוסף בסי' תרעה סק"ג נקט בדעת הר"ן שמברכין אף על תקנה שמקורה מפני החשד, ורק היכא שכבר ברך בעת שהדליק בפתח אחד אינו מברך על נר הבא מפני החשד. וא"כ ברור שאינו חולק על דעת הרשב"א.

התבואות שור ביו"ד שם בסק"ט באר שהיכא שהדין נשנה במשנה או בכרייתא שיש לשחוט בן פקועה ולנהוג כתקנת חכמים, אזי הוי מתקנת בי"ד הגדול שבארץ ישראל שגזירתם מחייבת את כל כלל ישראל, ועל כן הוי חיוב מדינא ומחוייב לברך על תקנה זו. אולם כאשר ר' הונא נקט מנפשיה סברת האי דינא, שיש להדליק נר מפתח הנוסף מפני החשד, אינו חיוב כמצווה ממש על כל ישראל, ועל כן לא יברך עליה.

ויש לחלק בין סוגי חשדות שונות, בין חשד למראית העין. חשד הוא רק חשש שמא יטעו בו ויחשבוהו כפושע ולא בהכרח שיחשדו בו, לעומת מראית העין שמכשלה וודאית מצוייה בפנינו ומצווה מדרבנן להסיר לעז זה. השוחט בן פקועה מקיים מצווה מדרבנן שתיקנו לסלק מראית העין הקיימת, ולכן גם הר"ן יודה שחייב לברך על שחיטה זו, לעומת נר חנוכה שאין תקנה להדליק בפתח השני, אלא הוא רק חיוב למנוע מצב של חשד ולכן אין מברכין עליו.

חשד בכבתה: קיי"ל ש'כבתה אין זקוק לה' ולא ידליקנה בשנית, והא יחשדו בו שלא הדליק. השערי תשובה בסי' תרעג סק"ז הביא מהשבות יעקב ח"ג סי' מח שאין ליטול את החנוכייה ממקומה כל חצי שעה ולכן יראו שהדליק וכבתה ואין חשד בכך. והחכמת שלמה שם מיאן לומר כן, שכן אז יכלו להניח חנוכייה בפתח השני שבביתו להסיר חשד, ומדוע הצריכו להדליקה. וראה לעיל שבארנו שישנה תקנת חז"ל מיוחדת להדליק במקום החשד, ולא יוכל להסיר החשד ע"י אפשריות שונות מלבד הדלקת הנר.

ובשואל ומשיב תניינא ח"ב סי' עא כתב שמשום פעם אחת שלא רואים נר דולק לא יחשדוהו, רק אחר כמה לילות. וכשכבה הנר פעם אחת לא יחשדוהו ואינו צריך להדליקו בשנית. אולם הבית הלוי על התורה בענייני חנוכה עמ' כז. כתב דאח"כ ומשום החשד יש לו להדליק את הנר, ורק מעיקר דין המצווה אמרו שאין זקוק לה. אך סיים שמהפוסקים משמע שלא חששו לחשד.

הקדמת התפילה להדלקה

תפילת ערבית קודם ההדלקה: המג"א בס' תרעב סק"ה כתב: 'ונ"ל דמי שלא התפלל מעריב מדליק קודם, דא"צ זמן כ"כ וליכא למיחש שמא ישכח מעריב'. אולם במחצית השקל בסק"ה הביא שהאליה רבה והשב יעקב חלקו על כך ויקדים להתפלל, שחיוב ק"ש הינו מדאו' ותדיר קודם. והוכיחו כן מדברי התוס' בשבת ברף כג: בד"ה 'הדר פשטא' כשחל ר"ח טבת להיות בשבת מקדימים לקרות בשל ר"ח: 'כיון דמצי למיעבד תרוייהו תדיר ופרסומי ניסא עבדינן תרוייהו ותדיר קודם, אבל היכא דלא אפשר למעבד תרוייהו פרסומי ניסא עדיף'. ויש להעיר שהמג"א בס' תרפד סק"ב פסק כן שתדיר קודם לפרסומא ניסא כשלא דוחהו לגמרי.

המג"א שם בסק"ב כתב שאם הדליק זמן מה אחר שקיעת החמה, א"צ ליתן שמן כ"כ רק עד שתכלה רגל מן השוק. א"כ אמור מעתה, שכיון שמצוותה של הפרסומי ניסא הוא דבר העובר, שכן אחר שעבר חלק מהזמן, אינו יכול להדליק שיעור שלם של השמן. וא"כ חשיב שמצוותה עוברת ולכן פרסומי ניסא עדיף מאשר התדיר (מלשונו נראה שהוא מחוייב כבר בערבית, אלא שיקדים להדליק: 'דא"צ זמן כ"כ וליכא למיחש שמא ישכח', ואין ליישב דבריו, שבעת שקיעת החמה עדיין לא נתחייב בערבית ולכן מדליק קודם). וכן מבואר ברמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"ה שיש להדליק אך ורק בזמנה: 'אין מדליקין גרות חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם שקיעתה לא מאחרין ולא מקדימין, שכח או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק'. הרי שהמצווה עוברת באם יאחרנה, ופרסומי ניסא עדיף לקיימה כהלכתה.

ובשב יעקב סי' כב כתב שכיון שיש לשהות ע"י הנרות, אזי אף למג"א אין להדליק ומיד לילך להתפלל, אלא ידליק אחר התפילה, ודברי המג"א איירי במי שמתפלל בביתו וישהה אחר ההדלקה בביתו.

המשנ"ב בס' תרעב סק"א פסק: 'לאותן האנשים הנוהגין להתפלל מעריב בזמנו דהיינו אחר צאת הכוכבים, נכון לנהוג כן לכתחלה להדליק קודם מעריב, וכ"כ במור וקציעה וכן נהג הגר"א [אכן יטיל בה כ"כ שמן שידלוק חצי שעה אחר צאת הכוכבים]. ואם לא הדליק מקודם והגיע זמן צה"כ יקדים להתפלל מעריב דהוא תדיר וגם יש בה מצות ק"ש שהיא דאורייתא'.

להפסיק בהדלקתו לצורך תפילה: המהרש"ם בדעת תורה בסי' תרעב סעי' א הסתפק אם אחר שקיים את עיקר המצווה קודם התפילה יש להפסיק ולהתפלל ערבית, ורק אח"כ ישלים מצוותו וידליק את נרות ההידור.

ויש לתמוה, שלדבריו מדליקין את נרות ההידור ללא ברכה הסמוכה לה. ואמנם מצאנו שהט"ז בסי' תרעו סק"ה והמג"א בסק"ג סברי שאחר הנר הראשון יאמר נוסח 'הנרות הללו', וא"כ מדליק את יתר הנרות של ההידור בהפסק מהברכה.

אך מלבד שאכן הפרמ"ג בסי' תרעב אש"א סק"ג ובסי' תרעו אש"א סק"ג ומש"ז סק"ה חלק ע"כ וס"ל שרק בסיום הדלקתו את כל הנרות יאמר את הנוסח הנ"ל, ולא יפסיק לכתחילה בין הברכה לכל המצווה. יש עוד לחלק, שנוסח זה של 'הנרות הללו' הינו חלק מההדלקה, שכן הוא בא להבחין שנרות אלו למצווה הם באים, ובאמירתו זו מורה להשי"ת על הניסים שעשה לאבותינו ומבטא את שהנרות פועלים. ולכן אין לראות באמירתו זו כהפסק בין הברכה להדלקת נרות ההידור, אדרבא מסייע נוסח זה להודאה שהנרות באים ליתן. כן מצאנו בסי' קסז, ושיכול לומר קודם אכילתו 'טול ברוך, הבא מלח', שמצורכי הסעודה ובהרכה הוא.

נשים בנר חנוכה

חיוב נשים בנר חנוכה: איתא במסכת שבת ב"ב כג: 'אשה ודאי מדליקה, דאמר רבי יהושע בן לוי נשים חייבות בנר חנוכה, שאף הן היו באותו הנס'. ובאר רש"י בד"ה 'היו באותו הנס' שני טעמים בדבר: 'שגזרו יוונים על כל בתולות הנשואות להיבעל לטפסר תחלה', והוסיף: 'ועל יד אשה נעשה הנס'. וכבר הקשה בראש יוסף, למה לי שני טעמים? ועוד שבמסכת מגילה ב"ב ד. כתב רש"י טעם אחד 'שאף על הנשים גזר המן' (וכ"כ התוס' שם: 'אף הן היו בספק דלהשמיד ולהרוג, וכן בפסח שהיו משועבדות לפרעה במצרים, וכן בחנוכה הגזירה היתה מאד עליהן'), ולא כתב כמש"כ הרשב"ם שעיקר הנס נעשה על ידן, ומדוע א"כ הכא כתב רש"י שני טעמים? ועוד יש להקשות שרש"י בפסחים ב"ב קח: כתב: 'בשכר נשים צדקניות שבאותו הדור נגאלו, וכן גבי מקרא מגילה, נמי אמרינן הכי, דמשום דעל ידי אסתר נגאלו, וכן גבי נר חנוכה במסכת שבת'. הרי דהביא רק טעם אחד, והוא שנעשה הנס על ידם, ולא שהיו בכלל הגזירה. הנה לכאורה יש נפק"מ בין שני הטעמים, דלטעם שהיו בכלל הגזירה, צ"ל שתיקנו על הכלולים בגזירה לפרסם את הנס, אך לטעם שעיקר הנס נעשה על ידן, הרי השותפים למעשה נס ההצלה מחוייבים במצוות היום ולא אלו שהיו באותה גזירה.

הבאנו לעיל מחלוקת הפוסקים בגדר אופן פרסום הנס בכל חג, הב"ח והלבוש כתבו שתיקנו פרסום זהה לגזירה שהיתה, ובחנוכה גזרו להשבית את עבודת המקדש ולכן תיקנו להדליק נר ולהלל, ובפורים שגזרו כלייה גופנית תיקנו דיני סעודה ושמחה לגוף. ולדבריהם ההודאה הינה

על ההצלה מהגזירה. אולם לט"ז חייבו בפרסום שזוהה לנס ההצלה, ובחנוכה היה הנס שחזרה העבודה והדליקו נרות, ולפיכך גם התקנה הינה על הדלקת הנרות, לעומת פורים שהיתה הצלה לגופים ולכן תיקנו שמחה לגוף, וההודאה היא על הנס והתשועה שהיתה לנו. אמור מעתה שבפורים הגזירה והנס שווים, ולכן כתב רש"י טעם אחד – היו כלולים בגזירה. אך בחנוכה הגזירה היתה רק על ביטול עבודת המקדש ולהשכיחם תורה, והנס כלל גם את הצלת האומה, ולכן היה צריך לפרש שנשים היו שותפות הן בגזירה והן בנס, ולכן יש להן ליתן הודאה על ההצלה ועל הנס.

ואפשר עוד ליישב, עפ"י דברי הכלי חמדה בפרשת מקץ אות ד, שבגזירות כלייה שפיר אמרינן שאף נשים וקטנים מחוייבים מטעם שהיו בכלל הגזירה. אולם בחנוכה שגזרו על כל בתולות הנשואות להיבעל לטפסר תחלה, לא היו חייבות לההרג על כך כמבואר בכתובות ב"ד ג, וממילא לא היו בכלל הגזירה, ולכן צריך גם את הטעם שהיה הנס על ידן בכדי לחייבן בנוסף לטעם העיקרי. ולדבריו י"ל, שהרי גזירת פרעה לא היתה אלא על הזכרים שיושלו ליאור וכל הבת תחיון, ולכן רק משום שהיו שותפות לנס ההצלה ולא נרתעו מהגזירה, הינן מחוייבות בפרסום הנס. ומדבריו עולה שהגברים מפרסמים את נס ההצלה מהגזירות, ואילו הנשים מפרסמות ומודות על הנסים שנעשו לנו, מלבד פורים שמודות גם על הצלתן מגזירת המן.

אם אשה יכולה להוציא איש בהדלקתה: נפסק בשו"ע סי' תרעה, ג: 'אשה מדלקת נר חנוכה, שאף היא חייבת בה'. ובאר המג"א סק"ד שכוונת השו"ע לומר שהיא מוציאה את הרבים יד"ח. והנה בהלכות מגילה פסק השו"ע בסי' תרפט, ב: 'וי"א שהנשים אינם מוציאות את האנשים'. ויש לבאר מאי שנא האי מהאי.

המג"א בסי' תרפט סק"ה באר עפ"י הסמ"ג: 'דשאני מגילה דהוי כמו קריאת התורה, ופסולה מפני כבוד הצבור ולכן אפי' ליחיד אין מוציאה דלא פלוג'. ובראש יוסף בשבת כג. ובמגילה ד. באר שכיון שבחנוכה נעשה הנס ע"י אשה (כפי שהביא הר"ן שבתו של יוחנן כה"ג כרתה את ראש הטפסר), ע"כ חיובא שווה וזוהי לחיוב האיש, וע"כ יכולה להוציא יד"ח לבני ביתה. משא"כ בנס הפורים 'אע"ג שע"י אסתר נעשה הנס, היא לא עשתה את עיקר הנס' וע"כ לא מוציאה גברים בקריאתה (והעיר ששיטת רש"י בערכין היא שאשה מוציאה לאיש במגילה). נמצאנו שבחנוכה גדר חיובא שווה לאיש ממש. וכ"כ הכנה"ג בסי' תרעה שנשים מוציאות גברים משום שנעשה נס ההריגה על ידי יהודית בת יוחנן כה"ג, ובפורים נעשה נס ההצלה ע"י אסתר, אך לא נעשה נס ההריגה על ידה. ולדבריהם, הפרסומי ניסא הוא לנס ההריגה בעיקר, ובכל חג יש לראות את מידת השתתפותה של האשה בנס זה. אמנם מהמג"א הנ"ל נראה שחיובה של אשה שווה לאיש באופן גמור אף לעניין קריאת המגילה, אלא שאינו כבוד הציבור, ולכן אינה יכולה להוציא אנשים.

אולם הרא"ם מזרחי על הסמ"ג בהל' חנוכה כתב דלשיטת הבה"ג שאשה אינה יכולה להוציא איש במקרא מגילה, ה"ה שאינה יכולה להוציא יד"ח בהדלקת נר חנוכה. ומש"כ שר' זירא סמך על הדלקת אשתו, הכוונה שתבקש מאחד מהשכנים שידליק עבורם, ולא שאשתו תדליק עליו. וביסוד מחלוקתם י"ל, שבמצוות הדלקת נרות כלולים שני חיובים, להודות על הנס ולפרסמו. ואשה אמנם מחוייבת בהודאה ובהדלקת הנר, משום שאף הנשים היו באותו הנס. ברם, אינה מחוייבת כאיש בפרסומי ניסא, שכן אינה בציבור, ולכן ס"ל לבה"ג שלא תוכל להוציא איש יד"ח בנר חנוכה. אך לדברי השו"ע י"ל, שכיון שנעשה נס חנוכה ע"י אשה, מחוייבת בפרסומי ניסא דנר חנוכה כאיש, משא"כ בפורים שלא עשתה את עיקר הנס, חוייבו אותן רק בהודאה על הנס ולא בפרסום בציבור, ומשום כך אינם מוציאות את הרבים יד"ח.

ועוד יש לבאר עפ"י הערת המנחת שלמה תנינא סי' נח אות ה שאם היו מדליקין נרות לזכר נס השמן בלבד, לא היו נשים מחוייבות בו, שכן: 'אינם שייכים למצוה של הדלקת המנורה, ולא שייך כ"כ הלשון 'אף הן' היו באותו הנס. אבל מכיון שההדלקה היא הודאה על ההצלה בחרו חכמים לחייב את הנשים בהודיה זו'. ומאחר שחייבו נשים בהדלקת הנר, על כורחך שמדין הודאת היום הוא, ובכך שווה דינן לזה של הגברים, וכן ס"ל לשו"ע. אולם לבה"ג חייבו את האיש והאשה בגדרים שונים הן בנר חנוכה והן בקריאת המגילה, וע"כ אשה לא מוציאה איש.

אם יש הידור שאשה תדליק בעצמה: המחצית השקל בסי' תרעה סק"ד הביא מספר שער אפרים בסי' מב שתמה מדוע לא נהגו הנשים להדליק נר חנוכה בפנ"ע, ונקט שאה"נ ויש הידור אם תדליק בעצמה. ברם האליה רבה בסי' תרעה סק"ג כתב שאדרבה אשתו כגופו וכבר הדליקה בהדלקת הבעל, ולכן אין לה להדליק נר בפנ"ע כמהדרין, וכ"כ הרש"ל בסי' פה. וכ"כ המשנ"ב בסי' תרעה סק"ט שטפילות לאנשים ואינן צריכות להדליק בפנ"ע (והפר"ח בסי' תרעז סוף סק"א הרחיב זאת לכל אדם). ולכן אכסנאי אינו יכול לכוון שלא לצאת בהדלקת ביתו בכדי שיוכל להדליק בעצמו, שכן יוצא יד"ח בהדלקה שבביתו. נראה שס"ל שבהדלקה בביתו יוצא יד"ח בעל כורחו, משום שהנר שלו הודלק, ולא מהני שיתכוון שנר זה לא יזקף עבורו אף שמעוניין להדליק בעצמו כשאר בני הבית.

וי"ל שנשים לא מהדרות משום שחייבות רק בשל כך שהיו בנס המלחמה, ולכן חיובו אותן בנר איש וביתו ולא בהידור להדליק לבדן ולבטא את נס השמן שנעשה בהידור.

החת"ס בחידושים על מסכת שבת בדף כא: כתב שכיון שמדליקין בחוץ – לא תקנו לנשים הידור להדליק בפנ"ע, שכן כל כבודה פנימה, 'אין כבודה לצאת בחוץ בר"ה לעתותי ערב ולהדליק בין האנשים'. ואף כשאין אחר מחוייבת לצאת ולהדליק, מ"מ 'אין מן החסידות שתחמיר על עצמה ותביא עצמה לידי חשדא'. ומדבריו נראה, שאמנם היה מקום לומר שגם נשים מחוייבות להדר ולהדליק בפנ"ע, אלא שבשל הצניעות לא תיקנו להן הידור זה.

וכן מצאנו כיו"ב שמשום הצניעות פטרו נשים מחיובים, ראה במג"א בסי' תרפ"ט סק"ה שאשה אינה מחוייבת כאיש במצוות מגילה משום ש'פסולה מפני כבוד הצבור, ולכן אפי' ליחיד אין מוציאה דלא פלוג', הרי שבחובת הקריאה בציבור אינה חייבת משום צניעותן. וכן ניתן לדייק מלשון המשנה בריש ערבי פסחים שאמרה: 'ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי'. וי"ל שנאמר דווקא אין פוחתין 'לו', כי דווקא עני מחוייב לחזר אחר יין ואילו אשה אף שנתחייבה בד' כוסות לא חייבוה בחיזור אחריהן, ומשום הצניעות שבדבר.

מניעת נשים ממלאכה בעת שהנרות דולקות: השו"ע בסי' תרע, א פסק: 'נוהגות הנשים שלא לעשות מלאכה בעוד שהנרות דולקות, ויש מי שאומר שאין להקל להם'. והב"י כתב בטעמו כדי שיכיר שאסור להשתמש לאורה, וכן הביא המשנ"ב שם בסק"ד. וצ"ע לטעם זה מדוע עליהן להמנע ממלאכה אם אינן נמצאות במקום שהנרות דולקות שם. ועוד, מדוע לטעם זה רק נשים נהגו בכך ולא גם הגברים. וראה שהט"ז סק"ב הביא משמיה דהמהרי"ל שקבלה בדיניו שאין לכל אדם לעשות מלאכה בעוד שהנרות דולקות, וכ"כ המשנ"ב בסק"ג: 'ויש מקומות שגם האנשים מחמירים בזה'.

הלבוש מובא בכף החיים בסי' תרע סק"ז כתב בטעם הדין כדי שלא יסחו דעתן מן הנרות. הרי שהמניעה ממלאכה נועדה בכדי שיתפרסם הנס בביתו, ולא יקטע ויטרד ע"י עשיית מלאכה. ועדיין צ"ב מדוע השו"ע לא כלל את הגברים בכך.

ושמא י"ל, כי המדליק מורה בהדלקתו ובמעשהו כי כוונתו לשם מצווה, אך מי שאינו עסוק בגופו בהדלקה לא ניכר כי משתתף בהדלקה וכי הנר עולה גם עבורו. לפיכך אחר שהדליק נר איש וביתו, נהגו הנשים להמנע ממלאכה להודיע כי הדלקה זו נזקפת גם עבורם (וצ"ל כי תיקנו תקנה כללית כך, ואל תקשה אם תדליק אישה את נר הבית שיתהפך הדין, ולא תאסר ממלאכה והאיש כן). הט"ז שם בסק"ב והמשנ"ב סק"ג כתבו בטעם מנהג הנשים בלבד להמנע ממלאכה: 'לפי שנעשה נס על ידיהם'.

באיזה מצווה נשים מחוייבות: נשים חייבות בנר חנוכה, במגילה וד' כוסות משום 'שאף הן היו באותו הנס'. התוס' בפסחים קח: בד"ה 'היו' כתבו שאין בכח הטעם שהיו באותו הנס לחייב במצוות דאורייתא כלל, ורק במצוות עשה דרבנן שהזמן גרמא אפשר לחייבן כשהיו בנס. וכן הביא הברכי יוסף בסי' תעג ס"ק טו משמיה דהבית דוד שאין בכח סברת שאף הן היו באותו הנס' בכדי לחייבן במצוות דאורייתא. אך התוס' במגילה ב"ד ד. בד"ה 'שאף הן' העלו באחד התירוצים כי סברא זו שהיו בכלל הנס מחייבתן גם במילי דאו'. וצ"ע מדוע א"כ אינן חייבות בכל המצוות שנאמר עליהן שנועדו כזכר ליציאת מצרים, כתפילין שנאמר עליהן 'למען תהיה תורת ד' בפין, כי ביד חזקה הוציאך ד' מצרים'. ובהררי קדם בסי' קעג הביא בשם אביו לחלק

בין מצווה שהינה חפצא של פרסום הנס, לעומת מצווה שנתקנה לכך ומטרתה לזכר יציאת מצרים אך אין במעשיה פרסום לנס. והמחשיב את היות החפץ כפרסום הנס הוא ברכת 'שעשה ניסים', והיא נאמרת רק על נר חנוכה, מקרא מגילה, וברכת 'אשר גאלנו' על שתיית ד' כוסות. החוות יאיר סי' ח והשאלת יעב"ץ ח"ב סי' קב הקשו על הצורך בטעם ש'היו באותו הנס', שכן מחוייבות בכל מילי דרבנן מדין לא תסור. והאדר"ת במקראי קודש סי' יג תירץ כי לריב"ל אין לאו דלא תסור על מילי דרבנן, כמבואר בסוכה ב"דף מו. שסבר שאין לברך על לולב מפני שהוא מדרבנן. וע"כ נשים פטורות מכל דרבנן פרט לחיוב מטעם שהיו באותו הנס.

קטנים בנר חנוכה

קטנים בנר חנוכה: הרמב"ם בהל' חנוכה פ"ד ה"ט כתב: 'נר חנוכה שהדליקו חרש שוטה וקטן או גוי לא עשה כלום עד שידליקנו מי שהוא חייב בהדלקה'. ותקשה מדוע קטנים אינם מחוייבים בהדלקת הנרות, והא אף הם היו באותן גזירות נוראות של יוון שבקשו להשכיחם תורתך ונצלו מידם וממלחמתם?

הכלי חמדה בפרשת מקץ אות ד מבאר, כי רק המחוייבים במצוות 'ונקדשתי', היו בכלל הגזירה שהיו חייבים לההרג על כך, אולם קטנים שאינם מצווים בדין 'ונקדשתי', לא היו צריכים לההרג ולמסור נפשם על גזירות היוונים, ולא היו בסכנה. ולכן הינם פטורים ממצוות. ודייק כי ברמב"ם לא נמצא דין חינוך על קטנים להדליק נר חנוכה, משום שאינם בכלל התקנה כלל (ויש להעיר, דלכאורה לשיטת הרמב"ם רק בעה"ב מדליק ומשו"ה אין לחייב קטנים בחינוך, שכן אף גדול אינו מחוייב להדליק זולת בעה"ב. ועוד צ"ע בדבריו ביסוד דין חינוך, דלכאורה אין החיוב בחינוך משום שכעת הקטנים הינם ברי חיובא, אלא משום שאתי לכלל בר חיובא. וכיון שיגדלו יהיו בכלל אותו הנס, יש לחנכם כבר בעת קטנותם).

אם קטן מוציא גדול בהדלקת נר חנוכה: השו"ע בס"י תרעה, ג פסק: 'הדליקה חרש שוטה וקטן, לא עשה כלום, ואע"פ שהניחה גדול. ויש מי שאומר בקטן שהגיע לחינוך, מותר'. ויכול לצאת יד"ח לפי דיעה זו בהדלקת הקטן. והקשה המג"א בס"י תרפט סק"ד סתירה לכך מפסק השו"ע בהלכות מגילה בס"י תרפט, ב: 'שישמע מפי שהוא חייב בקריאתה. לפיכך אם היה הקורא חרש או קטן או שוטה, השומע ממנו לא יצא'.

השפת אמת בשבת ב"דף כג. יישב עפ"י התוס' במגילה י"ט: בד"ה ור' יהודה' שקטן אינו יכול להוציא גדול במקרא מגילה משום שקטן מחוייב משום תרי דרבנן ואין בידו לכוון להוציא גדול שהינו חד דרבנן. אולם בנר חנוכה כל בני הבית כלולים בהדלקה זו של הקטן ונפטרו ממצוותן, גם ללא כוונת המדליק לפוטרו, שכן אינו צריך לכוון להוציאן. ולכן יוצאים בני ביתו בהדלקתו.

וכן בתניא רבתי בסי' לד כתב: 'נר חנוכה שהדליקה חרש, שוטה וקטן לא עשו כלום, לפי שאינן בני מצוה, והיאך יברך אשר קב"ו והוא לא נצטווה... וכשלא הגיע לחינוך'. הנה לא תמה שם על יכולתו של הקטן להדליק נר עבור אחרים למרות שאינו מצווה ועושה, הרי שהבין שמצד עצם מעשה ההדלקה אין כל מניעה שקטן ידליק את נר הבית ויפטור את בני ביתו, ורק המניעה מלברך מעכבתו. ויש לבאר בדעתו, שבמקום שמדליק נר איש וביתו נצרכת הברכה לשם קיום המצווה באופן הכרחי, הגם שבעלמא אמרינן שהברכה אינה מעכבת את המצווה. שכן פשיטא שאם ידליק אדם נר לבטלה בביתו, לא יעלה נר זה לבני הבית למצוות נר חנוכה, וע"כ קטן שאינו בר מצוות שמדליק את הנר, צריך לברר ע"י ברכתו שמדליק נר חנוכה. ואפשר עוד לומר בדעתו, שרק נר שברכו עליו – הוי נר מצווה ופטר את בני הבית. ראה מור וקציעה בסי' תרעב שנקט שהברכות מעכבות בנר חנוכה אף לגדול, משום שהברכה הינה חלק מההודאה שמחוייבים בה בעת הדלקת הנרות, ובהעדר הברכה נמצאת ההודאה לקויה וחסירה, שמא לצורכו הדליקה. ולפי"ז המנוע מלברך – לא מקיים מצוותו בשלימות בהדלקתו.

חיוב קטנים בנר חנוכה מדין חינוך, או שהיו באותו הנס: הירושלמי במגילה
פ"ב ה"ה חייב קטנים במקרא מגילה לפי שהיו באותו הנס. והרמב"ם בהל' מגילה פ"א ה"א כתב: 'ומחנכין את הקטנים לקרותה', וכ"כ השו"ע בסי' תרפט, א. וכן פסק השו"ע בסי' תרעז, ב לגבי חיובו בנר חנוכה: 'קטן שהגיע לחינוך צריך להדליק'. והגר"א כתב בביאורו בסי' תרפט סק"א אחר שהביא את הירושלמי: 'ואינו אלא חינוך כמו בכל מצות' וציין לתוס' במגילה שחייבין רק מטעם שהיו בנס. הרי יסוד חיוב הקטן במצוות אלו הוא רק משום שהיו באותו הנס. הוי אומר, שלולא טעם זה לא היו מחוייבים בחינוך, ותקשה מדוע אין בדין חינוך כדי לחייבין. יש לבאר זאת עפ"י הפרמ"ג בסי' קפו אש"א סק"ג שכתב בדעת הלבוש שלא חייבו חכמים בחינוך במצווה דרבנן אלא במצווה שיש לה שורש מדאורייתא כגון תפילה, מגילה, חנוכה וארבע כוסות אלא רק משום שהיו באותו הנס. הרי דעל מצוות דרבנן כשלעצמן אין דין חינוך, ואילולי שהקטנים היו בחיוב פרסום הנס לא היו מחוייבים לחנכם להדליק נר חנוכה. הפרמ"ג אש"א סי' תעב ס"ק טז פסק שאם יש לאם ובנה הקטן רק ד' כוסות, האשה קודמת. שכן חיובה הוא מחד דרבנן, שהיו באותו הנס, ואילו הקטן חייב רק מכח תרי דרבנן. וכן מבואר בתוס' במגילה בדף יט: בד"ה 'ור' יהודה' שקטן אינו מוציא גדול בקריאת מגילה, וטעמו הוא: 'בגדול ליכא אלא חד דרבנן במגילה... ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן' (ובנר חנוכה יש להסתפק אם יש נפק"מ אם הוא חד דרבנן או לא, משום שבהדלקת נר איש וביתו אינו צריך כלל לכוונה להוציא יד"ח, ודי שמתכוון להדליק את נר הבית ובני ביתו נכללים בהדלקה זו, כמוזוה). מוכח שחיוב הקטן הוא מתרי דרבנן, גם בשל דין חינוך וגם משום שהיו באותו הנס.

דין חינוך במצוות נר חנוכה: השלטי גיבורים בשבת בדרך ט: מדפי הרי"ף סוף אות א הביא משמיה דהרי"ז בדין נר איש וביתו, שבהדלקתו מקיימים בני ביתו מצוותן: 'אבל על קטנים שאינם מחוייבים אינו מדליק'. והבין המג"א בס"י תרעז סק"ח שאיירי בקטן שהגיע לחינוך, דאל"כ מה הרבותא, הלא פטורים תינוקות מכל המצוות. וצ"ב מדוע אכן האב שמדליק עבור כל בני הבית, אינו כולל בהדלקתו את הקטנים שמחוייב בחינוכם.

יש לעיין בדין חובת החינוך, אם מוטל הוא על האב לחנך את בנו למצוות, או שמא חייבו את הקטן במצוות קודם הגיעו לכלל חיוב מדאורייתא. נפק"מ האם בהעדר אב יש חיוב לקטן או לסובביו לדאוג לקיום מצוותו, או שהוא חיוב על האב בלבד והקטן עצמו אינו צריך לטרוח לשם כך.

הגמ' בסוכה בדרך ב: אמרה על חיוב הקטן: ש'מדרבנן הוא דמחייב'. והאם שאינה מחוייבת בחינוך, אינה מחוייבת לדאוג לדין דרבנן זה של הקטן. וראה רעק"א שהקשה מתוס' ישנים ביומא שהבינו שיש חיוב לאם לדאוג למצוות הקטן מדרבנן. ובשערי שמועות בסוכה שם ציין למחלוקת ראשונים ביסוד גדר חינוך על מי הוא מוטל. רש"י בכרכות בדרך מת. בד"ה 'עד שיאכל' כתב כי ליכא חיוב על הקטן כלל: 'אפילו מדרבנן לא מחייב, דעליה דאבוה הוא דרמי לחנוכיה'. ואילו התוס' שם בד"ה 'עד שיאכל' חלקו על כך וס"ל שעל הקטן חל חיוב בפנ"ע והוא מחוייב לקיים מדין חינוך את המצווה. וא"כ רעק"א סבר כרש"י שהחיוב קאי על האב, והקשה שרואים שחייבו אף את האם בדאגה למצוות בנה אף שאינה חייבת בחינוך, אך אפשר שהתוס' ישנים סברו כתוס' ולכן הבינו כי יש על האם לדאוג למצוות בנה.

וניתן לבאר בדעת השלטי גיבורים שס"ל כרש"י ומצוות החינוך מוטלת על האב, אך גדר מצוות החינוך איננה שהאב יעשה ויפעל את המצווה, ובשל כך בנו יזכה בקיום המצווה. שכן אין בכך כל חינוך למצוות והתרגלות לקיומם. ורק היכא שהקטן פועל ועושה את המצווה מחוייב האב לדאוג שבנו יעשנה. אמור מעתה, כיון שהאב הוא המדליק את נר הבית ולא הבן, אין בהדלקתו זו כדי לחנך את הבן, ואין מצוות חינוך על קיום המצווה – לפיכך האב אינו צריך כלל לייחס את הנר ולהדליקה גם עבור בנו.

חינוך להידור מצווה: הרמ"א בס"י תרעה סעי' ג פסק כי יש לחנך קטן להדליק נרות חנוכה, אף שאינו מחוייב מצד הדין. והמג"א בס"י תרעז סק"ח חולק וס"ל דאינו מחוייב לחנכם להדליק, אא"כ יש לקטן בית והוא בעה"ב, ואז מחנכין אותו לעיקר מצוות נר איש וביתו. המחצית השקל שם והביה"ל בסו"ס תרעה בארו את דעת הפוטרים בחינוך קטן בנר חנוכה, כי רק כשיש חיוב על הגדול מן הדין – חייבו בחינוך, אולם מעשה שמשורת הדין גם גדול אינו מחוייב בו אלא הידור הוא בלבד – לא חייבו בחינוך. וכ"כ הפרמ"ג בס"י תרעז אש"א סק"ח שלא מצאנו דין חינוך במהדרין, אולם בדעת הרמ"א י"ל שמחוייב לחנכו למצוות שיעשה ויקיים כשיגדיל.

ויש לעיין שהמשנ"ב שם בס"ק יד כתב שאף לרמ"א שהצריך לחנך בהידור, לא חייב לחנכו לדין המהדרין להוסיף נר כל יום. הרי שלכו"ע אין דין חינוך על המהדרין, אלא שנחלקו הרמ"א והמג"א אם מחוייב לחנכו במצוות שכאשר יגדל ויהא לו בית בפנ"ע יהא חייב בו מעיקר הדין, מחוייב כבר כעת לחנכו בכך אף שלעת עתה הוא רק הידור שידליק. ויל"ע א"כ מדוע לא חייב הרמ"א לחנכו על המהדרין, כעין שיעשה בגדלותו וידליק נר נוסף בכל יום. ואולי יש לחלק בין הידורים שנובעים ממהות המצווה לבין הידורים התלויים בנדיבות הלב ורצון האדם לעשות המצווה בשלימות. דהיינו, ההידור שכל אדם יקיים בעצמו ובגופו את עיקר המצווה ופרסום הנס, הוא חיוב בסיסי ככל המצוות שכל ישראל יעסקו במצווה בגופם אף שיכולים לצאת יד"ח בנר שבביתם, וע"כ יש מקום לחנך לכך. ברם שיהא היכר לימים יש צורך בהתנדבות הלב, ולכך א"א לחייב בחינוך.

ואפשר לשדות נרגא בכל זאת, ולבאר עפ"י הרעק"א תניינא סי' יג שהמהדרין אינם מקיימים רק הידור מצווה, אלא כיון שמתכוונים שלא לצאת יד"ח, מחוייבים מעיקר הדין במצוותן. וא"כ יש לבאר כן בדעת הרמ"א שהחיוב לחנך קטנים אינו על הידור מצווה, אלא על עיקר המצווה. שכיון שבעה"ב אינו מתכוון להוציאם יד"ח, אינם כלולים בהדלקתו, ומחוייבים להדליק בעצמם את מצוותן. נמצאנו שמחוייב האב לחנך בנו על עיקר מצוותו, ולא מחוייב לחנכו להדר ולהדליק נר נוסף בכל יום.

אם נר שהדליק קטן הוקצה למצוותו? קטן שמדליק מדין חינוך האם אמרינן שהוי הדלקת מצווה ממש, והנותר הוקצה למצוותו, או שהדליק מדין חינוך, אך אין כאן הקצאה למצווה שאוסר את נותר השמן.

בשו"ת התעוררות תשובה ח"ב סי' תכב הסתפק אם חל קדושה על סוכת קטן, והסיק דלרש"י בסוכה מו: ד"ה 'תינוקות' אתרוג של קטן מותר ולא הוקצה למצווה, וה"ה סוכת הקטן מותרת בהנאה. וא"כ י"ל דה"ה נר של קטן לא הוקצה למצווה, ומותר השמן לא נאסר. אולם דברים אלו יפים רק לשיטת רש"י שדין חינוך הוא חיוב על האב לחנך בנו, ואין במעשה כשלעצמו מצווה, ברם התוס' נקטו במצוות חינוך מוטלת על הבן הקטן, ואז הוא מעשה מצווה ממש של הקטן, וסוכתו ונרו מוקצים למצוותו ואסורים בהנאה.

אולם נר של קטן שלא הגיע לחינוך וודאי לא הוקצה למצוותו, ומותר שמנו מותר בהנאה.